Elena Degutienė

IŠ RAŠTIJOS VERSMIŲ

LIETUVIŲ KALBOS VADOVĖLIS
PAGRINDINĖS MOKYKLOS VII KLASEI

1 dalis

Wydanie pierwsze

Puńsk 2017
Wydawnictwo „Aušra” Sp. z o.o.
www.punskas.pl

IŠ RAŠTIJOS VERSMIŲ. Lietuvių kalbos vadovėlis pagrindinės mokyklos VII klasei, 1 dalis
Podręcznik języka litewskiego dla kl. VII szkoły podstawowej, cz. 1

Opracowanie
Helena Degutis

Redaktor
Nijola Birgiel

Ilustracje
Eglė Valiūtė

Fotografie
Archiwum Wydawnictwa „Aušra”

Redaktor techniczny
Sygit Birgiel

Korekta
Biruta Ołów

Podręcznik dopuszczony do użytku szkolnego przez ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania i wpisany do wykazu podręczników przeznaczonych do kształcenia ogólnego dla litewskiej mniejszości narodowej do nauczania języka litewskiego na II etapie edukacyjnym – szkoła podstawowa, na podstawie opinii rzeczoznawców: prof. dr. hab. Mieczysława Jackiewicza, mgr. Algisa Uzdili.

Rok dopuszczenia 2017.

Numer ewidencyjny w wykazie 765/7/2017.

Podręcznik jest finansowany przez Ministerstwo Edukacji Narodowej

© Wydawnictwo „Aušra” Sp. z o.o.
Puńsk 2017

Visas užduotis, esančias vadovėlyje, kurias rekomenduojama atlikti raštu, būtina rašyti sąsiuvinyje.

ISBN 978-83-65342-41-6

Wydawnictwo „Aušra” Sp. z o.o., ul. A. Mickiewicza 23, 16-515 Puńsk,
tel. (87) 5161410
Arkuszy drukarskich 13,5. Wydanie I
Skład, łamanie, druk i oprawa: Wydawnictwo „Aušra”
www.punskas.pl

Niekas tiek nepasitarnavo žmogui, niekas neiškėlė taip aukštai jo dvasios ir niekas tiek nekentėjo kartu su žmogumi, kaip knyga. Prieš ją nublanksta visi pasaulio stebuklai, ji – visų mokslo ir technikos laimėjimų lopšys, visų mūsų dvasinių galių motina. Kada nors knygos atėjimas pas žmogų bus prilygintas dieviškosios ugnies pagrobimui – nes kuo gi mes ginamės nuo tamsos ir smurto žvėrių, jei ne knyga, kuo šildom sugrubusią sielą, kieno, jei ne knygos, šviesa mus vedė ir veda pasaulio ir mūsų pačių širdies labirintais? Keista, kad ligi šiol mes dar nepastatėm paminklo jai. O gal visa, ką sukūrė, padarė, pasiekė žmogus, ir yra ne kas kita, kaip visuotinis, gyvas, be paliovos visur ir visų kuriamas paminklas knygai?

Justinas Marcinkevičius

I. IŠ AMŽIŲ GLŪDUMOS

Juozas Pikčilingis

Pirmoji lietuviška knyga

– Pirmoji pasirodžiusi spausdinta knyga kiekvienos kalbos istorinėje raidoje žymi ir kartu pradeda naują etapą. Juk kalbos ugdymas, norminimas – tai knygos, „kalbamoksliai", gramatikos, žodynai. Ir pirmoji knyga – didžiulis įvykis žodžio istorijoje. Kokia šio įvykio data? Kieno vardą čia turime suminėti?

– Tuomet rašė 1547-uosius... To žmogaus vardas – Martynas Mažvydas. Skaitykite mano pasakojimą.

Ei viešpačiai žiaurūs, valdovai ir ponai,
Kelią knygelei tai plonai!

V. Mykolaitis-Putinas

– Knygelei? Kokiai knygelei? Kokiai gi knygelei? Kas ją surašė?

– Nagi kur byla „Letuuinikump jr Szemaicziump"! Kur buvo ja žodžiais: „Bralei seseris, imkiet mani ir skaitikiet..."!

Kelią pirmajam lietuviškam spausdintam žodžiui!

Bet pirma tuos „brolius seseris" reikia pamokyti skaityt. Tad kelią pirmajam lietuvių kalbos mokytojui!

MAŽVYDAS (*iškilmingai*)

Mėginsime sudėti pirmą žodį.
Klausykitės gerai... Širdim klausykit!
Kai tarsit šitą žodį, tai ant lūpų
Pajusite medaus ir kraujo skonį,
Išgirsit volungę prieš lietų šaukiant,
Užuosit šieno ir liepynų kvapą,
Regėsit baugų debesio šešėlį
Per lauką bėgant... Taigi pamėginkim.

(*Skiemenuoja vienas*)

„El-ie" bus „Lie", „tė-u" bus „tu", „vė-a" bus „va".
Visi kartu! Dar sykį!

Choras (*darniau*)
Lie-tu-va!

Just. Marcinkevičius „Mažvydas”

Jau ir mokame sudėti lietuvišką žodį. Žodį, kuriame tiek prasmės, tiek emocijų: graudulio, skausmo, vilties, netikrumo, lūkesčių. V. Mykolaitis-Putinas, minint pirmosios lietuviškos knygos M. Mažvydo „Catechismusa prasty szadei” 400 metų sukaktį, cituotąjį eilėraštį „Lietuviškos knygos kelias” pradeda taip:

Prieš keturis amžius mažutė knygelė
Lietuviškais žodžiais prašneko.
Į vargdienio dalią užžėlusį kelią
Negreitai praskinti jai teko.
Tik kartais, užklydus į pirkią artojo,
Visiems ji suprantamais žodžiais bylojo:
„Giedrėjančio ryto kas laukiat ir tikit,
Broliai, seserys,
Imkite mane ir skaitykit”.

Lietuviško spausdinto žodžio tėvo pradėtąjį darbą Rytų Prūsijoje toliau varys kiti: B. Vilentas, J. Bretkūnas, vėliau L. Rėza, ir kiti. 1653 m. jau bus pasirodžiusi Danieliaus Kleino gramatika. Jau ir gramatika! Jau darbas, kur autorius bus stengęsis apibendrinti šimto su viršum metų Prūsijos lietuvių raštijos kalbą! Juk ne kas kita, kaip gramatika, suvaidina lemiamą kalbos norminimo, jos pritaikymo įvairiopiems visuomenės reikalams vaidmenį.

Klausimai ir užduotys

1 Kokie labai svarbūs dalykai pasakomi šiame straipsnyje?
2 Kas mums priartina istorinius faktus, daro juos suprantamesnius?
3 Kodėl čia cituojama V. Mykolaičio-Putino ir Just. Marcinkevičiaus poezija?
4 Ištraukoje iš Just. Marcinkevičiaus poetinės dramos „Mažvydas” skaitome žodžius: „Klausykitės gerai... Širdim klausykit!” Paaiškinkite, ką jie reiškia.

5 Ką jaučiate, girdite, matote, tardami žodį *Lietuva*?

6 „Tautai svarbi raštija gimtąja kalba" – punktais užsirašykite svarbiausias straipsnyje pateiktas žinias.

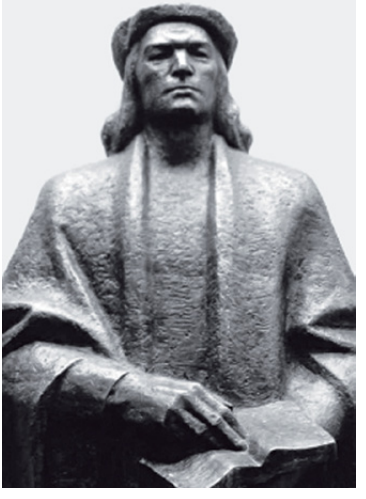

Martynas Mažvydas
(apie 1510–1563)

Martynas Mažvydas – lietuvių literatūros pradininkas, kilęs iš Žemaitijos. Spėjama, kad jo tėvai buvo nepasiturintys miestelėnai. Jaunystėje mokėsi ir dirbo Vilniuje, bendradarbiavo su kitais pirmųjų lietuviškų raštų kūrėjais. Už reformacijos skleidimą Lietuvoje buvo persekiojamas, todėl, priėmęs Prūsijos kunigaikščio hercogo[1] Albrechto kvietimą, atvyko į Karaliaučių ir 1546 m. įstojo į universitetą. Jį baigė 1548 m. bakalauro laipsniu. Faktas, kad universitetą M. Mažvydas baigė per pusantrų metų, rodo, jog prieš tai jis buvo mokęsis kitur, – kaip spėjama, Krokuvoje arba A. Kulviečio įsteigtoje mokykloje Vilniuje. Studijuodamas Karaliaučiuje, M. Mažvydas 1547 m. parengė ir išleido pirmąją lietuvišką knygą „Katekizmo prasti žodžiai", tokiu būdu duodamas pradžią raštijai ir spaudai lietuvių kalba.

1549 m. M. Mažvydas buvo paskirtas Ragainės klebonu, o 1554 m. tapo Ragainės vyskupo vietininku. Jis rūpinosi savo parapijiečių švietimu, tvarkė žemės ūkio reikalus, dirbo lietuvių raštijos darbą.

[1] Hercogas – aukštosios bajorijos titulas.

Martynas Mažvydas

Knygelės pačios bylo lietuvininkump ir žemaičiump

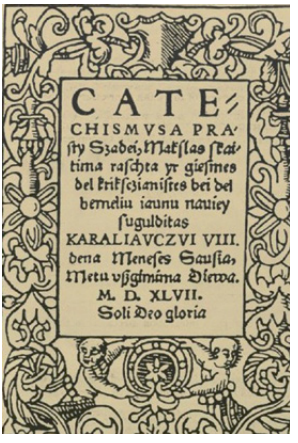
CATE=
CHISMVSA PRA=
ſty Szadei, Matſlas ſtat=
tima raſchta yr gieſmes
del krikſczianiſtes bei del
bernéiu iaunu nauiey
ſuguldytas
KARALIAVCZVI VIII.
dena Meneſes Sauſia,
Metu vſgimána Dievva.
M. D. XLVII.
Soli Deo gloria

Martyno Mažvydo „Katekizmo prastų žodžių” (1547 m.) titulinis puslapis

Broliai seserys, imkit mane ir skaitykit
Ir tatai skaitydami permanykit.
Mokslo šito tėvai jūsų trokšdavo turėti,
Ale to negalėjo nė vienu būdu gauti.
Regėti to norėjo savo akimis,
Taip ir išgirsti savo ausimis.
Jau nūn[1], ko tėvai niekada neregėjo,
Nūn šitai vis jūsump atėjo.
Veizdėkit ir dabokitėsi, žmones visos,
Šitai eit jūsump žodis dangaus karalystos.

Maloniai ir su džiaugsmu tą žodį priimkit,
O jūsų ūkiuose šeimyną mokykit.
Sūnūs, dukterys jūsų tur tatai mokėti,
Visa širdžia tur tą Dievo žodį mylėti.
Jei, broliai seserys, tuos žodžius nepapeiksit,
Dievą Tėvą ir Sūnų sau mielu padarysit
Ir pašlovinti po akimis Dievo būsit,
Visuose daiktuose palaimą turėsit.
Šituo mokslu Dievą tikrai pažinsit
Ir Dangaus karalystosp prisiartinsit.
Neužtrukit, broliai seserys, manęs skaityti,
Jei pagal valią Dievo norit gyventi.
Jei kas šventą giesmę nor giedoti,
Mane po akimis savo tur turėti.
Dieną ir naktį prieg savęs mane laikykit
Ir niekada manęs nuog jūsų neatmeskit.

[1] Nūn (nūnai) – dabar.

<...>

Tamsybes senąsias nuog jūsų šalin atvarysit,
Sūnus, dukteris nuog jų išgelbėsit,
Jei tą mažą krikščionių mokslą mokėsit
Ir pagal jį jūs patys save rėdysit.
Kaukus[2], Žemėpačius[3] ir Laukosargus[4] pameskit,
Visas velniuvas, deives apleiskit:
Tos deivės negal jums nieko gero duoti,
Bet tur visus amžinai prapuldyti.
Sveikatą, visus daiktus nuog to Dievo turit,
Kurio prisakymus čia manip[5] regit.
Tasai Dievas dangų, žemę žodžiu vienu sutvėrė,
Šituo būdu žmones ir visus daiktus padarė, –
Tasai kožnam žmogui vienas gal padėti,
Sveikatą ir palaimą tasai gal priduoti.

<...>

Šitai turit trumpą mokslą krikščionystės
Pagal būdą senosios bažnyčios.
Skaitykit ir duokit ing rankas kiek vaiko,
Kaip žemaičio, taip ir lietuvininko.
Raginkit žmones to trumpo mokslo išmokti,
Be kurio platesnis mokslas negal stovėti.

Klausimai ir užduotys

1 Kuo reikšminga ši lietuviška prakalba?
2 Kas kreipiasi į skaitytojus?
3 Kaip manote, kodėl kreipiamasi žodžiais *broliai*, *seserys*?

---

[2] Kaukas – turtus nešanti namų dvasia, aitvaras.
[3] Žemėpatis – senovės lietuvių dievybė, globojusi sodybas, trobesius, gyvulius ir apskritai ūkį.
[4] Laukosargas – dirbamą lauką globojanti dvasia.
[5] Manip (manimp) – prie manęs.

4 Kaip visų pirma suvokiama knygos paskirtis? Kodėl?

5 Raskite prakalboje teiginius, raginančius priimti krikščioniškąjį tikėjimą.

6 Paaiškinkite šių eilučių prasmę:

„Raginkit žmones to trumpo mokslo išmokti,

Be kurio platesnis mokslas negal stovėti.”

7 Panagrinėkite prakalbos kalbą. Kuo ji skiriasi nuo šiandieninės? Raskite senovinių žodžių ir jų formų.

8 Įsivaizduokite, jog rengiamas naujas pirmosios lietuviškos knygos leidimas. Nupieškite viršelį su užrašu „Martynas Mažvydas Katekizmas 1547 m.”

Kęstutis Trečiakauskas

Skaičiai ir datos

Datos, skaičiai... Kaip tai nuobodu, kaip neįdomu! Ir įsiminti sunku, ir tarsi prasmės neįžvelgsi. O jei taip, tai ir mokytis sunku. Tačiau su kokiu malonumu mes žaidžiame, kaip kartais mus vilioja įvairūs burtai, horoskopai, mistika. Tada nebaido net sausi skaičiai. Tai gal pabandykime kartais pažaisti ir pamokoje? Pabandykime.

Pirmoji lietuviška knyga. Pirmoji. Tai įstabus, magiškas skaičius. Tai burtažodis. Juk pirmasis visada būna ir vienintelis. Nepakartojamas. Pirmasis vaiko žodis, pirma diena mokykloje, pirmoji meilė... O kada jūs pirmą kartą įkopėte į Gedimino kalną, kada pirmą kartą pamatėte Baltijos jūrą, pirmą kartą aplankėte Trakų pilį? Kokia pirma jūsų perskaityta knyga? Tokių klausimų galima pateikti begalę. Įdomu, kad jau neatmenamais laikais skaičius *vienas* baltams reiškė dangų. Tačiau grįžkime prie pirmosios knygos.

Kelintame amžiuje įvyko šis stebuklas? Šešioliktame. O dabar pažvelkime, kaip tas lemtingas skaičius susijęs su Martyno Mažvydo „Katekizmu”. Knyga išėjo 1547 metais. Pirmas datos skaitmuo reiškia *pirmą*. O sudėję tris likusius (547), gausime šešio-

lika. Knygos autoriaus vardą ir pavardę sudaro šešiolika raidžių (aštuonios raidės varde ir tiek pat pavardėje). Knygos pavadinimas irgi iš šešiolikos žodžių („Katekizmusa prasti žadei makslas skaityma rašta ir giesmes del krikščionystes bei del bernelių jaunų naujai suguldytas"). Išleidimo duomenyse nurodyta sausio 8 diena. Dukart aštuoni – šešiolika. Du – baltų mitologijoje žemės skaičius. Gal sausio 8-oji taip pat ne atsitiktinė. Gal tai Martyno Mažvydo gimtadienis? Bandykime nagrinėti knygą toliau. Ją sudaro 79 puslapiai. Sudėkime šiuos skaitmenis. Vėl šešiolika! Beje, šešiolika pirmųjų knygos puslapių užima dedikacijos, prakalbos, elementorius. Ir tik nuo 17-to puslapio prasideda katekizmas.

Vėl grįžkime į šešioliktą amžių. Šešioliktame amžiuje iš viso išleista šešiolika lietuviškų knygų. Po pirmosios knygos išleidimo „Katekizmo" autorius gyveno šešiolika metų... Ir dar. Lietuvoje išliko tik aštuonios XVI amžiaus knygos. Dauginkime iš dviejų. Kas tai? Likimo žaismas, atsitiktinumas?

O argi mūsų laikais skaičius šešiolika bereikšmis? Sulaukę šešiolikos gauname pasą, tampame piliečiais. Vasario šešioliktą buvo atkurta Lietuvos nepriklausomybė. Pirmasis Nepriklausomybės akto signataras Jonas Basanavičius mirė vasario šešioliktą. Poetinę dramą „Mažvydas" Justinas Marcinkevičius baigė rašyti 1976 metais. Kraštutiniai metų skaitmenys – 16, o 97 – pirmosios lietuviškos knygos jubiliejaus data.

Gerai pasidairę, atrastume ir daugiau keistų sutapimų. Kad ir XVI amžiuje įsteigtas Vilniaus universitetas. Septyniasdešimt devintieji metai. Sudėkime šiuos skaitmenis. Tragiškais 1940 metais Lietuva buvo inkorporuota[1] į SSRS sudėtį kaip šešiolikta respublika, o karo metais buvo suformuota Šešiolikta lietuviškoji divizija.

Gal kas nors suabejos, ar etiška mistifikuoti mums šventus dalykus. O gal žvelkime paprasčiau, su lengva humoro ir romantikos gaidele. Juk Martynui Mažvydui tai buvo taip nesvetima! Prisiminkime, kad savo autorystę net du kartus jis slėpė akrosti-

[1] Inkorporuoti – prijungti.

che[2]. O gal kai kurie skaičiai jam iš tikrųjų kažką reiškė? Gal juose slypi iki šiol neįminta jo gimimo datos mįslė? Gal?

Klausimai ir užduotys

1 Kokių naujų faktų sužinojote, skaitydami K. Trečiakausko pasakojimą?
2 Kokie dar dalykai, be Mažvydo, patraukė jūsų dėmesį?
3 Patiko ar nepatiko toks pasakojimas apie svarbų įvykį – pirmosios lietuviškos knygos pasirodymą? Kodėl?

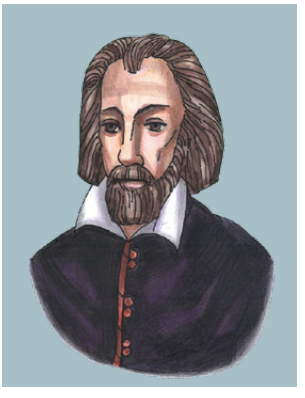

Mikalojus Daukša
(apie 1527/1538–1613)

Mikalojus Daukša gimė bajorų šeimoje Babėnuose, netoli Kėdainių. Iš amžininkų išsiskyrė savo išsilavinimu, puikiu lotynų kalbos mokėjimu, akiračio platumu. M. Daukša buvo ne tik mokslo žmogus, bet ir kunigas, uoliai atlikdavo savo bažnytines pareigas. Po vyskupo M. Giedraičio mirties jis paskirtas Žemaičių vyskupijos administratoriumi. Mirė 1613 m. Varniuose, ten ir palaidotas.

M. Daukša išleido pirmąsias lietuviškas knygas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Lietuviškas katalikiškas knygas rengė savo globėjo vyskupo M. Giedraičio pavedimu ir lėšomis. Iš lenkų kalbos M. Daukša išvertė J. Ledesmos katekizmą („Katekizmas, arba mokslas, kiekvienam krikščioniui privalus"), kuris buvo išleistas Vilniuje 1595 m. Tai pirmoji iki mūsų laikų išlikusi lietuviška knyga, išspausdinta Lietuvoje.

Žymiausias M. Daukšos darbas yra J. Vujeko pamokslų rinkinio vertimas į lietuvių kalbą, išleistas Vilniuje 1599 m. antrašte „Postila katolicka, tai esti išgul-

[2] Akrostichas – eiliuoto kūrinio eilučių pirmosios raidės, kurios, skaitant iš viršaus į apačią, sudaro žodį ar posakį, dažnai – rašytojo ar poeto vardą ir pavardę.

dymas evangelijų kiekvienos nedėlios ir šventės per visus metus". Šis vertimas yra svarbiausias senosios lietuvių raštijos paminklas, o „Prakalba į malonųjį skaitytoją" – iki šiol nepralenkto grožio himnas lietuvių kalbai, gimtosios kalbos meilės pradžiamokslis kiekvienai lietuvių kartai.

Mikalojus Daukša

Prakalba į malonųjį skaitytoją

Iš „Postilės[1]"

Mikalojaus Daukšos „Postilės" titulinis puslapis

Kurgi, sakau, pasaulyje yra tauta, tokia prasta ir niekinga, kad neturėtų šitų trijų savų ir tarsi įgimtų dalykų: tėvų žemės, papročių ir kalbos? Visais amžiais žmonės kalbėjo savo gimtąja kalba ir visados rūpinosi ją išlaikyti, turtinti, tobulinti ir gražinti. Nėra tokios menkos tautos, nėra tokio niekingo žemės užkampio, kur nebūtų vartojama sava kalba. Tąja kalba paprastai visi rašo įstatymus, jąja leidžia savosios ir svetimų tautų istorijas, senas ir naujas, jąja aptaria visus valstybės reikalus, ją gražiai ir padoriai vartoja visokiais atvejais Bažnyčioje, tarnyboje, namie. Pati prigimtis visus to moko ir kiekvienas beveik iš motinos krūtinės įgauna potraukį į savąją kalbą – ją mielai vartoti, išlaikyti ir propaguoti[2].

[1] Postilė – populiarus Biblijos temų išdėstymas atskirais klausimais; pamokslų rinkinys Biblijos temomis.

[2] Propaguoti – skleisti, populiarinti.

Tai akivaizdžiai matome ne tiktai žmonių, bet ir neišmintingų padarų gyvenime. Kas per keistenybės būtų tarp gyvulių, jeigu varnas užsimanytų suokti kaip lakštingala, o lakštingala – krankti kaip varnas, ožys – staugti kaip liūtas, o liūtas – bliauti kaip ožys? Dėl tokio savo būdo pakeitimo pranyktų savitumas, beveik pranyktų ir tokių įvairių gyvulių esmė ir prigimtis. Jeigu toks gyvulių paikumas sukeltų tarp jų tokį sąmyšį, tai galime suprasti, koks sumišimas ir netvarka kyla, kai žmogus, dėl kitos tautos kalbos savo gimtąją visiškai paniekinęs, taip pamėgsta svetimąją (pamiršdamas savąją, kuria Dievas ir gamta liepia kalbėti), lyg pats būtų ne to krašto ir kalbos.

Ne žemės derlumu, ne drabužių skirtingumu, ne šalies gražumu, ne miestų ir pilių tvirtumu gyvuoja tautos, bet daugiausia išlaikydamos ir vartodamos savo kalbą, kuri didina ir išlaiko bendrumą, santaiką ir brolišką meilę. Kalba yra bendras meilės ryšys, vienybės motina, pilietiškumo tėvas, valstybės sargas. Sunaikink ją – sunaikinsi santaiką, vienybę ir gerovę. Sunaikink ją, – užtemdysi saulę danguje, sumaišysi pasaulio tvarką, atimsi gyvybę ir garbę. Kas išsklaidė ir išvaikė tuos, kurie buvo pastatę bokštą iki pat debesų, norėdami išgarsinti savo vardą? Kalbų nesantaika. Kas daugiausia pradėjo kovas, maištus ir sukilimus pasaulyje? Kalbų skirtingumas. Visos nesantaikos tarp tautų, visi šmeižtai, vienos tautos niekinimas kitos, visa tai kilo iš kalbų skirtingumo, kaip iš visokio sąmyšio šaknų.

Juk iš prigimties kiekvienas labiausiai linksta ir stipriai prisiriša tiek prie savo tautos ir kraujo, tiek ir prie savo kalbos. Antra vertus, kuo gi išsilaikė iki šiol ta didžioji Persijos karalystė, senovinė monarchija? Tiktai savo kalbos santaika. Kuo gi kitose tautose garsėjo ana Romos valstybė? Dėl ko jų žygdarbiai net tolimiausius žemės kraštus pasiekė? Vien tik išlaikymu gimtosios kalbos, kuriai praturtinti ir skleisti ne tiktai įstatymus leido, bet ir įvairius filosofijos mokslus dėstė ir savo dievų garbę aprašė. Graikų kalbą draudė vartoti įstatymuose ir senate. Kuo išsilaikė Arabų šalis, Graikų valstybės ir kiti tolimi kraštai? Vien tiktai savo gimtosios kalbos išlaikymu. Nekalbu apie Italų žemę, kuri

taip rūpinasi išlaikyti ir skleisti savo kalbą, jog nėra jokių, net sunkiausio turinio knygų, kurių jos žmonės nebūtų išvertę į savo kalbą. Neliesiu, nes visi tai žinome, mūsų kaimyninės Lenkijos, kurioje taip žydi ir turtėja kalba – kas nežino? Kas nėra girdėjęs?

Visa tai sakau ne tam, kad peikčiau kitų kalbų mokėjimą ir vartojimą (tai visų žmonių buvo ir tebėra vertinama ir giriama), ypač lenkų kalbos, kuri mūsų Didžiajai Kunigaikštystei mielai susijungus su garsinga Lenkijos valstybe, virto lyg ir gimtąja. Aš tiktai smerkiu mūsų gimtosios lietuvių kalbos apleidimą, kone išsižadėjimą ir bodėjimąsi ja. Duok Dieve, kad mes laiku apsidairytume ir iš to praradimo kada nors prisikeltume.

Versta iš lenkų kalbos

Klausimai ir užduotys

1 Apie ką kalba M. Daukša „Postilės" prakalboje?
2 Suformuluokite atskirų pastraipų svarbiausias mintis.
3 Kokiose srityse, pasak Daukšos, turi būti vartojama gimtoji kalba?
4 Kokios vertybės nyksta išsižadant gimtosios kalbos?
5 Apibūdinkite autoriaus požiūrį į svetimų kalbų mokymąsi.
6 Ar M. Daukšos mintys aktualios mūsų dienomis? Paaiškinkite, kodėl.
7 Pasirinkite keletą gražiausių M. Daukšos minčių apie kalbą ir išmokite jas atmintinai.
8 „Maža garbė svetimom kalbom kalbėti, didi gėda savos gerai nemokėti." Pagrįskite arba paneikite šį Jono Jablonskio teiginį.

Mintys apie kalbą

Kalbėdamas kiekvienas žmogus padaro ryškią savo asmenybę ir todėl jis yra nors mažas menininkas.

Vydūnas

***

Norint savo kalbos išmokti ir eiti paskui – su savo plunksna – į žmones, reikia mokėti pirmiausia žmonių dainos, pasakos, priežodžiai suprasti ir jų kalbos turtais brangenybėmis stebėtis.

Jonas Jablonskis

***

Jei žmonijoj tautos vertė būtų matuojama jos kalbos grožiu, tai žemaičiai ir lietuviai būtų pirmoj eilėj tarp Europos gyventojų.

Jurgis Zauerveinas

***

Gimta kalba turbūt dabina kiekvieną. Ji sušvelnina žmogaus sielą, pagražina mintį, sulygina patį būdą, net išvaizdą pagražina.

Ignas Šeinius

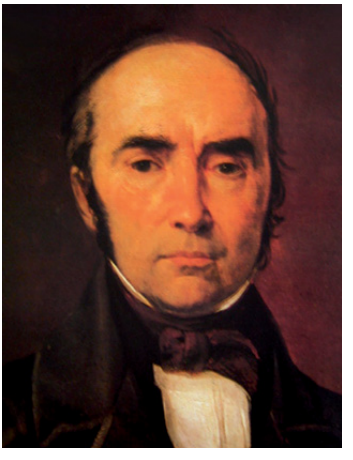

Simonas Daukantas
(1793–1864)

Simonas Daukantas pasižymėjo ne tik dideliais darbais, bet ir savo asmenybės unikalumu. Jis buvo lietuvių tautos istorikas, švietėjas ir pirmasis, parašęs Lietuvos istoriją gimtąja lietuvių kalba.

Gimė Žemaitijoje, Kalvių kaime (dab. Skuodo r.), buvo vyriausias vaikas pasiturinčioje valstiečių šeimoje. Mokėsi Kretingos pradinėje, Žemaičių Kalvarijos apskritinėje mokyklose, Vilniaus gimnazijoje, Vilniaus universitete, kur įgijo teisės magistro laipsnį.

Dar besimokydamas mokykloje, S. Daukantas buvo apsisprendęs, jog užaugęs pasiaukos mokslui, savo tautai ir jos istorijos paslaptims, savo tautos kultūros tyrinėjimams ir visuomenės švietimui. Svarbiausiu savo uždaviniu laikė lietuvių tautos istorijos šaltinių paiešką, juos tyrinėjo ir rašė knygas savo tautai, ją švietė ir kėlė jos savigarbą, savo vertės suvokimą. Tai buvo didžiulis darbas tais lietuvių tautos priespaudos metais, kai buvo niekinamas, žeminamas lietuviškumas. S. Daukantas stengėsi šviesti savo tautą ir ginti nuo kitų, gausesnių ir galingesnių, tautų įtakos.

Nuo 1826 m. S. Daukantas dirbo Rygos generalgubernatoriaus[1] raštinėje, nuo 1835 m. Rusijos Senate Peterburge, kur buvo laikoma Lietuvos Metrika ir kiti sunkiai prieinami istorijos šaltiniai. Tai buvo vienintelis būdas įgyvendinti savo sumanymą. Tačiau įtemptas darbas archyvuose, nuovargis ir skurdas palaužė S. Daukanto sveikatą. Į Lietuvą jis grįžo 1850 m. Paskutinius jam likusius ketverius metus istorikas praleido Papilėje, globojamas klebono I. Vaišvilos. Čia ir mirė.

Motiejus Miškinis

Simonas Daukantas

Aukštuosius mokslus Daukantas ėjo Vilniaus universitete, kur studijavo teisę ir istoriją. Į universitetą pateko (1816 m.) dideliu vargu, nes buvo valstiečio sūnus; turėjo pasivadinti bajoru ir pasižadėti vėliau įteikti kilimą įrodančius raštus.

Įteikęs universitetui kažkokį neaiškų išrašą iš bajorų rejestro, Daukantas iš pradžių gavo teisių kandidato, o vėliau magistro laipsnį. Vyresnis amžius, žema kilmė ir neturtas skyrė Daukantą nuo jo mokslo draugų, todėl jis nedalyvavo ne tik jų pramogose, bet ir kultūrinėse draugijose. Jam rūpėjo tik mokslas.

Istorijos profesoriai sužadino jo susidomėjimą Lietuvos praeitimi, bet drauge sukėlė ir abejojimų dėl jų pažiūrų teisingumo. Dar studentu būdamas, Daukantas svajojo prieiti prie tų istorijos šaltinių, kurie galėtų atskleisti lietuvių praeities paslaptį.

Daukantas pirmas ryžosi apvalyti mūsų istoriją nuo tų šališkų žinių, kurias, jo įsitikinimu, paskelbė apie lietuvius svetimtaučiai, ypač lenkai, sumaišę ir supynę daugybę faktų, išaiškinę juos savo naudai. Nesitenkindamas tuo susižavėjimu Lietuvos praeitimi, kurį reiškė jo profesoriai, jis ėmėsi taisyti jų sąmoningas ir nesąmoningas klaidas. Jam atrodė, kad net patys didieji Lietuvos gar-

[1] Generalgubernatorius – Rusijoje (1775–1917) kelių gubernijų vyriausiasis vietininkas.

bintojai per maža ją išaukštino; nepatiko jam ir tai, kad jie matė lietuvių gyvenime vieną kitą šešėlį, o tokius žalingus Lietuvai įvykius, kaip Liublino uniją, laikė išganingais.

Daukantas pirmas ėmė įrodinėti, kad lietuvių tautos kelias yra savaimingas. Lietuvių kultūros dvasia rodo buvus lietuvių tautą ypatingai kilnią, savo kilnumo ir pranašumo nustojusią tada, kai susidūrė su svetimtaučiais ir patyrė jų neigiamos įtakos. Visi lietuvių santykiai su kaimynais, ypač su lenkais, lietuviams tik pakenkę. Šitoks Daukanto įsitikinimas buvo griežtai priešingas įsitikinimams jo amžininkų, lietuvlenkių bajorų, dar neskiriančių savęs nuo lenkų. Jie dar nebuvo priaugę suprasti šiai tiesai, kurią visą savo amžių atkakliai skelbė Daukantas, pirmas sąmoningas lietuvis separatistas[1]. Jis ryžosi parodyti, kas yra Lietuvos nelaimių kaltininkas. Nepaprastu atsidėjimu gilinosi jis į tuos veikalus, kuriuose yra kas nors pasakyta apie Lietuvą, norėdamas restauruoti jos tikrąjį pavidalą. Savo pažįstamų prašomas ką nors parašyti apie Lietuvą lenkiškai, Daukantas griežtai atsisakė ir visą amžių rašė tik lietuviškai. Jam atrodė, kad netinka apie savo tautą kalbėti kuria kita kalba. Lietuvių kalba jam nebuvo tik žemaitiško kilimo įrodymas, bet vienintelė teisėta ir garbinga raštų kalba, visiems lietuviams privaloma.

Klausimai ir užduotys

1 Kokio darbo ėmėsi teisininkas S. Daukantas? Ką jis įrodinėjo? Ko griežtai atsisakė?

2 Ko galime pasimokyti iš S. Daukanto? Kodėl jis vadinamas tautos švietėju?

3 Paaiškinkite, kodėl jis „pirmas sąmoningas lietuvis separatistas".

4 Internete paieškokite daugiau žinių apie S. Daukantą ir jo nuveiktus darbus.

[1] Separatistas – siekiantis atsiskirti, veikti savarankiškai, nepriklausomai nuo kitų.

Simonas Daukantas

Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių

Iš Pratarmės

Nieko nėra amžino šiame pasauly: kaipogi visa, kas tenai yra, Dievo parėdymu[1] anksčiau ar vėliau ilgainiui persikeičia, regis, dėl to vien, idant žmogus ne šio svieto, bet antro gyvenimo geistų. Vienos yra buvusios šiame pasauly tokios atmainos, kurias jam raštai pasako, kitas jam žemės, vandens ir oro ermyderiai[2] rodo, noris[3] raštai tyli, kitos yra tokios, kurias žmogus pats savo amžiuje gali regėti. Ir taip, kur pirma pievos žėlė, plačios pilys, vaisingos dirvos buvo, ten šiandien palšų smilčių vilnys, į trobesį aukštos, spiginamos nuo degančios saulės, po tyrus bangioja[4] arba begalinės jūros užgulusios niūkso; ir vėl atkaliai[5], kur pirma karšti viesulai, žvildami[6] degančias smiltis, neapregimuose tyruose pujojo[7] arba begalinės jūros tyvuliavo, tenai šiandien dirvos, girios, ežerai ir ūkininkai tarp pilių gyvena. Kokius ermyderių palaikus ne vien senovės raštuose gali rasti įrašytus, bet dar kožnas pats savom akim regėti. Ir taip šiandien tankiai upių grevose[8] yra randami ąžuolai, į geležį supentėję, vandenyje gulintys, kartais keliais klėbiais[9] neapkabinami, po skardžiu trimis, keturiais sieksniais aukštu, ant kurio liemeningos eglės, klėbininkės pušys auga, į padanges ramstydamos, ar ąžuolai, šimtais metų skaitan-

[1] Parėdymas – sutvarkymas.
[2] Ermyderis – sąmyšis.
[3] Noris – nors.
[4] Bangioti – vilnyti.
[5] Atkaliai – priešingai.
[6] Žvildami – pūsdami.
[7] Pujoti – svaidyti į šalis, blaškyti, sklaidyti.
[8] Greva – vaga.
[9] Klėbys – glėbys.

tys, riogso, tačiau nieksai nežino nė pasakomis, koks juos tenai ermyderis ir kuomet pakasė.

Jei tiktai pažvelgsim į pačią Lietuvos tautą, kalnėnų ir žemaičių, aiškiai tenai matysim, jog ta tauta ne vien praėjusiuose amžiuose, bet jau gilioj senovėj yra perkentėjusi didžiai didelius savo ūkės ermyderius, nesgi turi sau ypatingą[10] kalbą, būtinai įvairią nuo kitų kalbų, o aiškesnę ir skaistesnę už visas šiandien kalbamas, kurioje visa gal permanyti ir visa apreikšti; nuo tokios jos kalbos gali kožnas aiškiai numanyti, jog angis[11] yra turėjusi savo ypatingą tikybą, rėdą[12], vyresnybę ir diduomenę, beje: savo viešpačius, rykius[13] ir kunigaikščius, kurie viena kalba su svietu yra kalbėję; pati tauta plačiai gyvenusi ir didžias pažines[14] yra turėjusi su tolimais kraštais, kurių pirmieji vardai, nuo lietuvių, kalnėnų ir žemaičių, pramanyti, lig šiai dienai užsiturėjo. Vienok viso to šiandien nebėra: kaipogi pati aptvinusi svetimomis tautomis, jos viešpačiai, karaliai, kunigaikščiai ir patys jos kunigai kalbantys jau svetima kalba, svetimą rėdą, svetimą tiesą sekanti, trumpai sakant, savo pavasario žalių lapelių nieko nebturinti, tiktai vienus minavojamus savo veikalus senovės raštuose, it giria žiemos laiku savo žagarus rodanti, tarp kurių tiktai viena pati jų kalba it žalia bruknelė, nuo speigų apšarmojusi, lig šiai dienai tebžaliuoja, kaipo ženklas viso to buvusio.

Tas yra dar stebuklingesniu, jog tą prasenovę mūsų kalbos ne raštai mūsų kunigų užlaikė per tūkstančius metų iki šiai dienai, nes[15] mūsų išmintingos kalnėnų ir žemaičių motinos savo apkerpėjusiuose tarp girių nameliuose, kurios šiandien dar, išleisdamos savo vaiką į svietą ir įduodamos jam laimės ženklą, sako: „Mirk, vaikeli, ar doru žmogum būk ir namų savo neužmiršk", – tos, sa-

[10] Ypatinga – atskira, savita.
[11] Angis – anais laikais, kadaise.
[12] Rėdas – valdžia.
[13] Rykis (rikis) – karinio dalinio vadas.
[14] Pažinė – pažintis.
[15] Nes – čia: bet.

kau, užlaikė mūsų senovės kalbą, kuria mes šiandien, jų vaikai, galim didžiuotis ir girtis, jog nė viena kalba šiame pasauly nėra taip aiški, kaip mūsoji.

Klausimai ir užduotys

1 Apie kokius laikus pasakojama pratarmėje? Iš kurių žodžių galime tai suprasti?
2 Apie ką kalbama pirmoje pratarmės pastraipoje?
3 Daukanto žodžiais papasakokite apie lietuvių kalbą. Paaiškinkite palyginimą „viena pati jų kalba it žalia bruknelė, nuo speigų apšarmojusi, lig šiai dienai tebžaliuoja".
4 Kas, rašytojo nuomone, išsaugojo lietuvių kalbą ir kartu Lietuvos praeitį? Koks autoriaus požiūris į paprastus kaimo žmones?

Simonas Daukantas

Lietuvos girios

Kas aprašys kalnėnų ir žemaičių senovės girias, kokias anie, atsidanginę į tą kraštą, rado, kurios be kokių tarpkrūmių vienu lieknu it jūra niūksojo; nesgi šios dienos girių ir pievų vietoje angis girios trakšojo, o tarp jų jau versmėtos kirbos[1] burgėjo[2], jau ežerai tyvuliavo. Neišžengiami pušynai, eglynai, beržynai, ąžuolynai nuo amžių amžiais suaugę niūksojo ir visi vienų viena giria buvo, upėmis tiktai ir upeliais išvagota, nes ir tos pačios upės ir upeliai perkaršusiais medžiais užvirtę, kuriuos pavasario ar rudens tvanai tevokė[3], o jei kurių tenai smarkūs sriautai nestengė pakušinti[4], tie, mirkdami vandeny, į plieną pavirtę, jau apdumiami smiltimis, jau nudumiami nuo amžių amžių žlugsojo it akmenys, kurių žilą

[1] Kirba – klampynė, liūnas.
[2] Burgėti – veržtis iš gilumos.
[3] Tevokti (vokti) – valyti, plauti.
[4] Pakušinti – pajudinti iš vietos.

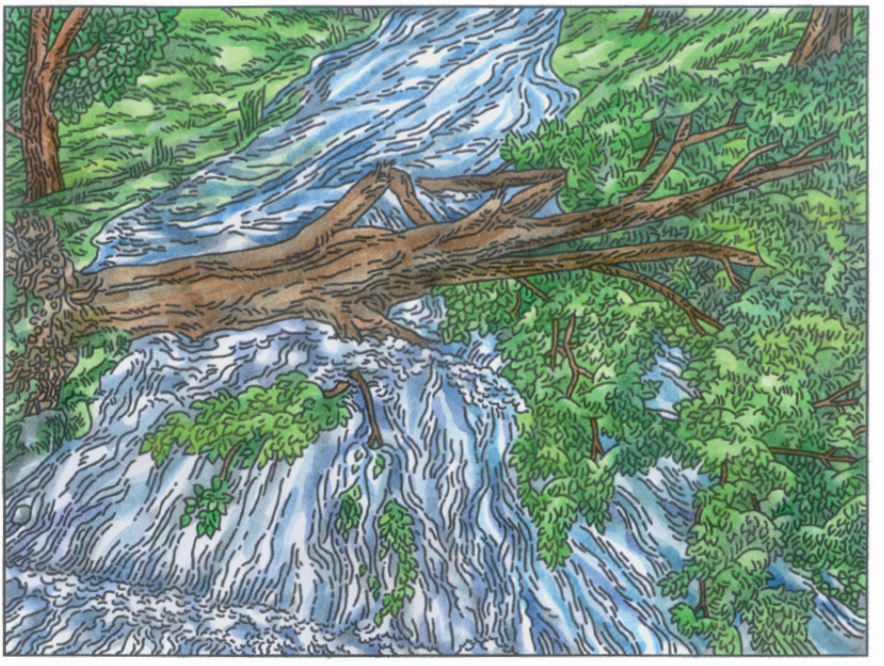

karšatį[5] dar apyniai, alksnių ir karklų šakose vydamies, pavandeniais išsisvarstę, savo spurganotais vainikais klėstė[6]; visas kraštas viena giria niūksojo, į kurios tankmę ne vien gyvulys, bet ir žmogus negalėjo įlįsti. Nuo audrų ir vėtrų sankritos gulėjo ant kita kitos suraizgytos; pražilę ąžuolai, eglės, beržai, pušys, vinkšnos, skroblai, uosiai, klevai puvo, ant kits kito nuo karšaties išvirtę, žemę krėsdami augantiems ant savęs sūnums ir dukterims, keliais klėbiais jau neapikabinamoms. Lazdynai, alksnynai, blendynai ir kiti žarynai, it apyniai ant tvorų, taip ir šie ant jų kamienų ir stuobrių augdami ramstės ir kalstės. Žmogus tenai žingsnio žengti negalėjo, bet ropoti turėjo per gulinčias drūktas[7] drūktesnes sankritas, jau nuo karšaties, jau nuo vėtrų, kaip sakiau, raizgiai sudribusias, tarp kurių apatiniosios puvo, į žemę smegdamos, o

[5] Karšatis – amžiaus galas, senatvė.
[6] Klėsti – gaubti.
[7] Drūkta – čia: didelė.

viršuojės[8] trešo, kita kitą sluoguodamos[9]; ir taip keleivis keliaudamas ropojo pirma ant pavirtusios pušies, o nuo tos ant jos gulinčio beržo ar ąžuolo. Dar metuose 1564-6, abelnajai pamierkai[10] esant, daugioje vietoje kamarninkai pačiuose Žemaičiuose paliko girias nemieruotas dėl to vien, jog žmogus tenai įlįsti ir su kirviu nieko padaryti neišgalėjo. Žolės tenai nebuvo, tiktai atvašos[11] ir atželos, viena antrą smelkdamos, augo. Liemeningos eglės, pušys, klėbiais neapkabinamos, per kita kitą į padanges mušės, kurių viršūnių atsivertęs nepriregėsi; pražilę ąžuolai, šimtais metų savo amžių lykuojantys[12], savo barzdotomis šakomis tarsi viens kito karšatį ramstantys. Liepynuose, beržynuose tas pats buvo, kuriuose klevai, vinksnos ir skroblai augdami tarsi jas nuo kita kitos skaidė, idant į vieną nesuaugtų. Trumpai sakant, vienur kuplūs[13] pušynai it nendrynai, kitur tankūs eglynai it kanapynai niūksojo, o tarp jų kuokštai beržynų, liepynų, klevynų, ąžuolynų, apušrotų[14] joriavo[15], it vilnys į padebesius mušdamos. Keleivis keliaudamas vilkų ar meškų suletentu taku keliavo, nesgi vieškelio tenai nebuvo; perskyrą tarp dienos ir nakties tiktai tenumanė nuo bičių gaudesio, šovose[16] siuvančių ar po medžių žiedus ūžiančių; dieną saulės, o naktį žvaigždės ir delčios per lapus neregėjo, nesgi visur tenai amžina naktis viešpatavo; lapui iškritus ar žiemą keleiviai nuo žvaigždžių kelią tesekė, nesgi paklydusiam upeliai ir žvaigždės vadovu tebuvo. Jau pragyvenus tenai, nuo gaidžio ar šunies balso namus savo tegalėjo atsekti. Darganoms dergiant, lytums čežant, tenai nenučiuši[17], negut nuo medžių rasos jei sudrėksi; todėl neiš-

---

[8] Viršuojė – viršutinė.
[9] Sluoguoti – slėgti, spausti.
[10] Abelna pamierka – visuotinis matavimas.
[11] Atvaša – atauga.
[12] Lykuoti – skaičiuoti.
[13] Kuplus – tankus, vešlus, šakotas.
[14] Apušrotas (apušotas) – epušių miškas.
[15] Joriuoti – žaliuoti.
[16] Šova – drevė.
[17] Nenučiušti – nesumirkti.

žengiamos balos ir versmės, nuo saulės spindulio neužgaunamos, nuo amžių burgėjo, kurios, ir visų didžiausioms giedroms spiginant, niekados neišdžiūvo.

Klausimai ir užduotys

1 Kuo ypatingi S. Daukanto aprašyti miškai? Išvardykite, kokius medžius ir kitus miško augalus mini Daukantas.
2 Kaip jaučiasi žmogus, patekęs į girią? Paaiškinkite autoriaus žodžius „paklydusiam upeliai ir žvaigždės vadovu tebuvo".
3 Raskite girių aprašyme personifikacijų, palyginimų ir juos nurašykite į sąsiuvinius.
4 Kodėl senovės lietuviai girias didžiai gerbė ir saugojo?

Kristijonas Donelaitis
(1714–1780)

Kristijonas Donelaitis – lietuvių grožinės literatūros pradininkas, sukūręs pirmą svarbų lietuvišką meninį tekstą, paliudijusį lietuvių literatūros buvimą.

Gimė Mažojoje Lietuvoje, Lazdynėlių kaime netoli Gumbinės, laisvųjų valstiečių šeimoje. Apie 1731 m. įstojo į Karaliaučiaus Knypavos katedros mokyklą, kurią baigė 1736 m. 1736–1740 m. Karaliaučiaus universitete studijavo teologiją, lankė lietuvių kalbos seminarą. 1740–1742 m. dirbo Stalupėnų mokykloje muzikos mokytoju ir choro vedėju, nuo 1742 m. mokyklos vedėju. Nuo 1743 m. iki mirties K. Donelaitis buvo Tolminkiemio kunigas. Laisvalaikiu rašė eiles, komponavo muziką, dirbo barometrus, muzikos instrumentus, optinius prietaisus.

Literatūrinį darbą K. Donelaitis pradėjo apie 1740–1743 m. Išlikusios 6 pasakėčios, spėjama, parašytos ankstyvuoju kūrybos laikotarpiu. Pagrindinį savo kūrinį, poemą „Metai", K. Donelaitis rašė 1765–1775 m. Pats savo kūrybos ne-

spausdino. Pirmasis jo raštų leidėjas buvo L. Rėza („Metus" jis paskelbė 1818, pasakėčias 1824). K. Donelaitis rašė eilėraščius ir vokiečių kalba.

Palaidotas Tolminkiemio bažnyčioje.

Kostas Doveika

Žmogus ir poetas

Ištrauka iš knygos „Kristijonas Donelaitis"

Paties K. Donelaičio įrašai jo vestose bažnytinėse knygose ir šiokie tokie autobiografiniai duomenys, randami „Žiniose", leidžia spėti, kad jis buvo smulkaus kūno sudėjimo, posilpnės sveikatos, nors, kaip pats sakosi, per kunigavimo metus sirgęs tik vieną kartą taip, jog negalėjęs nueiti į bažnyčią. Skaityti ir rašyti visą gyvenimą galėjęs be akinių. Buvęs gana guvus[1], karšto temperamento[2], sąmojingas, muzikalus.

Privačiame gyvenime K. Donelaitis artimiesiems ir draugams labai rūpestingas ir švelnus, visa savo siela atsiduodąs tam, kurį pamilsta. Santykiuose su žmonėmis jis labai atviras, drąsiai rėžiąs teisybę į akis, niekur ir niekados neveidmainiaująs, niekam nepataikaująs.

Poetas buvo labai jautrios prigimties, greitai į viską reaguojąs, skaudžiai ir giliai viską pergyvenąs.

K. Donelaitis buvo labai darbštus, todėl kiekvieną ir paprasčiausią darbelį atlikdavo labai kruopščiai ir rūpestingai. Nuo pat ankstyvos jaunystės įpratęs būti tvarkingas, sąžiningai dirbti, uoliai atlikti pareigas, asketiškai[3] susilaikyti nuo lengvų pramogų, pasiliko toks ir visą gyvenimą. Labai griežtas K. Donelaitis ne tik sau, bet ir kitiems, todėl jo užrašuose nemaža pabarimų, pamo-

[1] Guvus – vikrus, apsukrus.

[2] Temperamentas – tam tikrų nuolatinių psichinių savybių kompleksas, apibūdinantis žmogaus emocinį gyvenimą, emocijų reiškimo elgsenos ir veiklos būdą.

[3] Asketiškai – atsisakant malonumų, būti griežtam sau, santūriam.

kymų, nusiskundimų, kad ne taip padaryta, ne taip pasielgta. Tas K. Donelaičio palinkimas moralizuoti[4], mokyti, dorinti nėra vien tik jo profesinis bruožas, o kyla iš poeto charakterio, iš jo paties labai didelio dorovingumo. Apie save poetas vienoje vietoje taip rašo: „Aš iš prigimties buvau gyvo temperamento ir mokėjau dainuoti bei skambinti fortepijonu ir pianinu, bet skambindamas bei dainuodamas buvau padorus ir prisitaikydavau prie svečių, kad juos užimčiau". Visą savo ilgą amžių K. Donelaitis nugyveno dorai, todėl jis drąsiai tvirtina, kad garbingai nešiojąs žilus plaukus ir galįs prieš nieką nesigėdyti, kad per visą savo gyvenimą jis nieko nesąs nuskriaudęs, kad niekados nesąs kėsinęsis į svetimą turtą neteisėtai, nes joks turtas, neteisėtai įgytas, neteikiąs džiaugsmo, o „neteisusis šilingas yra prakeiktas ir neatneša palaimos".

Blaiviai, realiai, kritiškai vertindamas įvairius gyvenimo reiškinius, K. Donelaitis visą gyvenimą degė aistringa neapykanta tam, kas žmogų žemina, liepsnojo karšta meile tiesai, gėriui ir grožiui, pasižymėjo didžiu širdies taurumu, jausmų skaistumu, troškimų kilnumu. Jis visą gyvenimą atkakliai kovojo su savo amžininkų ir savo paties ydomis bei silpnybėmis, kruopščiai ir rūpestingai diegė į žmonių širdis bei protus šviesesnio gyvenimo troškimus ir viltis. Tokia turtinga, sudėtinga ir prieštaringa buvo K. Donelaičio asmenybė, kurios daugelis svarbiausių ypatybių dar ryškiau atsiskleidžia poeto grožinėje kūryboje.

Klausimai ir užduotys

1 Papasakokite, koks buvo K. Donelaitis. Koks didžiausias jo troškimas?

2 Padiskutuokite, ar gerai, kad vyresnieji visuomet stengiasi mus pamokyti, patarti ar sudrausti. Ar visada tų pamokymų norime klausyti? Kuo skiriasi yda nuo silpnybės, troškimas nuo vilties?

3 Perskaitykite tekstą ir atsakykite į pateiktus klausimus.

Poemą „Metai" sudaro keturios dalys: „Pavasario linksmybės", „Vasaros darbai", „Rudenio gėrybės" ir „Žiemos rūpesčiai".

[4] Moralizuoti – pamokslauti, skelbti dorovę.

Pavadinimai atspindi jų vyraujančią nuotaiką. Nuo pavasario iki žiemos rodomi tie patys veikėjai, gyvenantys tame pačiame Vyžlaukio valsčiuje. Poemoje vardais minimi 50 būrų* (34 vyrai ir 16 moterų). Jie yra lietuvių tautos atstovai. Į baudžiauninkų gyvenimą įsibrovę ponai, dažniausiai svetimtaučiai. Būrai laikomi tikraisiais žmonėmis, o ponai – dykaduoniais, kvailiais. Bet jie turi valdžią.

Poemoje būrai skirstomi į geruosius ir bloguosius. Gerieji vadinami „viežlybaisiais" (Pričkus, Krizas, Enskys...), blogieji – „nenaudėliais" (Slunkius, Pelėda, Dočys).

„Metuose" nerasime nuoseklaus pasakojimo (siužeto). Poemą sudaro veikėjų pokalbiai, ilgi monologai**, būrų darbų ir gamtos vaizdai.

Pagal A. Jovaišą

* Būras – Mažosios Lietuvos valstietis lietuvis.
** Monologas – vieno veikėjo kalba, sakoma kitiems veikėjams.

1. Kokios dalys sudaro poemą „Metai"?
2. Kas yra poemos veikėjai? Kur jie gyvena?
3. Kaip poetas skirsto būrus?

Kristijonas Donelaitis

Metai

Pavasaris

Iš „Pavasario linksmybių"

Jau saulelė vėl atkopdama budino svietą
Ir, žiemos šaltos triūsus pargriaudama, juokės.
Šalčių pramonės su ledais sugaišti pagavo,
Ir putodams sniegs visur į nieką pavirto.
Tuo[1] laukus orai drungni gaivindami glostė

[1] Tuo – tuoj.

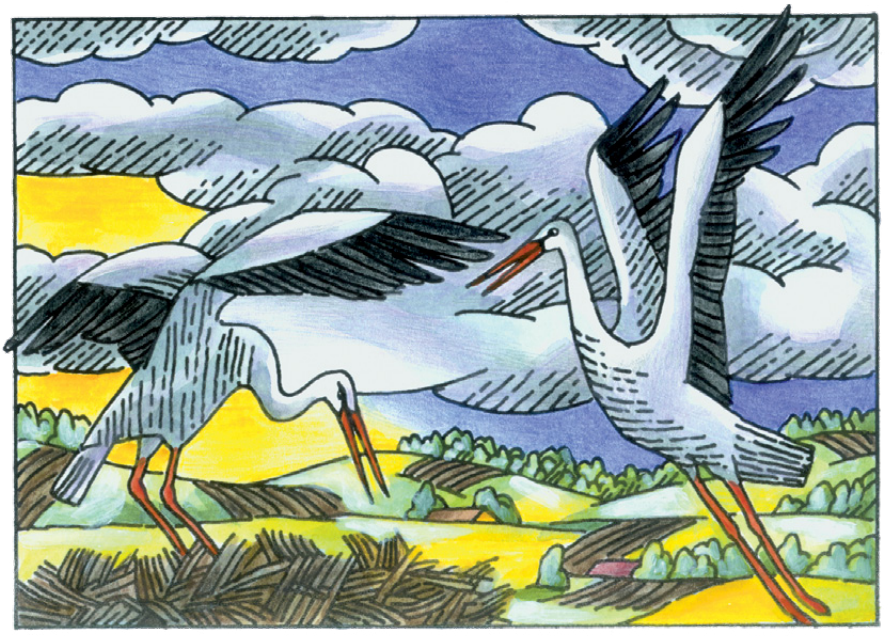

Ir žoleles visokias iš numirusių šaukė.
Krūmai su šilais visais išsibudino keltis,
O laukų kalnai su kloniais pametė skrandas.
Vislab[2], kas rudens bjaurybėj numirė verkdams,
Vislab, kas ežere gyvendams peržiemavojo
Ar po savo keru per žiemą buvo miegojęs,
Vislab tuo pulkais išlindo vasarą sveikint.
Žiurkės su šeškais iš šalto pašalio traukės.
Varnos ir varnai su šarkoms irgi pelėdoms,
Pelės su vaikais ir kurmiai šilumą gyrė.
Musės ir vabalai, uodai su kaimene blusų
Mus jau vargint vėl pulkais visur susirinko
Ir ponus taip, kaip būrus, įgelt išsižiojo.
Bet ir bitins jau šeimyną savo pabudint
Ir prie darbo siųst bei ką pelnyt n'užsimiršo.
Tuo pulkai jų pro plyšius išlįsti pagavo

[2] Vislab – visa, viskas.

Ir lakstydami su birbynėms žaisti pradėjo;
O vorai, kampuos sėdėdami, verpalus audė
Irgi medžiot tinklus, tyloms kopinėdami, mezgė.
Bet ir meškos, ir vilkai šokinėdami džiaugės
Ir suplėšyt ką tyloms į pagirį traukės.
Ale kokie dyvai – nei viens iš didelio pulko
Verkdams ir dūsaudams mus lankyt nesugrįžo;
Ne! ne verkt, bet linksmintis visi susirinko,
Nes darbai žiemos visur jau buvo sugaišę
Irgi pavasaris ant visų laukų pasirodė.
Tuo po tam pašaliai visi kribždėti pagavo,
Irgi, bešūkaujant pulkams, ošims pasikėlė.
Viens storai, o kits laibai dainuoti mokėdams
Ir linksmai lakstydams, ik debesų kopinėjo;
O kits, ant šakų kopinėdams, garbino Dievą.
Bet ir valgių dėl skūpų[3] nei viens nesiskundė.
Rūbai šio ir to didei jau buvo nudilę;
O tūls[4] lopytą parlėkdams parnešė kuodą
Ir pasisotint ant laukų vos mažumą rado.
O štai ir taipo pervargęs nieks nedejavo,
Bet visi visur sumišai šokinėdami džiaugės.
Gandras su kitais kaimynais parlėkė linksmas
Ir gaspadoriškai ant kraiko[5] tarškino snapą.
Taip besidžiaugiant jam, štai jau ir jo gaspadinė
Iš šaltos gaspados[6] vėl išlindusi rados
Ir su savo snapu meilingą sveikino draugą.
Kraiką jie visur didei sudriskusį rado;
Ogi namus naujus, užpernai tik budavotus,
Rado ant visų kampų permier[7] pagadintus.

---

[3] Skūpas – menkas, prastas.
[4] Tūls (tūlas) – dažnas, ne vienas, daug kas.
[5] Kraikas – kraigas, stogo viršus.
[6] Gaspada – butas, čia: lizdas.
[7] Permier – per daug, be saiko.

Sienas ir čytus, ir daug naujintėlių sparų[8]
Vėjai su sparnais nuo kraiko buvo nuplėšę.
Durys su langais ir slenksčiais buvo nupuolę;
Ogi troba visa visur iškrypusi rodės;
Todėl tuo abu, kaip reik tikriems gaspadoriams,
Vislab vėl taisyt ir provyt[9] sukosi greitai.
Vyrs tuojaus žagarų budavonei[10] parnešė glėbį;
O gaspadinė jo pūstynes[11] mandagiai lopė.
Taip po tam abu, daug dirbę bei triūsinėję,
Valgį sau sužvejot pas klaną nulėkė greitai...

[8] Sparas – stogo atspara.
[9] Provyti – čia: ruošti, rengti.
[10] Budavonė – statinys.
[11] Pūstynė – čia: skylė.

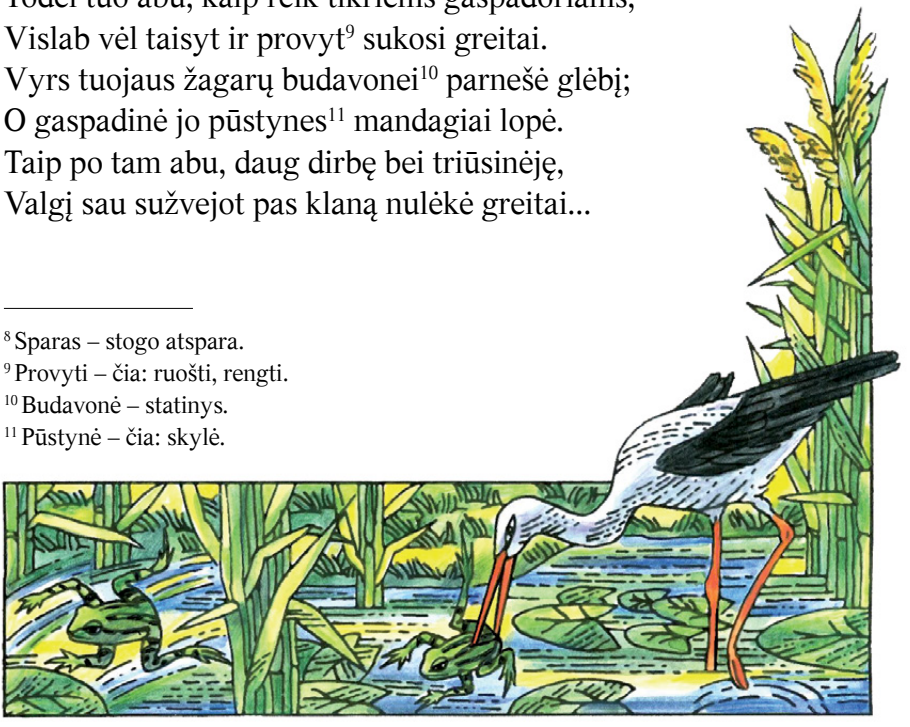

Ruduo

Iš „Rudenio gėrybių”

Ant[1] saulelė, vėl nuo mūs atstodama, ritas
Irgi, palikusi mus, greita vakarop nusileidžia.
Vei[2], kasdien daugiaus ji mums savo spindulį slepia;
O šešėliai vis ilgyn kasdien išsitiesia.
Vėjai su sparnais pamaži jau pradeda mūdraut[3]

[1] Ant – antai.
[2] Vei – va, štai.
[3] Mūdrauti – gyvai judėti, būti smagiam.

Ir, šilumos atstankas[4] išbaidydami, šlamščia.
Todėl ir orų drungnums atvėsti pagavo
Irgi senystę jau graudena kailinius imtis.
Bobą su diedu blogu pas kakalį[5] siunčia,
O kitus atšilt į stubą ragina lįsti
Ir valgius drungnus bei šiltą viralą valgyt.
Žemė su visais pašaliais įmurusi verkia,
Kad mūsų ratai jos išplautą nugarą drasko.
Kur pirm du kuinu lengvai mums pavežė naštą,
Jaugi dabar keturiais arkliais pavažiuoti nepigu.
Ratas ant ašies braškėdams sukasi sunkiai
Irgi, žemes bjaurias išplėšdams, teškina šmotais.
Vei, laukų sklypai, visur skendėdami, maudos,
O lytus žmonėms teškėdams nugarą skalbia.

[4] Atstanka – liekana, likutis.
[5] Kakalys – krosnis.

Vyžos su blogais sopagais[6] vandenį siurbia
Ir bjaurius purvus kaip tešlą mindami minko.
Ak, kur dingot, giedros jūs gi pavasario dienos,
Kaip mes, pirmąsyk stubos atverdami langus,
Šildantį šiltos saulelės spindulį jautėm?
Lyg kaip sapnas koks, kurį miegodami matom,
Ogi pabudę jo po tam trumpai paminėjam,
Lygiai taip prašoko mums su vasara džiaugsmas.
Ogi dabar purvynai, kad juos krutina vyžos,
Nei kisielius ant ugnies pleškėdami teška.
Visłab, kas pas mus lakstydams vasarą šventė
Ar plazdendams ant laukų linksmai šokinėjo,
Visłab, kas linguodams ik debesų pasikėlė
Ir, pasidžiaugęs taip, grūdelius su vabalu valgė,
Visłab jau prastojo mus ir nulėkė slėptis.
Taip laukai pasiliko mums visur gedulingi,
Irgi grožybės jų nei kapas sens pasirodo.
Krūmus ir girias linksmas jau giltinė suka,
Ir grožybes jų gaišin draskydama vėtra.

Klausimai ir užduotys

1 Kokią nuotaiką sukelia pavasario aprašymas?

2 Raskite posakius, kurie padeda poetui sukurti džiaugsmingą gamtos atbudimą.

3 Pabandykite suskaičiuoti, kiek pavasario aprašyme įvairiausių gyvosios ir negyvosios gamtos veikėjų. Surašykite juos stulpeliu, prie kiekvieno pridėdami teksto žodį, apibūdinantį jų veiksmus (pvz., *vorai verpalus audė*).

4 Raiškiai perskaitykite gandrų epizodą. Pasvarstykite, kodėl autorius juos išskiria iš kitų gyvūnų.

5 Aptarkite K. Donelaičio kuriamą rudens peizažą. Kaip nuteikia rudens vaizdai?

[6] Sopagas – aulinis batas.

6 Kokiomis meninės raiškos priemonėmis poetas sukuria ryškų rudens purvyno vaizdą?

7 Palyginkite gamtą (saulę, vėją, gyvius) pavasarį ir rudenį. Pasakodami pavartokite vaizdingus Donelaičio posakius, palyginimus, epitetus ir kitas kalbos vaizdines priemones.

8 Kaip jūs suprantate teiginį, kad Donelaitis gamtą stebi būro akimis? Pagrįskite savo nuomonę pavasario ir rudens aprašymais.

Poema – poezijos žanras, stambus eiliuotas pasakojamasis kūrinys, pagrįstas siužetu, charakteriais, arba didesnis lyrinis kūrinys su ištisa išgyvenimų grandine. Vaizduojami įvykiai reikšmingi. Poemos veiksmas plėtojasi nuosekliai, bet su pertrūkiais, nuolat įsiterpiant pasakotojui. Atsisakoma smulkesnių aprašinėjimų, visapusiškai nupieštų veikėjų paveikslų, nes poema yra glaustas kūrinys. Įvykiai, vaizdai, personažai paprastai būna nevienareikšmiai.

Hegzametras

Skaitant K. Donelaičio „Metus", nesunku pastebėti, kad jų eilutės skamba savitai. Poema parašyta hegzametru, kurį K. Donelaitis pirmasis pritaikė lietuvių kalbai.

Hegzametras – tai šešių pėdų eilutė. Pėda – dėsningai pasikartojančių trumpų ir ilgų skiemenų derinys. Hegzametro pėdą sudaro vienas ilgas ir du trumpi skiemenys.

Hegzametro schema: ⏑⏑—⏑⏑—⏑⏑—⏑⏑—⏑⏑—⏑

Garsiai perskaitykite šias eilutes (kirčiuotini skiemenys paryškinti):

Ak, kur / **din**got, / **gie**dros // **jūs** gi / pa**va**sario **die**nos,

Kaip mes, **pir**mą**syk** // stu**bos** at**ver**dami **lan**gus,
Šildan**tį** šil**tos** // sau**le**lės **spin**du**lį jau**tėm?

Atkreipkite dėmesį, jog eilutėje vyrauja dviskiemenės pėdos, kurios kaitaliojasi su triskiemenėmis.

Skaityti hegzametrą nėra lengva, nes kiekvienoje eilutėje turi būti po šešis kirčius. Todėl kartais kirčiuojami ne savarankiški žodžiai, o trumpi tarnybiniai. Pavyzdžiui, vietoj „kaip **mes**" skaitome „**kaip** mes". Daugiaskiemenyje žodyje pasitaiko du kirčiuoti skiemenys – „**pir**mą**syk**", „**šil**dan**tį**". Pauzė daroma po trečiosios pėdos, todėl kartais ji perskiria žodžių junginius, pavyzdžiui, „šiltos // saulelės".

Kristijonas Donelaitis

Metai

Tinginys Slunkius

Iš „Pavasario linksmybių"

„Rods[1], – tarė Slunkius, – vėl bensyk su padėjimu Dievo
Išmiegot ir sąnarius atgaivinti galėjom.
Ak! kieksyk aš, rūpesčių visų neminėdams,
Ištisas ir užklots krankiau pas kakalį šiltą.
Ak! kad būt ilgiaus žiema pas mus pasilikus,
Ir kad vis miegot mums būtų sviete paskirta!
Ogi dabar, žėlėk[2] Dieve! Jau vasara randas
Ir darbų naštas nusitvert vėl ragina rengtis.
Ak! man ašaros į akis jau pradeda trauktis;
O mano motė[3] (žinot juk, koks moterų būdas)

[1] Rods – tikrai.
[2] Žėlėk (žėlėti) – pasigailėk.
[3] Motė – čia: žmona.

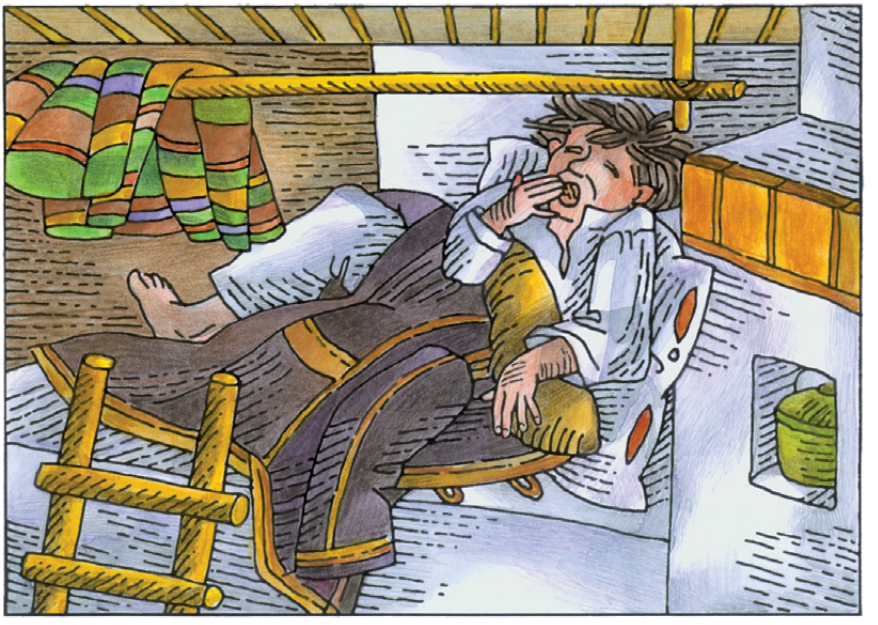

Vis susiraukus ir rankas grąžydama verkia.
Aš, vaitodams vis ir tokią bėdą matydams,
Ak, močiute, tariu, bensyk ir verkusi liaukis;
Juk dar čėso yr, ir mes atliksime darbus.
Žinom juk, kad ratas sens, pamaži besisukdams,
Tą daugsyk apgauna, kurs vis ritasi šokdams;
O kieksyk sutrūksta jis permier besisukdams!
Kuinas taipo jau ramboks[4], vis žingine žergdams,
Kartais dar toliaus uždėtą nuneša naštą,
Kaip tūls žirgs durnuodams ir piestu šokinėdams;
O kiek sykių dar iškadą[5] sau pasidaro!
Ant! smalininks, seikėt ir išparduot savo smalą
Per kiemus pamaži važinėdams, kirkina ratą,
O tiktai nusipelno jis sau pinigą grečną[6].

---

[4] Ramboks (rambokas) – sunkiai pavaromas, nerangus.
[5] Iškada – nuostolis, žala.
[6] Grečnas – didelis, žymus, geras.

Kas iš to, kad būras tūls, per daug bėginėdams
Ir permier besirūpindams, savo sunkina širdį!
Tėvs mano Kubas ir glūpai kol gyvs nepadarė,
O jo tėvs Stepas taip gyvent nemokino.
„Vaikai! – rėkdavo jis, ant demblio[7] girts išsitiesęs
Ir su žaku[8] prastu kaip prastas būrs užsiklojęs, –
Vaikai! Šiukštu jums naujus niekus pramanyti.
Taip gyvenkit, kaip mes, tėvai jūsų, gyvenom.
Vis protingai, vis pamaži nusitverkite darbus.
Čėdykitės kytriai jauni, dar būdami klapais[9],
Kad dar ir senysta ką ras, atšokdama kartą".
Tuos žodelius savo tėvo aš tikrai nusitvėriau
Ir kol gyvs krutėsiu, jų kasdien paminėsiu."

Klausimai ir užduotys

1 Ką nori įrodyti Slunkius, sakydamas savo monologą? Koks didžiausias jo troškimas?

2 Kokius pavyzdžius pateikia Slunkius, gindamas savo tingėjimą?

3 Raskite eilutes, kur Slunkius bando įrodinėti, jog tinginystė paveldėta iš senelio ir tėvo. Kaip Slunkius ir jo tėvas supranta tingėjimo tradiciją?

4 Rimtai ar juokingai jums atrodo Slunkiaus ištikimybė tėvo ir senelio įpročiui? Kodėl?

5 Įrodykite, kad Slunkiaus vardas atitinka jo būdą. Ką pagalvojate, išgirdę žmogų šaukiant „slunkiumi"?

6 Pasirinkite vieną iš pateiktų temų ir parašykite samprotavimo rašinį.

   1. Kodėl svarbu žmogui kritiškai vertinti savo darbą?
   2. Kodėl pavojinga savo blogus darbus pateisinti?

---

[7] Demblys – iš šiaudų (ar liepos plaušų) pintas patiesalas.
[8] Žakas – maišas.
[9] Klapas – vaikinas, jaunuolis, bernas.

Liaudies išmintis moko:

Darbininkas duoną gamina, tinginys badą augina.
Darbas gėdos nedaro, o tinginystė šunų lodyt išvaro.
Darbas žmogų gražina, tinginystė – juodina.
Stropumas atneš duonos, tingėjimas – bėdos.
Geriau sunkiai dirbti, negu lengvai elgetauti.
Dievo pagalba tikėk, bet ir pats netingėk.

Dočio teismas

Iš „Žiemos rūpesčių"

Štai ant ūlyčios toksai pasidarė šūvis,
Kad ir žemė su visais daiktais padrebėjo,
O stuboj langai, naujai taisyti, sudrisko.
Kožnas, šūvį tą girdėdams, taip nusigando,
Kad apgaišę tuo keli po suolu nupuolė;
Bet kiti tarp jų, daugiaus turėdami proto,
Iš stubos Plaučiūno tuo kūliais išsirito
Irgi bekapanojant ant kiemo Duraką rado,
Nes Dočys, varnienos ėst permier užsigeidęs,

Bėdžiui[1] tam glūpam loduotą[2] puloką[3] davė,
Liepdams, kad jam tuo nušautų dvylika varnų.
Duraks, paikas vaiks, gaspadoriaus savo pakluseęs,
Varnų mušt tuojaus, kiek reik, su puloku bėgo.
Štai, ant kraiko jis išvydęs didelę varną,
Šovė taip durnai, kad šaudams uždegė skūnę[4]
Ir kaimynų tuo visas supleškino trobas;
Bet ir Duraką puloks perplyšdams pagadino.
Tokiai negandai, žėlėk Dieve, nusitikus,
Tuo pons amtsrots[5] su tarnais visais pasirodė
Ir tyrinėdams klausė, kaip ugnis pasikėlus.
Štai kiekviens, širdingai verkdams irgi dūsaudams,
Dočio neprieteliaus ir varnų jo paminėjo.
Amtsrots su tarnais, kalbas girdėdami tokias,
Dyvijos didei ir Dočį bardami spjaudė.
Bet dar to negana. Raspustą[6] reik koravodint[7].
Todėl su lenciūgais jį drūtai surakino
Ir surakintą taip ant rogių nuvežė sūdyt[8].
Po penkių dienų daugums susirinko sūdžių
Ir daugybę liudininkų tuojaus suvadino.
Bet Dočys, girdėkit tik, rankas įsirėmęs,
Provninkams[9] visiems nė gero nedavė žodžio.
„Kas jums rūp, – tarė jis, – jūs provninkai maloningi,
Kad, varnienos kartais aš išsikept užsigeidęs,
Varnų bent porelę sau pietums nusišauju?
Ar nepavelijo gaišint jas mūsų karalius?

---

[1] Bėdžius – vargšas.
[2] Loduoti – užtaisyti (šautuvą).
[3] Pulokas – pistoletas, šaudyklė.
[4] Skūnė – daržinė, kluonas.
[5] Amtsrots (amtsrotas) – valdžios patarėjas, valsčiaus centrinio dvaro valdytojas.
[6] Raspusta – išdykumas, pasileidimas, nusikaltimas.
[7] Koravodinti – pasirūpinti, kad nubaustų.
[8] Sūdyti – teisti.
[9] Provninkas (provininkas) – teisininkas, teisėjas.

Tarp lietuvninkų daug yr išdykusių būrų
Ir bernų daug yr, kurie tą niekina valgį;
O man vis viens miers, kad tik mėsos prisivalgau.
Taigi ben irgi manęs ben kartą susimilkit,
Kad aš iš bėdos, gaivindams savo dūšelę,
Varnų ben kelias išsikept kasmet nusišaudau.
Juk jūs, ponai, mus, būrus, jau taip nustekenot[10],
Kad paskiaus mums ėst reiks žiurkes irgi pelėdas".

[10] Nustekenti – nukamuoti.

Klausimai ir užduotys

1 Papasakokite, koks įvykis aprašomas šioje ištraukoje.
2 Kokį įspūdį aplinkiniams sukėlė šūvis?
3 Kodėl buvo šaudomos varnos?
4 Paaiškinkite Dočio žodžius:
„Juk jūs, ponai, mus, būrus, jau taip nustekenot,
Kad paskiaus mums ėst reiks žiurkes irgi pelėdas."
5 Perskaitykite Dočio monologą ir raštu pagrįskite J. Riškaus teiginį, kad „jame matome iš kantrybės išvesto žmogaus dvasinę būseną. Čia pinasi grubūs žodžiai su nuolankiausiu įtikinėjimu, skurdžios buities nusakymas su skundo, priekaišto ir protesto gaidomis".

Pričkaus kelionė į Karaliaučių

Iš „Žiemos rūpesčių"

Tuos žodžius visiems gi begirdint ištarė Pričkus
Ir, į kailinius išverstus tuojaus įsinėręs,
Amtsroto javelius iškultus į Karaliaučių
Su kitais viernais šaltyšiais nuvežė greitai.
Bet ir vakmistrui[1] pons amtsrots buvo paliepęs,

[1] Vakmistras – kavalerijos laipsnis, atitinkantis pėstininkų viršilą; tą laipsnį turėjęs asmuo.

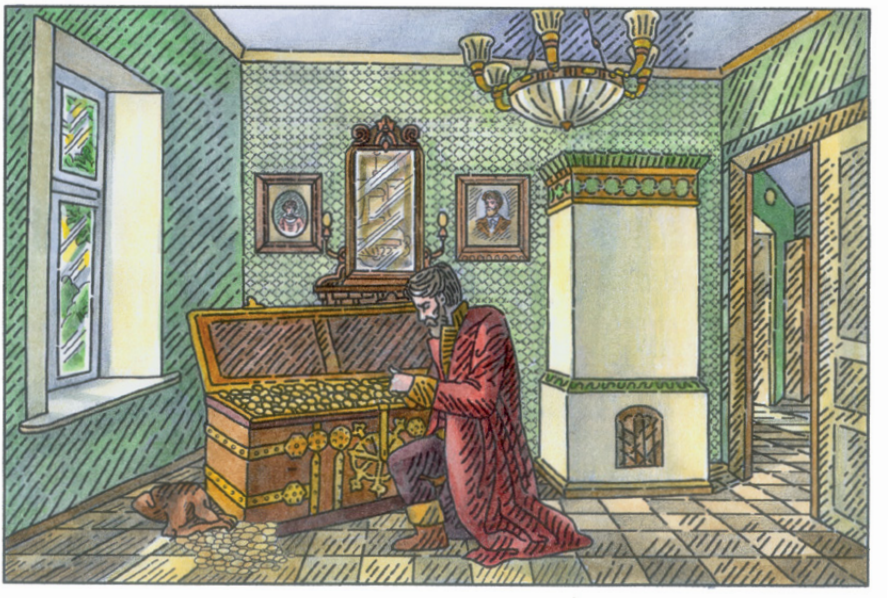

Kad ir jis su Pričkum ant pinigų padabotų,
Nes to amtsroto šykštumas buvo be soties,
Ir kad kartais jis vargdieniui duodavo grašį,
Tai tuo tris naktis dėl to miegot negalėjo;
O išaušus jau, taip daugel ašarų verkė,
Kad jo slūginės[2] ir bernai visi nusigando.
Tarnas jo Šlapjurgis su merga Susukate
Sako, kad jisai dėl to taip ubago baidos,
Kad jam naktyj apmauduot ir verkt nereikėtų;
Nes jam šilings duots sapne kaip grieks pasirodo
Ir tamsoj vis ik išaušant gandina bėdžių.
Bet dumčiuks[3] jo, kurs kasdien jam patalą kloja
Ir kasnakts, kad kožnas jau sau miegt įsigūžtęs,
Skarbus sergėt tur, penkias liktis[4] užsidegęs,
Sako, kad jo pons daugsyk, didei nusigandęs
Irgi drebėdams, prieš gaidžius iš patalo šoka,

[2] Slūginė – tarnaitė.
[3] Dumčiukas (dumčius) – patarėjas, prievaizdas.
[4] Liktis – žvakė.

Nes prieš gaidystę vis jam bilduks[5] pasirodo
Ir jo skrynią su skarbais į kaminą velka.
Todėl jis kasryts, kad jau vėl užteka saulė,
Klūpodams kaip tikras nars[6] pas atdarą skrynią,
Už išlaikymą skarbų Tėvemūs pasiskaito.
Todėl irgi dabar šaltyšiams į Karaliaučių
Dergiant su karališkais grūdais nukeliavus,
Verkė jis kasdien ir naktyj rimt negalėjo.
Kartais keikė taip, kad jo vaikai nusigando,
O vėl kartais iš knygelių poterius imdams
Irgi dūsaudams pas knygas, aukštyn pažiūrėjo.
Taipgi bevargstant jam ir gėdiškai bedejuojant,
Štai viens jo tarnų pargrįžęs jam pasirodė
Ir pasikloniodams, kaip tarnui reik pasikloniot,
Jam kupčelninko[7] Mykolo gromatą davė.
Amtsrotui laiškus atplėšiant irgi beskaitant,
Štai ir Pričkus, jau parčiuožęs iš Karaliaučiaus,
Ale dūsaudams ir liguostas jam pasirodė;
Nes jau žilas buvo žmogus ir sirgdavo tankiai.
Amtsrots, tris žakus naujų skarbų pamatydams,
Vėl atsigavo ir sunkiai dūsauti paliovė.
Bet kai jo tarnai, kiek yr, surokuoti pagavo,
Štai kokia nečėstis[8]! Šilingo pasigedo.
Amtsrots dėl iškados tos taipo nusigando,
Kad per visą naktį vėl miegot negalėjo,
O, išaušus jau, taipo sumušdino Pričkų,
Kad, vos tris dienas sulaukęs, numirė bėdžius.
Bet ir vakmistrui taip smarkiai mušė per ausį,
Kad ir jis penkias dienas ant patalo sirgo;
O būrus visus, kurie jo pardavė grūdus,

[5] Bilduks (bildukas) – vaiduoklis, kipšas.
[6] Nars (naras) – kvailys.
[7] Kupčelninkas – prekiautojas.
[8] Nečėstis – nelaimė.

Liepė todėl pliekt, kad jie pasivėlinę buvo
Ir tiek rūpesčių sunkių jam buvo padarę.
Tai, broleliai, tai visa šio svieto malonė!
Tiek nusipelnom, kad viernai atliekame slūžbą!
Juk jau, kas tik nor, tas būrišką nabagėlį
Stumdo šen ir ten nei kokį šunį nevertą.

Klausimai ir užduotys

1 Kokias pareigas eina Pričkus? Ko jis išvažiavo į Karaliaučių?
2 Papasakokite, kaip Donelaitis vaizduoja amtsroto šykštumą.
3 Kaip poetas išreiškia užuojautą Pričkui?
4 Kokių minčių sukelia Pričkaus mirtis?
5 Parašykite paguodos laišką Pričkui.
6 Pamąstykite ir padiskutuokite: Kaip suprantate šykštumą? Kuo jis skiriasi nuo taupumo? Kodėl šykštumas yra smerkiamas, o taupumas skatinamas?

Liaudies išmintis moko:

Greitas dusyk eina, skūpus dusyk moka.
Šykštuolis dėl cento mylią keliais eitų.
Per gobšumą ir pats pražuvo.
Geriau taupyti, negu barstyti.
Būk taupus – savęs nenuskriausi.

Hiperbolė

K. Donelaitis, apibūdindamas amtsrotą, pasijuokdamas iš jo šykštumo, labai vaizdžiai tai atskleidžia, piešiamą vaizdą sustiprina, įspūdį padidina, charakterį paryškina.

Ir kad kartais jis vargdieniui duodavo grašį,
Tai tuo tris naktis dėl to miegot negalėjo;
O išaušus jau, taip daugel ašarų verkė,
Kad jo slūginės ir bernai visi nusigando.

Tokią meninio vaizdavimo priemonę literatūros moksle vadiname hiperbole.

Hiperbolė – tai vaizduojamo daikto ar reiškinio kurių nors ypatybių nepaprastas padidinimas.

Daug hiperbolių randame liaudies dainose, pavyzdžiui:

Mes prastovėjom
Kalne duobelę.
Ir prarymojom
Uosio tvorelę.

„Oi lekia lekia"

Jų gausu liaudies pasakose, smulkiojoje tautosakoje. Be hiperbolių neapsieinama ir šnekamojoje kalboje, pavyzdžiui, sakome frazeologizmus – „šimtą metų nemačiau", „paskutinius marškinius atidavė", „kojomis nesiekia žemės".

Hiperbolės, kaip ir kitos kalbos vaizdinės priemonės, padeda sukurti ryškius, įsimenančius vaizdus.

Klausimai ir užduotys

1 Raskite hiperbolių kitose „Metų" ištraukose. Paaiškinkite jų paskirtį.
2 Paieškokite hiperbolių liaudies pasakose ir priežodžiuose.
3 Papasakokite kokį nors juokingą atsitikimą, įvykį, pavartodami hiperbolių.

Mokomės rašyti rašinį

Mokyklinis rašinys – tai mokslinis, publicistinis ar meninis mokinio kūrinėlis. Rašinio pagrindas – tema. Ji dažnai nusako, apie ką rašyti (medžiagą, jos apimtį) ir kaip rašyti (rašinio stilių, jo žanrą). Pagal temas rašiniai skirstomi į literatūrinius ir neliteratūrinius.

Literatūriniuose rašiniuose nagrinėjami grožinės literatūros kūriniai: jų turinys, veikėjai, meniškumas. Tokie rašiniai vadinami grynaisiais literatūriniais rašiniais. Jie panašūs į literatūros

kritikos darbus ir rašomi moksliniu stiliumi. Šitaip, pavyzdžiui, reikėtų rašyti rašinėlį „Baudžiavinės buities vaizdai K. Donelaičio „Metuose". Kituose rašiniuose ne tik nagrinėjamas literatūrinis kūrinys ar kūriniai, bet ir reiškiami savi įspūdžiai, kilę skaitant, t. y. pasakomas savas požiūris į nagrinėjamą kūrinį ar kūrinius. Jiems parašyti reikia žinių ir apie kūrinį, ir literatūrinių įspūdžių, ir meninio skonio. Tokiems rašiniams būdingas publicistinis stilius, juose pasitaiko ir meninio vaizdo elementų.

Neliteratūriniuose rašiniuose aprašoma, pasakojama ar samprotaujama apie tai, kas girdėta, matyta, išgyventa. Šiems rašiniams medžiaga kaupiama iš aplinkos: iš gamtos, iš visuomenės gyvenimo, iš mokslo ar meno sričių, iš savo patirties ir pan. Tokiems rašiniams tiktų temos „Kaip aš įsivaizduoju pareigą savo gimtajam kraštui?", „Velykinio meno parodą aplankius..." ir kt.

Mokslinių rašinių paskirtis – informuoti apie esamą padėtį, ją nagrinėti bei tyrinėti ir įtikinti, kad išvados teisingos, todėl šių darbų turinį sudaro faktinė medžiaga, jos analizė ir samprotavimai. Tokie rašiniai bus geri tik tuo atveju, jei keliami aktualūs klausimai, įeinantys į temos apimtį, kai pakankamai parinkta faktinės medžiagos (pvz.: reikiamų teiginių apie rašytoją, jo gyvenamąją epochą, apie literatūros kūrinį, jo vaizdus).

Tokiems rašiniams būdinga trinarė kompozicija: įžanga, dėstymas, pabaiga.

Įžanginėje dalyje paprastai trumpai nurodomos sąlygos, turėjusios įtakos vienam ar kitam literatūriniam kūriniui gimti ar jo problemai atsirasti.

Pagrindinėje rašinio dalyje – dėstyme – atsakome į iškeltą klausimą ar klausimus, pateikdami reikalingus įrodymus, paremtus faktine medžiaga.

Baigiamojoje dalyje susumuojami visi „už" ir „prieš", padaromos apibendrinamosios išvados. Pagrindinis mokslinio stiliaus rašinių uždavinys – logiškai, nuosekliai atsakyti į iškeltą klausimą, nenukrypstant nuo jo. Pavyzdžiui, nei rašinyje „Baudžiavinės buities vaizdai Donelaičio „Metuose", nei „K. Donelaitis – būrų dainius" netinka smulkiai pasakoti autoriaus biografijos ar ban-

dyti atkurti poemos turinį, – ir vienu, ir kitu atveju nukrypstama nuo temos. Šių rašinių užduotis – įrodyti, 1) kad Donelaitis vaizdavo baudžiauninkų buitį, 2) kodėl jis laikomas būrų dainiumi. Nenukrypti nuo temos, tinkamai rinktis argumentus ir juos dėstyti visada padeda rašinio planas ir tezės. Tezės – tai būsimo rašinio pagrindiniai teiginiai, pateikti glausta forma. Rašinio tezės sudaromos po plano. Jos padeda apgalvoti ir susisteminti medžiagą.

Remdamiesi pateiktu planu ir tezėmis parašykite rašinį tema „Kristijonas Donelaitis – būrų dainius".

Rašinio planas

1. K. Donelaitis gerai pažino būrų gyvenimą.
2. „Metuose" vaizduojami būrų darbai, vargai, rūpesčiai, džiaugsmai.
3. Gamtą poetas mato būrų akimis – „gaspadoriškai".
4. K. Donelaičio kūrinių paskirtis – padėti būrams.
5. „Metų" kalba artima ir suprantama būrams.
6. K. Donelaitis – pirmasis talentingas tautos poetas.

Rašinio tezės

1. K. Donelaitis buvo kilęs iš valstiečių (būrų), beveik visą gyvenimą praleidęs tarp jų. Bet ne vien todėl jis vadinamas būrų dainiumi.
2. K. Donelaitis savo pagrindiniame kūrinyje „Metai" vaizduoja būrų gyvenimą – jų darbus, rūpesčius, vargus, džiaugsmus.
3. Gamtos vaizdus (jų daug poemoje, nes valstietis susijęs su gamta) autorius piešia taip, kaip juos mato būrai – „gaspadoriškai".
4. Savo poemą autorius skiria būrams, norėdamas jiems patarti ir padėti, juos užtarti ir paguosti.
5. K. Donelaičio kalba „būriška": paprasta, šiurkštoka; jai būdinga XVIII a. valstiečių leksika.
6. „Metai" ryškiai atskleidžia būrų gyvenimą Mažojoje Lietuvoje. K. Donelaitis vertinamas kaip pirmasis talentingas tautos poetas – kaip būrų dainius.

Rašinys bus įtikinamas, jeigu teiginiai bus logiški ir pakankamai pagrįsti. Argumentuojant, kad rašinys būtų įtikinamesnis ir gyvesnis, galima pavartoti citatų.

Dionizas Poška
(1765–1830)

Dionizas Poška – vienas žymiausių XIX a. pradžios lietuvių kultūros veikėjų ir rašytojų. Gimė Telšių paviete, Žemelės parapijoje, Lėlaičių dvare. Kurį laiką (iki motinos mirties) gyveno gimtinėje, vėliau su tėvu ir pamote persikėlė į Maldūnus. Mokėsi Kražių mokykloje, paskui pasirinko teisininko kelią, praktikavosi Raseinių palestroje[1], 1786 m. jam pripažintas advokato vardas. Būdamas 17–18 metų, pradėjo dirbti Raseinių žemės teisme. Nuo 1790 m. iki mirties gyveno Bardžiuose, valdė apie 500 ha žemės, turėjo 40 baudžiauninkų. Apie 1792 m. vedė Uršulę Sasnauskytę, kuriai buvo dėkingas „už jos jausmų pastovumą, gerą ir gailestingą širdį, mokėjimą išsaugoti namų židinio ramybę, už šeimininkės darbštumą ir rūpestingumą".

D. Poška buvo plataus masto kultūros veikėjas. Jis palaikė ryšius su žymiais savo meto žmonėmis, kurie domėjosi Lietuva, jos istorija, lietuvių kalba bei kultūra.

Bardžiai XIX a. pradžioje tapo ryškiu lietuvių kultūros židiniu. Čia 1812 m. D. Poška, nukirsdinęs tūkstantmetį ąžuolą ir išskobęs jo kamieną, įsteigė pirmąjį Lietuvoje senienų muziejų, vadinamąjį Baublį, apie kurį vėliau gražiai atsiliepė A. Mickevičius savo poemoje „Ponas Tadas" (1834). Muziejus buvo gausiai lankomas, garsas apie jį sklido ne tik Lietuvoje, bet ir už jos ribų.

D. Poška domėjosi Lietuvos istorija, lietuvių kalba ir kūrė eiles. Pagrindinis jo kūrinys – „Mužikas Žemaičių ir Lietuvos".

[1] Palestra – advokatūra.

Dionizas Poška

Baublio aprašymas

Ištrauka

Mano ąžuolas (kalbu tik apie didįjį, nes antrasis, mažesnysis, nėra nei žiūrovo, nei skaitytojo tokio dėmesio vertas) prieš nukertant gimė ir augo mano paties tėvonijos žemėje, Bardžių dvaro lauke, Raseinių – seniau Karšuvos – apskrityje, maždaug už varsto nuo mano namų, kalne, iš seno vadinamame „Vyšnių kalnas" ir dabar taip tebevadinamame.

Ten pat, palei tą kalną, yra ąžuolynas, ir nors jame yra keli šimtai gana didelių ąžuolų, bet tasai vienas savo storiu ir aukščiu dukart buvo pranašesnis už visus kitus ąžuolus.

Tas ąžuolas, pagal visuotinę tradiciją, visų aplinkinių žmonių iš senų senovės iki šiolei, nežinau kodėl, vadinamas Baubliu. Baublio pavadinimas bene bus kilęs iš lietuvių ir žemaičių pagoniško medaus dievaičio Bubilio vardo, tik išmetus raides ir sutrumpinus.

1812 m. kovo mėn. ąžuolą nukirsdinau, ketindamas pasidaryti altaną. Ąžuolo vidurys iš apačios per tris uolektis[1] nuo žemės buvo papuvęs, bet aukščiau buvo visai sveikas, tik per keliolika colių[2] kiek parudavęs.

Nukirtus ąžuolą, storgalį aplyginau ir, altanos aukščiui 5 uolektis atmatavęs, iš abiejų pusių prakirtau uolekties pločio taką ir kamieną perpjoviau (kitaip jokia skerspjūvė nebūtų pertekusi); pirmąjį kamieno gabalą, – patį drūtgalį, – apdirbęs vietoje, iškirtęs vidurį, kad svoris sumažėtų, ant rąstų ritindamas pergabenau namo; jis ir dabar mano darželyje stovi, kaip toliau bus matyti.

Perpjautame kamiene kone visos rievės buvo žymios. Tų žymių rievių spinduliu nuo vidurio priskaičiavome septynis šimtus ir kelias dešimtis; be to, pačiame vidury per keliolika colių nebebuvo žymių rievių, prasidėjus gedimui, jos buvo nebeįžiūrimos.

---

[1] Uolektis – ilgio matas, lygus 66–71 cm.

[2] Colis – ilgio matas, lygus 25,4 mm.

Tad ir mano ąžuolas Baublys, galima spręsti ir sakyti be perdėjimo bei melo, taip pat be jokios poezijos, jog bus turėjęs ne mažiau kaip tūkstantį metų.

Išskobus vidų kiek begalint dailiau, darbavosi keturiasdešimt vyrų pakaitomis ištisą dieną, stipriais pečiais ritindami ant rąstų... Pargabenęs į darželį, savo Baublį pastačiau už keliolikos žingsnių nuo gyvenamojo namo kaip altaną po gyvu vidutinio dydžio ąžuolu...

Baublio viduje, virš durų, lietuviškai jo biografiją taip užrašiau:

Bardžiuose kaip užgimiau, jau tūkstantis metų,
Parnešts iš ąžuolyno, čion esmi padėtu;
Tikras vards mano Baublys, dievu garbints buvau,
Nuteriojęs tėvystę[3], suvytau, sudžiūvau.

[3] Nuteriojęs tėvystę – praradęs tėvynę.

Ties manim Perkūnasui degė avys, ožkos,
O dabar many gyven Dionizas Poškas.

Taigi visus savo ir naujuosius, ir senuosius paminklus, kuriuos kaip darbšti skruzdėlė per savo amžių rinkau, paskyriau savo Baubliui papuošti.

Klausimai ir užduotys

1 Ką reiškia žodis *Baublys*? Kokius dar žinote pagonių dievus?
2 Ką D. Poška įrengė savo Baublyje?
3 Paaiškinkite, kaip suprantate šiuos žodžius: „Ties manim Perkūnasui degė avys, ožkos".
4 Internete paieškokite daugiau žinių apie Baublį.

Dionizas Poška

Mužikas Žemaičių ir Lietuvos

Dievaičiai žemės! Jei kurs turi gerą širdį,
Tegul tą mano balsą tavo ausys girdi!
O išgirdus – susimilk ant taip daugel vargų,
Susimilk ir nedūmok, jog mužikas yr vergu.

Iš Vergilijaus[1] *„Eneidos"*

Dalele žmonių brangi, vienok paniekinta,
Iš kurio darbios rankos žemės vaisiai krinta!
Jei mano raštu tavo vargų nemažinsiu,
Norint sopulius širdies pasauliui priminsiu.

Mužike! tu ciesorius ir karalius gini,
Ir anų visų laimių rąste pamatini,

[1] Publijus Vergilijus Maronas – įžymus romėnų poetas, gyvenęs 70–19 m. pr. m. e. Reikšmingiausias jo kūrinys – „Eneida".

Ramsti garbingų vardų, visų naudų klėtie,
Skruzdėle, nežinanti, kas tai yr tingėti!

Penėtojau giminių, tikra nekaltyste,
Tu mažne viens pažįsti, kas yr viežlyvystė[2]!
Viso gero tėvystės sarge rūpestingas!
(Tos pavardės tau prigul, žmogau nelaimingas!)

Mužike! kurs pasaulio esi geradėju,
Dėl ko gi tave niekin kaip dulkes tarp vėjų?
Tu, pavasarį girdint paukščių giedojimą,
Ar pernykštes rugienas, ar naują skynimą,
Nusitvėręs už žagrės, gilią vagą rausi,
Dūmodams, jogei vaisių su nuopelna gausi;
O kada, valdant jaučius, sustimp ranka viena,
Grobi antra, ilsinčia pataisai velėną;
Bet kol ant minkštos dirvos gali javus sėti,
Nors dukart reik išarti, dukart išakėti.
Mužike! jau sulaukei did kaitrios vasaros,
Iš kaktos kaip iš krosnies kasdien rūksta garas,
Ar kada šieną pjauni, ar kad aną grėbi,
Ar alkans be uždaro šaltus barščius srebi.
Matant pievoj kiekvieną prakaituotą pėdą,
Kurio širdis mok justi, apsiverkt ne gėda.

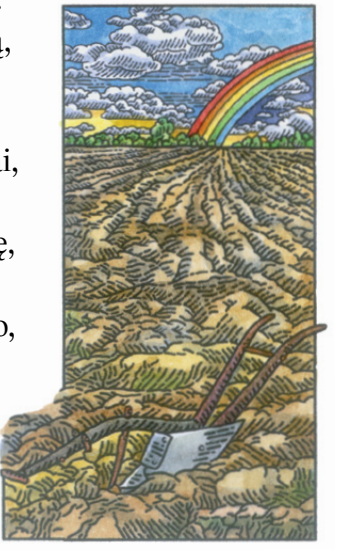

Atein turtingas ruduo – vėl darbingi laikai,
Skubiai einate dirvon ir patsai, ir vaikai;
Paliekat tuščius namus, dirbat, nors apilsę,
Vienas antrą raginant, trumpinant atilsį.
Vos dar aušt ir dar saulė spindulių nemėto,
O jau tu su šeimyna matai darbo vietą.
Tenai per dieną kruti iki pat vakaro,

[2] Viežlyvystė – dorumas, skaistumas, garbingumas.

Kolei nepradės temti, kol neužkris žara.
Neužtur tavo vargų nei saulės karštumas,
Nei prakaitai, nei džiova, nei kaulų skaudumas.
Kas dieną javus dalgiu ar pjautuvu kerti,
Kol paskutinio šiaudo žemėn neparverti,
Kol pėdus nesuriši, dirvas negrėbstysi,
Kolei padoriai krūvas eilėms sustatysi.
O kad nei vienos varpos stovinčios nebliko,
Gystant namon ant galvos parneši vainiką.

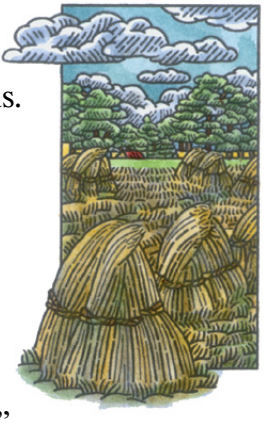

Pons taria: „Garbė Dievui, darbymetis praėjo".
Mužike! kitaip sakai: naujs darbs prasidėjo,
O už visus sunkesnis, jei kas gal pažinti,
Kaip tai staldus[3], diendaržius reikia ištuštinti,
Kaipo, laukan išvežus, po dirvas kapstyti,
Kaip su šake ant rankų vežiman drabstyti,
Kaip pūdymas sužėlęs sunkus yra kirpti
Ir, kol rugius pasėsi, nepigu išdirbti.
Jei kas norint supranta vargus tokius baisius,
Tas žino, kaip tai sunkiai pelnos žemės vaisius.

Ilgai braidydams purvą, jau sulaukei žiemos.
Vėl kitoniškų vargų atein pradėjimas:
Kaip tiktai gaidys pragys, jau nebgali gulti –
Reik spragilą nutverti ir jaujoje kulti
Ar, kaip prikalts prie girnų, per didžiausią šaltį,
Kalbėdams poterėlius, visą naktį malti;
O kaip tik praded aušti, nors vėjs sniegą pusto,
Vos tavo kumelikė pusnėj nepražūsta,
Arba ir žemėvilkais[4], nors krint gausus lietus,

[3] Staldas – tvartas.
[4] Žemėvilkais – vežant vieta beveik be sniego.

Vežk rąstus, ronus[5], malkas, šatras[6], tvoras, mietus
Ar važiuok ing kelionę per naktis be miego
Ing Varšuvą ar Vilnių, Liepoją ar Rygą.

Mužike! rašiau darbus pagal mano galės.
„Netiesa: tai tik yra darbų mano dalys,
Kurias tiktai nugraibei kaip verėne[7] taukus:
O kas gi tuos išskynė pievas, dirvas, laukus?
Kas sausomis padarė tas pelkes bedugnes?
Kas akmenis suskaldė su gelžiu per ugnis?
Kas iš upių išvalė botyrines uolas[8],
Ant kurių eldės, laivės tankiai susikulia?
Kas vieškelius ištaisė, smiltimis išpylė,
Ir iš abiejų pusių tą perkasą gilų?
Kas po daržus tuos gražius medžius pasodino
Ir tuos kalnus su daubomis dailiai sulygino?
Kas pastatė tas baltas trobas mūrinyčias,
Iš plytų ar iš akmens blizgančias bažnyčias?
Kas tuos žemčiūgus, auksus, sidabrus nupelno?
Vis tai kruvins prakaitas yr mužiko delno”.

Mužike! ką tu kalbi – teisus apsakymas;
Bet tark man, koksai yra tavo gyvenimas?
„Su krosnia grinyčėlė, kurioje gyvenu,
Tamsi, o vietoj lango lentikės tarp sienų;
Tuoj per dienas ir naktis – ir dūmas, ir garas,
Kruvin akis, blakstienus krintančios ašaros.
Valgyms – lapai daržiniai, bėralinė duona[9],
O kaušas vandens vėsin trokštėjimą kūno.

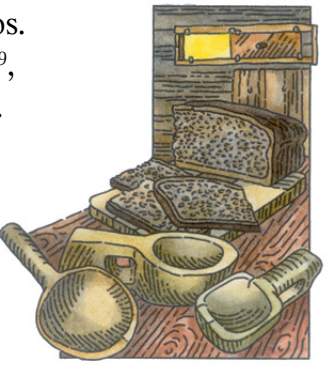

[5] Ronas – rąstas, tinkamas lentoms pjauti.
[6] Šatra – kartis, žagaras, žabas.
[7] Verėnas – viralas.
[8] Botyrinė uola – didelė uola.
[9] Bėralinė duona – prasta, nevalytų rugių duona.

Vietoje lovos – suolas, virkščiomis paklotas;
Ant kojų apavimas – vyžos šešlankotos[10],
Apjuosimas iš virvės, o krėkliai[11] ir skranda –
Tai apdarai, po kuriuos kūno paukščiai lando.
Visa nauda – sūdynės[12], kuriais pelnos valgis, –
Spragilas, žagrė, pjautuvas, spats[13], akėčios, dalgis”.
Broli mano, per visus mužiku vadintas,
Argi iš visų šalių esi nelaimintas?
Tavo sopuliai sėdos mano širdy giliai, –
Argi jau ir pons tavo tavęs jau nebmyli?

„Manas tu geradėji su geriausia širdžia!
Mano sopulių, vargų nieks nereg, negirdi:
Viešpatį, kurs yra danguj, visi šaukiam Dievu,

[10] Vyžos šešlankotos – šešialinka karna adytos vyžos.
[11] Krėkliai – prasti, nudriskę drabužiai, skudurai.
[12] Sūdynės – padargai, įrankiai.
[13] Spats (spatas) – kastuvas.

O ciesorių karalių vadiname tėvu, –
Pirms did aukštai, o antras did toli gyvena,
Dėl to nedaein verksmai mužiko nei vieno,
Dėl to anie nežino mūsų raudojimų.
Ir baisiausioj nelaisvėj sunkių kentėjimų.
Pons mūsų, nenorėdamas padauginti turtų,
Tąkart, kada aš verkiu, pasidaro kurčiu;
Kaipo gyvulį savą tik dėl darbo augin,
Kas metą vis mokesnius ir lažą padaugin.

Ypačiai gvaltai[14], sargai[15], šarvaikai[16] ir talkos:
Reik per dienas ir naktis dvare rantyt malkas,

[14] Gvaltai – skubūs darbai, į kuriuos privalėjo eiti visi valstiečio šeimos nariai, palikę namuose tik vieną – namų saugoti.
[15] Sargai – baudžiavinė prievolė eiti iš kiekvieno valstiečio kiemo paeiliui po vieną nakčia saugoti dvaro.
[16] Šarvaikai – visų vieno kaimo arba kelių kaimų valstiečių vyrų pareiga eiti prie dvaro darbų, atliekamų būriu.

Reik galvijus ir arklius visados pašerti
Ir su naščiais ant sprando atnešti jiems gerti;
Reik duoti žąsis, gaidžius, kiaušinius, vilnas, uogas,
Riešutus, grybus, sūrius, kailius, linų sruogas
Ir visokius pramonius, kurie vis didinas –
Dievs žino, kaip anie lenkiškai vadinas!
O žemės pusrėžėlis, vietomis smiltingas,
Kitur tikras pajauris[17], o kitur purvingas,
Bet ir tasai toks yra (kad tamsta žinotum),
Jog šuo didis atgulęs uodega užklotų.”

Klausimai ir užduotys

1 Kokiu tikslu D. Poška sakosi parašęs poemą „Mužikas Žemaičių ir Lietuvos”?
2 Kaip autorius apibūdina baudžiauninką? Kaip sukuria pakilią nuotaiką?
3 Kokius darbus dirba baudžiauninkas? Sudarykite baudžiauninkų darbų ir prievolių sąrašą.
4 Apibūdinkite baudžiauninkų gyvenimo sąlygas.
5 Raskite vaizdingų posakių, apibūdinančių sunkų baudžiauninko darbą įvairiais metų laikais ir jo beviltišką padėtį.
6 Kodėl baudžiauninkas nebeturi kam pasiguosti?
7 Remdamiesi poema „Mužikas Žemaičių ir Lietuvos” bei istorijos žiniomis, parašykite rašinį „Sunki baudžiauninkų dalia ir kasdienybė“.

[17] Pajauris – nederlinga, pelkėta žemė.

BALTŲ KALBOS

Mūsų gimtoji lietuvių kalba yra viena iš vadinamųjų báltų kalbų. Baltų kalbos įeina į didžiulę indoeuropiečių kalbų giminę. Baltų vardą jai davė kalbininkai, XIX a. viduryje padarę jį iš Baltijos jūros pavadinimo.

Iš dabar vartojamų kalbų baltų šeimai priklauso tik dvi – lietuvių ir latvių. Tačiau kalbininkų dar prieš šimtą metų nustatyta, kad dabartinės Lietuvos, Latvijos, Karaliaučiaus krašto ir šiaurinėje Lenkijos teritorijoje gyventa kitomis baltų kalbomis kalbėjusių tautų – prūsų, jotvingių, kuršių, žiemgalių ir sėlių. Iš jų tik prūsų kalba paliko rašytinių pėdsakų: dvi eiliuotas rankraščio eilutes, porą ranka rašytų žodynėlių, tris spausdintus katekizmus. Prūsai gyveno prie Baltijos jūros tarp Vyslos ir Nemuno žemupio. Pietuose jie ribojosi su lenkų gentimis (kašubais ir mozūrais), o rytuose – su jotvingiais ir lietuviais. Prūsų kalba ėmė nykti XIII a., kol XVIII a. pradžioje ja visiškai nustota kalbėti.

Apie kitas baltų kalbas (žinoma, ir apie prūsų) daugiausia žinių atskleidžia vietovardžiai. Apie jotvingius, gyvenusius pietų Lietuvoje, spėjama iš vietovardžių *Leipalingis, Seinai* – jie rodo, kad jotvingiai tardavo *ei* ten, kur lietuviai – *ie* (*liepa, siena*). Manoma, kad upėvardis *Kirsna* reiškė „juodas”. Iš jotvingių taip pat paveldėti vietovardžiai *Alytus, Gailintas* ir kt. Tai buvo daug karų atlaikiusi tauta, kurią puldinėjo ir Kijevo kunigaikščiai, ir Vokiečių ordinas. Pastarasis šį kraštą užkariavo XIII a. pabaigoje, tačiau jotvingiai dar ilgai atsilaikė, kaip tauta jie išnyko XVI a. pabaigoje–XVII a. pradžioje.

Dabartinės Latvijos vakaruose ir dabartinės Lietuvos šiaurės vakaruose gyventa kuršių. Manoma, kad jų kalba užėmusi tarpinę vietą tarp lietuvių ir latvių kalbų, kai kas ją laikė latvių tarme. Kuršių kalbos atspindžių esama *Gandingos, Kretingos, Palangos* pavadinimuose, kuršiškais laikomi žemaičių žodžiai *cyrulis* (vieversys), *kūlis* (akmuo). Kuršiai išnyko XVI–XVII a. pradžioje.

Dabartinės Lietuvos vidurio šiaurinėje dalyje ir Latvijos teritorijoje pagal Lielupės upę gyventa žiemgalių, kurie buvo rytiniai

Baltų gentys XII a. (pagal Mariją Gimbutienę)

kuršių kaimynai. Manoma, kad žiemgalių kalbos atspindžiai yra latvių upėvardžiai *Iecuve, Vircuve*, lietuvių kalnų vardai *Raktuvė, Saduvė*. Žiemgaliai išnyko XV a. antrojoje pusėje, daugelis jų sulatvėjo.

Dar toliau į rytus, Lietuvos šiaurės rytuose ir Latvijos pietryčiuose, gyventa sėlių. Jų kalbą atspindi *Zarasų* vardas, vietovardžiai *Čedasas, Čičirys, Čiaunas*. Sėliai išnyko XIII–XIV a.

Taigi iki šiol išlikusios tik lietuvių ir latvių kalbos. Lietuvių kalbą vartoja apie 2,5 mln. žmonių Lietuvoje, taip pat lietuvių kalbos salose Baltarusijoje ir Lenkijos šiaurės rytuose, Latvijoje. Latvių kalba gimtoji yra maždaug 1,2 mln. gyventojų Latvijoje. Be to, lietuvių ir latvių kalbų mokosi kitataučiai įvairių užsienio

universitetų baltistikos centruose Vokietijoje, Italijoje, Vengrijoje, JAV, Suomijoje, Lenkijoje, Rusijoje.

Baltų giminystę rodo jų kalbų panašumas. Daugelis žodžių tapatūs ar labai panašūs. Palyginkime.

Lietuvių k.	Latvių k.	Prūsų k.
rugys	rudzis	rugis
briedis	briedis	braydis
dūmai	dūmi	dūmis
brolis	bralis	brote

Lietuvių patarlės	Latvių patarlės
Devyni amatai, dešimtas badas.	Devyni amati, desmitas bads.
Draugą pažinsi nelaimėje.	Draugu pažįst tiktai nelaime.

1 Išvardinkite gyvąsias ir mirusias baltų kalbas.

2 Kas byloja apie tai, kur senovėje gyventa baltų?

3 Perskaitykite latvių poetės Liudmilos Azarovos eilėraščio „Baltų kalbos" posmą. Kaip suprantate jo pagrindinę mintį?

Beliko lapų tik du
Šiame senajam kilties medy.
Per ugnį, kančią kelias vedė,
Ir šakose dabar gūdu.

4 Žiūrėdami į baltų genčių žemėlapį, raskite išnykusias baltų gentis. Kurios genties teritorijai priklausė vieta, kurioje jūs dabar gyvenate? Ką apie ją žinote?

5 Kokia galėjo būti viena iš priežasčių, kad prūsų tauta ir kalba išnyko?

LIETUVIŲ BENDRINĖ KALBA IR TARMĖS

Bendrinė kalba yra bendra visiems lietuviams ir laikoma pavyzdine visos tautos susižinojimo ir bendravimo priemone. Ji yra sunorminta, taisyklinga, nes sudaryta pagal visiems priimtinas ir privalomas tarties, kirčiavimo, žodyno ir gramatikos normas.

Dabartinė bendrinė lietuvių kalba turi gausų žodyną ir įvairių sričių terminiją. Todėl ja kuriami visos lietuvių tautos dvasiniai lobiai: rašomos knygos, leidžiami žurnalai ir laikraščiai, mokoma mokyklose, kalbama scenoje, per radiją ir televiziją, ji vartojama administracijos įstaigose. Dabartinė bendrinė lietuvių kalba vartojama dviem formomis – šnekamąja ir rašomąja.

Greta bendrinės lietuvių kalbos yra dar tarmės.

Tarmė – tai teritorinė kalbos atšaka, dažnai skirstoma dar į patarmes ir šnektas. Tarmių mokslas vadinamas tarmėtyra, arba **dialektologija**.

Skiriamos dvi pagrindinės lietuvių kalbos tarmės: **aukštaičių** ir **žemaičių**. Šiais vardais anksčiau buvo vadinamos ne tarmės, bet Lietuvos valstybės dalys. Aukštaičių tarmė užima tris kartus didesnį plotą negu žemaičių ir daugeliu kalbinių ypatybių yra senoviškesnė negu žemaičių.

Netolygiai kisdama, **žemaičių tarmė** skilo į patarmes: **pietų žemaičių** raseiniškių ir varniškių, dar vadinamų dūnininkais, nes jie sako *dūna* „duona”, *pyns* „pienas”, **šiaurės žemaičių** telšiškių ir kretingiškių, dar vadinamų douninin kais, kadangi jie taria *douna* „duona”, *peins* „pienas”, ir **vakarų žemaičių** klaipėdiškių (nykstanti patarmė), dar vadinamų donininkais pagal žodžių „duona”, „pienas” tarimą *dona, pėns*.

Aukštaičių tarmė pagal *am, an, em, en* ir *ą, ę* tarimą skirstoma į tris patarmes: vakarų, pietų ir rytų.

Vakarų aukštaičiai (šiauliškiai ir kauniškiai) juos taria kaip bendrinėje kalboje, pvz.: *kampas, ranka, tempia, menkas, žąsis, tęsia*. Kauniškių (kapsų ir zanavykų) šnektos mažiausiai skiriasi nuo bendrinės kalbos, jie taisyklingiausiai taria ilguosius ir trumpuosius balsius. Šiauliškiai nekirčiuotus ilguosius žodžio galo balsius trumpina, sakydami *nama* „namą”, *saule* „saulę”, *dara* „daro”, *dare* „darė”, *lovas* „lovos”, o trumpojo balsio *a* žodžio gale visai netaria, pvz.: *vaiks* „vaikas”, *ein* „eina”.

Pietų aukštaičiai sveikus išlaiko tik *am, an, em, en*, o balsius *ą, ę* verčia *ų, į* (*kampas, ranka, tempia, menkas,* bet *žųsis, tįsia*). Didelė dalis pietų aukštaičių (Alytus, Druskininkai, Varėna, Valkininkai) dzūkuoja (dėl to jie vadinami dzūkais). Dzūkai garsus *č, dž* verčia *c, dz*, pvz.: *sveciai* ar *svecai* „svečiai”, *medziai* ar *medzai* „medžiai”, vietoj *t, d, tv, dv* prieš *i, y, į, ie* taria *c, dz, cv, dzv*, pvz.: *cik* „tik”, *cykiai* „tykiai”, *pircį* „pirtį”, *ciek*

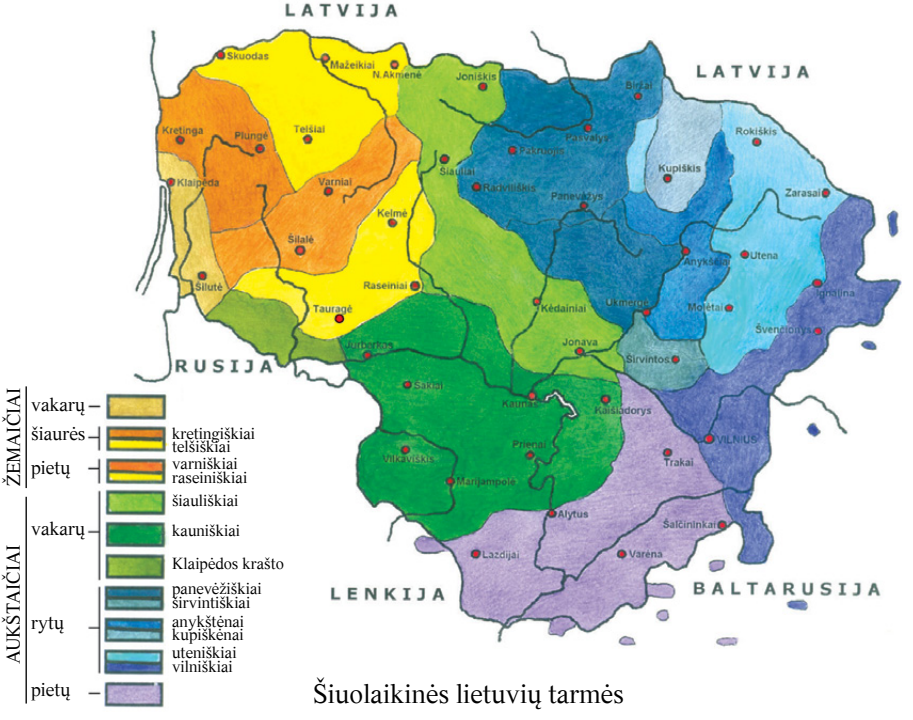

Šiuolaikinės lietuvių tarmės

„tiek", *dziena* „diena", *kecvirtas* „ketvirtas", *dzvylika* „dvylika".

Rytų aukštaičiai iš visų aukštaičių labiausiai nutolę nuo bendrinės kalbos.

Pagal skirtingą *an* tarimą žodyje *pantis* skirstomi į: pantininkus (taria: *pantis*), pontininkus (taria: *pontis*) ir puntininkus (taria: *puntis* – didžiausia rytų aukštaičių dalis).

Lenkijoje gyvenančių lietuvių plote ryškiai skiriamos dvi tarmės: vakarų aukštaičių (kapsų) ir pietų aukštaičių (dzūkų). Abiejų tarmių riba tenka laikyti liniją: Ramonai–Vaičiuliškės–Giluišiai. Į šiaurės vakarus nuo šios linijos yra kalbama vakarų aukštaičių (kapsų) tarme, o į pietryčius – dzūkiškai. Viena iš būdingų Punsko dzūkų šnektos žymių – priebalsių *r, š, ž, č, dž, c, dz* kietinimas, pvz.: *bera, šaudas, melža, čaudėja, svecas, medzai* (beria, šiaudas, melžia, čiaudi, svečias, medžiai). Seinų krašte, ypač Žagarių apylinkėse, *c, dz* tariama ypatingai minkštai: *ća, paćo, girdźu, skerdźus*. Šių apylinkių žmonių kalboje priebalsiai *ć, dź* visiškai prilygsta lenkų kalbos minkštiesiems priebalsiams *ć*, *dź*. Tai svarbiausias požymis, skiriantis Punsko ir Seinų dzūkų šnektas.

Kita ryški Lenkijos dzūkų tarmės žymė – tai priebalsio *l* kietinimas prieš balsį *ė* arba *e*, pvz.: *saułė, ładas* (saulė, ledas). Nosiniai balsiai *ą, ę* keičiami balsiais *ų, į,* pvz.: *šųla, tįsia* (šąla, tęsia).

1 Kas yra bendrinė kalba? Kuo ji skiriasi nuo tarmių?

2 Kokios yra dvi pagrindinės lietuvių kalbos tarmės? Kuo jos skiriasi tarpusavyje?

3 Kas būdinga dzūkavimui?

4 Kokios tarmės skiriamos Punsko ir Seinų krašte?

5 Kas būdinga Punsko ir Seinų krašto dzūkų tarmei? Pabandykite pakalbinti savo krašto dzūką ir užrašyti jo pasakojimą tarmiškai (taip, kaip taria).

6 Nustatykite, kurių tarmių šie tekstai.

1. Bova gales kap vondens er sekes, ba veina
Mergą vešlę laba nuveiziejau par patę.
Er nošveta trobales nurūkoses seinas,
Kad ana permą kartą če koją pastate.

2. Bitala no patės pavoserio kasdien no ryto lig vokaro nuog kvietkėlio lig kvietkėliui rianka žiedų dulkialas ir iš jų dirba voškų ir korius; o iš syvo, katrų išsiurbia iš kvietkėlių žydinčių, dirba soldų madutį, kurio ir pripildo korius.

3. Skūpus gaspadorus
Nei vienas bernas neištarnavo pas gaspadorų sutarto laiko. Tokias skūpus buvo. Visos apylinkės bernai lankė tuos namus. Ale vienųdzien atėjo drūtas bernas ir pasisiūlė tarnauc iki advento, o suciko dzyrbc cik už tai, kiek paneš. Sutarė. Bernas gerai dzyrbo. Sukės nuo ryto lig vėlaus vakaro. Dzaugės gaspadorus ir vis mislino: „Ot pigiai nusisamdiau. Kų gi jau jis an tų pecų išsineš?..”

7 Pakeiskite dainos žodžius bendrine kalba.

Tu pucine,
Tu pucine, tu raudonas,
Kur žiemelį žiemavojai?
Kur išdzygau,
Kur išdzygau, tį stovėjau,
Tį žiemelį žiemavojau.

LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNAI

Žodynai – tai žodžių (kartais jų dalių, junginių) rinkiniai, informuojantys apie tų žodžių vartoseną, norminantys kalbą. Lietuvių žodynų istorija prasideda XVII a. Konstantino Sirvydo parengtu ir Vilniuje išleistu pirmuoju lietuvių kalbos žodynu. Tai trikalbis (lenkų–lotynų–lietuvių kalbų) žodynas. Jis buvo skirtas Vilniaus universiteto studentams ir visai lietuvių šviesuomenei. Tiksli žodyno išleidimo data nežinoma, nes išlikęs vienintelis egzempliorius neturi antraštinio puslapio, todėl neaiški ne tik žodyno pasirodymo data, bet ir jo pavadinimas. Mokslininkai spėja,

kad šis žodynas buvo išleistas apie 1620 metus. Vėliau Sirvydas parengė beveik dvigubai didesnį žodyną, kuris pasirodė 1631 metais (paskui dar tris kartus buvo pakartotas). Lietuvoje iki XIX a. pabaigos Sirvydo žodynas buvo vienintelis spausdintas.

Skirtingiems poreikiams tenkinti reikia skirtingų žodynų. Todėl esama įvairių žodynų tipų. Jūs dažniausiai naudojatės dvikalbiais arba vadinamaisiais verčiamaisiais žodynais. Jų prireikia, kai mokomės svetimų kalbų, kai reikia versti tekstą.

Populiarūs aiškinamieji žodynai. Lietuvių kalba yra išleistas vienatomis aiškinamasis „Dabartinės lietuvių kalbos žodynas" ir 20 tomų „Lietuvių kalbos žodynas". Aiškinamieji žodynai yra ir tarptautinių žodžių žodynai, bet juose aiškinami tik tie žodžiai, kurie į mūsų kalbą yra atėję iš kitų kalbų.

Yra ir kitokių žodynų: įvairių sričių terminų (fizikos, muzikos, kompiuterijos ir kt.), etimologijos (aiškina žodžių kilmę), tarmių, sinonimų, antonimų, frazeologijos ir kt.

Stambiausias ir svarbiausias lietuvių kalbos žodynas, kuriuo remiasi visi kiti žodynai, yra didysis „Lietuvių kalbos žodynas". Jam pamatus padėjo Juozas Balčikonis, remdamasis K. Būgos patyrimu. Šis žodynas – pirmoji lietuvių leksikos[1] enciklopedija, rašyta būrio leksikografų[2]. Jis buvo leidžiamas nuo 1941 iki

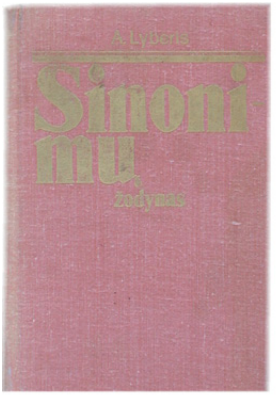

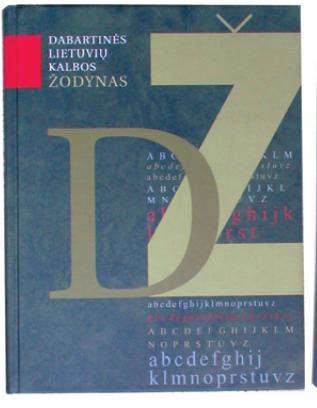

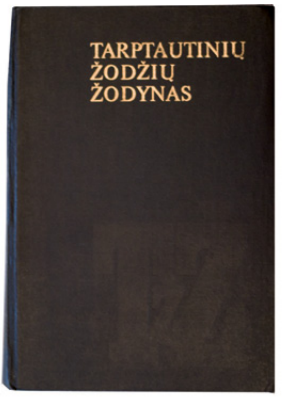

[1] Leksika – kurios kalbos, tarmės, grupės ar atskiro žmogaus žodžių visuma.

[2] Leksikografas – leksikologijos specialistas; leksikologija – žodynų sudarymo teorija ir praktika.

2002 m. Žodyną sudaro apie 4 milijonus žodžių. Čia sudėti lietuvių kalbos žodžiai ir jų reikšmes atskleidžiantys sakiniai, žodžių junginiai, palyginimai ir frazeologizmai, surinkti iš gyvosios liaudies kalbos ir raštų, pradedant XVI a. rašomosios kalbos paminklais ir baigiant dabartine raštija. 2005 m. parengta elektroninė šio žodyno versija – http://www.lkz.lt.

Didysis „Lietuvių kalbos žodynas" yra mokslinis veikalas, juo remiasi rašytojai, vertėjai ieškodami sodresnio, vaizdingesnio žodžio. Tačiau praktikos reikalams būtina turėti tokį žodyną, kuris atspindėtų mūsų kalbos žodžių vartojimo bei kirčiavimo normas. Pirmasis norminamasis praktinis žodynas, pavadintas „Lietuvių kalbos rašybos žodynu", pasirodė 1948 m. Nuo 1954 m. leidžiamas „Dabartinės lietuvių kalbos žodynas". Kadangi kalba kinta, šį žodyną reikia nuolat atnaujinti. Todėl 1972 m. buvo išleistas antrasis, 1993 m. trečiasis, o 2000 m. – ketvirtasis šio žodyno leidimas. 2003 m. išleistas šiek tiek pataisytas elektroninis „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno" variantas – http://lkiis.lki.lt/.

1 Aptarkite, kam reikia įvairių tipų žodynų.

2 Kaip jums atrodo, kokio tipo buvo pirmasis lietuvių kalbos žodynas?

3 Pasvarstykite, kodėl greta didžiojo „Lietuvių kalbos žodyno" reikia „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno".

4 Bibliotekoje peržiūrėkite 2–3 skirtingus žodynus ir aprašykite jų bendrumus ir skirtumus. Tai padaryti bus lengviau, jei palyginsite to paties žodžio apibūdinimą skirtinguose žodynuose.

5 Paieškokite žodžio *laukas* aprašymų „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne", „Sinonimų žodyne", „Antonimų žodyne" bei „Frazeologijos žodyne". Kuo jie skiriasi?

DAUGIAREIKŠMIAI ŽODŽIAI. SINONIMAI IR ANTONIMAI

Žodžio reikšmė yra tai, ką jis žymi. Žodžio reikšmė gali būti tiesioginė arba perkeltinė. Tiesioginė žodžio reikšmė suvokiama be teksto, perkeltinė išryškėja tik tekste.

Žodis gali turėti vieną ar kelias reikšmes. Kelias reikšmes turintys žodžiai vadinami **daugiareikšmiais**.

Sinonimai – tos pačios arba artimos reikšmės žodžiai. Visi galimi vieno žodžio sinonimai sudaro **sinonimų eilę**, pvz.: *eiti – šliaužti, slinkti, sliūkinti, kiūtinti, kūprinti, linguoti...*

Antonimai – priešingos reikšmės žodžiai, pvz.: *karštas – šaltas, juoda – balta, rytas – vakaras, vasara – žiema*. Šie žodžiai padeda sukurti kontrastą (ryškią priešingybę) ir taip sustiprina kuriamo teksto įtaigumą.

1 Perskaitykite sakinius, paimtus iš „Lietuvių kalbos žodyno", ir pasakykite, ką gali reikšti žodis *akis*.

1. Mūsų sesužės juodos akužės... kaip serbentėliai. 2. Svetimi dūmai akis graužia. 3. Jūsų tinkle didelės akys, gali visos žuvys išlįsti. 4. Tavo pirštinės pasileido akys. 5. Važiuojant per ežerą, arklys įkišo į akį koją ir nusilaužė. 6. Jau pilnos akutės medaus. 7. Kaip tu čia tas bulves skutai, kad akys visos stovi neišimtos? 8. Pirkčiau pirkčiau žiedužėlį deimanto akele.

2 „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne" raskite žodį *eiti*. Kiek reikšmių jis turi? Su 5 jų sugalvokite ir parašykite po sakinį.

3 Raskite ir paaiškinkite perkeltine reikšme pavartotus žodžius.

Raudoniems saulėlydžiams begęstant, baltų rožių sidabrinės akys žiūri į mane pro langą... Ir nuskyniau vieną baltą rožę, ir glaudžiu prie žiedo karštą kaktą... Motin mano! ar ne tavo rankos – baltos, meilios, kvapios ir švelnutės – taip mane mei-

lingai glamonėja? Ar ne tavo tai rankelės brangios? Ašaroms apsirasojo žiedas... O pro langą sidabrinės akys žiūri vis. Ir jųjų kvapo bangos audžia seną seną aukso sapną.

Šatrijos Ragana

4 Parašykite sinonimų šiems žodžiams. Jeigu nežinote, galite paieškoti „Sinonimų žodyne".

šaltas, darbas, bėgti, verkti, pykti

5 Nurašydami iš J. Baltušio „Parduotų vasarų" parinktus sakinius, iš dviejų sinonimiškų veiksmažodžių pavartokite tą, kurį, jūsų nuomone, pasirinko rašytojas.

1. Iš priemenės (išbėgo, iššoko) žila ožka. 2. Paskui ožką (išėjo, išpuolė) ir pati ragana Damulienė. 3. Aš nelaukiau, kol jis suras, o (nėriau, šokau) atgal ir ėmiau (bėgti, dumti) tolyn, dusdamas ir paknopstomis griūdamas ties kelmu arba išnirusia medžio šaknim. 4. (Šniokštelėjo, sušniokštė) naujas vėjo gūsis, (lašėjo, supapsėjo) nuo medžių vanduo. 5. (Pargriuvau, parkritau) po kažkokiu medžiu, kalendamas dantimis iš baimės ir rydamas karčias ašaras. 6. Aš negaišdamas (įlipau, įsliuogiau) į medį. 7. (Prasnausiu, pamiegosiu) iki ryto, – galvojau, – o kai (praauš, prašvis) – surasiu viską.

6 Parašykite nuotaikingą pasakojimą, kaip tinginys eina į mokyklą, ir pavartokite kuo daugiau sinonimų.

7 Įrašykite patarlėse praleistus žodžius. Pabraukite antonimų poras.

1. Maži vaikai – maži vargai, ▲ vaikai – ▲ vargai. 2. Žodis žvirbliu išlekia, jaučiu ▲. 3. Mažas krūmas, ▲ šaknys. 4. Melagiui platus kelias nueiti, bet ▲ sugrįžti. 5. Kas ryte garsiai juokiasi, tas ▲ gailiai verkia. 6. Du kartus gimsta, vieną kartą ▲.

8 Atidžiai perskaitykite veiksmažodžius. Iš jų pasirinkite 6 ir pasakykite jiems po antonimą. Sugalvokite ir parašykite 6 sakinius, kuriuose būtų nurodytas veiksmažodis ir jo antonimas.

juoktis, tolinti, abejoti, temti, kaltinti, kvepėti, tankėti, griauti, siaurėti, taisyti, pirkti

Pavyzdys. Aš daug kuo abejoju, o tu viskuo tiki.

FRAZEOLOGIZMAI

Frazeologizmas yra pastovus vaizdingas žodžių junginys, turintis savarankišką perkeltinę reikšmę.

Frazeologizmo negalima suprasti pažodžiui, nes tada išeis nesąmonė. Pavyzdžiui, *Jis grįžo it musę kandęs*. Iš tiesų šio sakinio negalima suprasti taip, kaip parašyta. Čia posakio reikšmė yra „nusivylęs". Jeigu iš sakinio matyti, kad tokį posakį galima suprasti tiesiogiai (*Žvirblis į lizdą grįžo musę įsikandęs*), frazeologizmo nėra. Be abejo, jūs esate skaitę ar girdėję ir daugiau tokių pasakymų: *iš kailio nertis* – labai stengtis, *molio motiejus* – ištižėlis, *velnio neštas ir pamestas* – suktas, nedoras, *galvą guldyti* – užtikrinti, *pro pirštus žiūrėti* – nekreipti dėmesio, *už nosies vedžioti* – apgaudinėti, ir daugybę kitų.

1 Raskite frazeologizmus ir juos paaiškinkite. Jeigu nežinote jų reikšmių, galite pasitikrinti „Lietuvių kalbos frazeologijos žodyne".

„Nėra teisybės gyvenime", – mąstė mažasis Petriukas. O ir nelinksma jam buvo ką tik beržinės košės gavus. „Juk netyčia tą langą iškūlėm. Kamuolys Vytui iš rankų išsprūdo, o nukentėjo tai mano kailis. Kai taip, tai draugai, draugai, o kai bėda prispiria, tai ir duoda į kojas, neša kudašių, o tu vienas už visus kentėk."

G. Kudirkaitė-Čepaitienė

2 Paaiškinkite frazeologizmus. Parašykite su jais po sakinį.

iš piršto laužti; akių nerodyti; į akį pūsti; nagus krimsti; pro ausis praleisti; prieiti liepto galą; gyva bala

3 Nurašydami frazeologizmus, sujunkite juos su reikšmėmis.

skiriasi kaip dangus nuo žemės	labai rūpestingai
auksiniai žodžiai	tylėti, neišduoti paslapties
laikyti liežuvį už dantų	tikra tiesa

lekia kaip akis išdegęs	puikiai jaučiasi
saugo kaip savo akį	nurausti susigėdus
žiūri kaip iš ąžuolo iškritęs	labai palengvėjo
kaip kalnas nuslinko	labai greitai
ugnimi apsipilti	visiškai kitoks
kaip žuvis vandenyje	nesuvokia padėties, išsigandęs

4 Suskliaustuosius žodžius pakeiskite frazeologizmais iš 3 užduoties.

1. Ko bėgi (labai greitai) ▲, gal kokia nelaimė ištiko? 2. Benas saugojo dviratį (labai rūpestingai) ▲: kasdien kažką tepė, blizgino, taisė. 3. Ko stovi (išsigandęs, nežino, ką daryti) ▲, čiupk kibirą ir greičiau semk vandenį. 4. Broliai skyrėsi vienas nuo kito (buvo visiškai kitokie) ▲. 5. Ignas (nuraudo susigėdęs) ▲, nutvertas bemeluojant. 6. (Labai palengvėjo) ▲ nuo manęs, kai papasakojau, kas nutiko mokykloje. 7. Ugnė naujų draugų būryje jautėsi (puikiai) ▲. 8. Jei nori būti mano draugas, tai (neišduok paslapties) ▲.

5 Parašykite pasakojimą, pasirinktinai pavartodami 4–5 iš šių frazeologizmų: *seilę varvinti; alkį numarinti; kąsnius skaičiuoti; atžagariais dantimis; stačiais kąsniais; seilė bėga; žarna žarną ryja; pilna burna; diržą atleisti*. Kokia bus šio pasakojimo tema?

LEKSIKOS KLAIDOS

Leksikos norma – tai kalbininkų patvirtinti ir žodynuose surašyti žodžiai ir jų vartojimo reikšmės. Šių normų nesilaikymas įvardijamas kaip kalbos normų pažeidimas – klaida. Senieji skoliniai ir tarptautiniai žodžiai yra laikomi norminiais žodžiais, o leksikos klaidomis laikomos **svetimybės**, kurias dar vadiname **barbarizmais** (tai nenorminiai kitų kalbų žodžiai, pvz.: *baronka* – riestainis, *čipsai* – traškučiai).

Vertalai yra tokie žodžiai, kurie neatitinka lietuvių kalbos žodžių darybos polinkių ir bendrinėje kalboje turi atitikmenų, pvz.: *išsireikšti* – pasakyti, pareikšti, *didelis ačiū* – labai ačiū.

Semantizmai yra žodžių reikšmės vertiniai, t. y. kai kitos kalbos žodžio reikšmę pritaikome savo kalbai, pvz.: *pergyventi* – jaudintis. *Nepergyvenk* (= nesijaudink), viskas bus gerai. Darbus liepė atnešti *sekančią* (= ateinančią, kitą) savaitę.

1 Pakeiskite šias svetimybes lietuviškais žodžiais.

duršliokas – ?	bankuchenas – ?	medaunykas – ?
čyzburgeris – ?	palendvica – ?	zrazai – ?
imeilas – ?	hostelis – ?	parkingas – ?
puzliai – ?	sponsorius – ?	fanas – ?
ženotas – ?	esemesas – ?	kolioti – ?

2 Pakeiskite šiuos kitų kalbų žodžius lietuviškais.

adaptuoti – ?	komentarai – ?	vizitas – ?
aplodismentai – ?	absurdas – ?	analogiškas – ?
demonstruoti – ?	kompozicija – ?	publika – ?
flora – ?	energingas – ?	referatas – ?
harmoningas – ?	šou – ?	tempas – ?

3 Ištaisykite netaisyklingus sakinius.

1. Dėkis kurtkę, šiandien šalta. 2. Aš skaitau, kad jis geras draugas. 3. Einu ant stoties. 4. Pamokų dar pilnai neišmokau. 5. Išlipsiu sekančioje stotelėje. 6. Stotelė randasi už kampo. 7. Nusiimk kojines, nes jos šlapios. 8. Užsidėk batus. 9. Brolis važinėja ant sunkvežimio. 10. Jeigu neaišku, kreipkis pas mokytoją.

4 Raskite klaidingus sakinius ir juos ištaisykite.

1. Pusryčiams suvalgiau dvi sardeles su kopūstais. 2. Vasarą Vilniuje sutikau kursioką. 3. Tokie išsireiškimai teršia jo kalbą. 4. Kaip taisyklė, jis vėl neišmoko pamokos. 5. Užuot atsiprašęs, atsuko nugarą. 6. Žinau daug Maironio eilėraščių, bet atmintinai nemoku nė vieno. 7. Ar pasakysi, kur randasi vaistinė? 8. Užsidėk kepurę ir bėk į kiemą. 9. Tą žiemą senelė pergyveno svetimame bute. 10. Užsirašykite sekančius sakinius.

5 Raskite ir ištaisykite ne savo reikšme pavartotus žodžius.

1. Andrius skaito save geru krepšininku. 2. Iš kur tų bailių tiek randasi? 3. Nusiimk švarką, nes šilta. 4. Tą kartą draugas nepavedė. 5. Jei tauta bus vieninga, jos niekas neįveiks. 6. Vadovas turi žinoti savo pavaldinius. 7. Sesuo vedė vasarą. 8. Mūsų būstinė randasi Kaštonų gatvėje. 9. Šios netekties aš nepernešiu. 10. Kūrinys buvo puikiai išpildytas.

6 Suredaguokite tekstą.

Hobi

Dabar visi turi hobi, tai ir aš nenoriu būti koks nedakepėlis. Nutariau, reiškia, rinkti markes. Žinau, kur jas atleidžia. Jos dabar brangios, bet skaitau, kad tėtis nebus skūpas. Žinoma, teks apriboti visą eilę malonumų: rečiau nusipirksiu kramtoškės, čipsų, popkorno, nevalgysiu hotdogo. Bet tai tik į naudą – biskį sukūsiu. Kraštutiniu atveju paprašysiu dieduko. Jis man duos kokį franką. O dar mama retkarčiais dames. Reikės įsigyti specialią papkę, juk nemėtysiu markių kur pakliuvo. Bendrai susitvarkysiu kaip nors – surinksiu bent pundelį markių.

Pagal Z. Alaunienę

7 Iš skliausteliuose pateiktų variantų pasirinkite vieną tinkamą ir nurašykite sakinius.

1. Aš tau gi ne kartą sakiau, kad reikia mokytis (dalykus, dalykais, dalykų). 2. Kad (tapti, taptum, tapęs) geru mokiniu, reikia daug mokytis. 3. Jeigu (pagalvoti, pagalvojus, pagalvočiau) geriau, tai užduotis būtų atlikta puikiai. 4. (Savaitės bėgyje, savaitėje, per savaitę) mokykloje daug kas pasikeitė. 5. Geriau (pažiūrėjus, pažiūrėti, pažiūrėtum) pro teleskopą, galima pastebėti neįprastų reiškinių. 6. Į mokyklą atvyko gydytojai skiepyti (prieš gripą, nuo gripo, dėl gripo). 7. Naujų idėjų teko semtis (pas draugus, iš draugų, drauguose). 8. Netikėtai prieš akis išdygusi mergina buvo (įspūdingame palte, užsidėjusi įspūdingą paltą, įspūdingu paltu). 9. Simonas niekaip negalėjo atsispirti (šiam pasiūlymui, šį pasiūlymą, šiuo pasiūlymu). 10. (Ant vakarėlio, dėl vakarėlio, vakarėliui) Rimantė nusipirko naują suknelę ir aukštakulnius batelius.

DALYVIŲ REIKŠMĖ IR GRAMATINIAI POŽYMIAI

Dalyvis – linksniuojamoji veiksmažodžio forma, turinti veiksmažodžio ir būdvardžio ypatybių.

Dalyvių veiksmažodinės ypatybės

Turi veiksmažodinį kamieną: *krentąs, krentanti, krentamas* (krenta); *kritęs, kritusi* (krito), žymi veiksmą: *Pagalvojęs ir pakėlęs ranką* (ką jis veikęs?).

Yra veikiamosios ir neveikiamosios rūšies: *važiavęs – važiuotas.*

Turi laikus: *matąs, matęs, matydavęs, matysiąs*; *matomas, matytas...*, gali būti sangrąžiniai: *gėrėjęsis, pasigėrėjęs.*

Dalyviai, kaip ir asmenuojamosios formos, valdo tuos pačius linksnius: *nešioja kuprinę – nešiojanti kuprinę, klausė tėvų – klausęs tėvų.*

Prie dalyvių, kaip ir prie asmenuojamųjų formų, šliejasi prieveiksmiai: *ateis rytoj – ateisiąs rytoj, kopia aukščiau – kopiąs aukščiau.* Sakinyje gali eiti tariniu: *Gyvenęs kartą karalius.*

Dalyvių būdvardinės ypatybės

Reiškia daikto ypatybę: *šviečiantis langas* (koks langas?), *pasakyti žodžiai* (kokie žodžiai?).

Kaitomi giminėmis: *matąs – matanti, skridęs – skridusi, bėgsiąs – bėgsianti,* skaičiais: *matęs – matę, mačiusi – mačiusios*, linksniuojami: *matąs, mačiusio, mačiusiam, mačiusį...*

Gali būti įvardžiuotiniai: *matantysis, mačiusioji.*

Derinami su daiktavardžiais ir įvardžiais: *plaukianti valtis, degančiame lauže, visiems girdėjusiems.*

Sakinyje gali eiti pažyminiu: *Nepastebėjau nukritusio žiedo.*

1 Nurašykite tekstą, raskite ir pabraukite dalyvius.

Lygus, baltas ir žvilgąs sniego dangalas dengia Aukštujų šilus ir ganyklas. Panašūs į senas, susigūžusias bobutes kadagių krūmeliai šiandien taip pat baltai lyg nuotaka apsirengę.

O Aukštujų miškely pušys ir eglės, tarsi pavydėdamos kitiems, per daug jau apsikabinėjusios sniegų papuošalais, švaistosi saulės spinduliuose, puikuoja, pažiūrėjus akys tiesiog bijo, raibsta.

Bet užkilęs dar pavydulingesnis šiaurys pasityčiodamas papurtė egles, pušaites vieną po kitos, – ir subyrėjo, pavirto į nieką žibą jų papuošalai. Tada eglės ir pušys, lyg skaudžiai raudodamos dėl netektos grožybės, šen ir ten linguoja galvas.

I. Simonaitytė

2 Pakeiskite pagal pavyzdį.

metai, kurie praėjo – ?	gėlė, kuri pražydo – ?
gėlė, kuri nuvyto – ?	dėdė, kuris paseno – ?
duona, kuri supelijo – ?	pienas, kuris surūgo – ?
blynai, kurie prisvilo – ?	vaikinas, kuris užsispyrė – ?
mergaitė, kuri įsižeidė – ?	kaimynas, kuris supyko – ?

Pavyzdys. Metai, kurie prabėgo – prabėgę metai.

3 Pabraukite dalyvius. Nustatykite jų giminę, skaičių ir linksnį.

Muštas nemuštą neša

„Muštas nemuštą neša", – taip sakoma, kai labiau nukentėjęs žmogus padeda nenukentėjusiam sukčiui. Priežodis kilęs iš pasakos apie lapę ir vilką. Lapė, išsitepusi sumuštą galvą grietine, aiškina vilkui, kad jai drimba smegenys iš perskeltos galvos. Vilkas, per lapės klastą įpykusių žmonių apkultas, jos žodžiais patiki ir sutinka ją panešti.

K. Grigas

4 Suporuokite dalyvius su daiktavardžiais taip, kad jie būtų derinami gimine, skaičiumi ir linksniu.

Dalyviai	Daiktavardžiai
negęstančią, verkiantį, vežamas	šienas, laišką, ugnį
rašomą, rašomųjų, žydinčia	pievas, gėle, mergaitę
užburtajame, sutiktą, žydinčiąsias	pasaulyje, vaiką, darbų

5 Greta vyriškosios giminės dalyvių parašykite to paties laiko moteriškosios giminės formą ir atvirkščiai.

nuvargęs – ?
padarysianti – ?
liepsiąs – ?
įlindęs – ?
kildavusi – ?
uogaujanti – ?
išsigandęs – ?
palikdavęs – ?
ateisianti – ?
įlipusi – ?
atvažiuosiąs – ?
nuvargusi – ?

6 Paryškintus veiksmažodžius pakeiskite dalyviais.

1. **Pailsėjau** ir vėl kibau į darbą. 2. Morta **atsisėdo** ir kažko laukė. 3. **Grįžome** ir kurį laiką dirbome sode. 4. **Nubėgau** ir radau juos besėdinčius. 5. **Pagalvojome** ir pasukome ežero link. 6. Viršininkas **pagyrė** Joną už puikų darbą. 7. Sutikau pažįstamą, kuris kadaise **gyveno** netoli mūsų. 8. Pasiilgau draugo, kurį **mačiau** gana seniai. 9. Vytautas **pastatė** palapinę ir atsisėdo prie laužo. 10. Loreta **pasiėmė** kuprinę ir išėjo į mokyklą.

Pavyzdys. Pailsėjęs vėl kibau į darbą.

7 Pagal pavyzdį padarykite dalyvius.

versti – ?
vežti – ?
kviesti – ?
klupti – ?
švęsti – ?

Pavyzdys. Gauti – gaunąs, gaunantis, gauną, gaunantys, gavęs, gavę, gaudavęs, gaudavę, gausiąs, gausią.

DALYVIŲ RŪŠYS

Pagal asmens ar daikto santykį su atliekamu veiksmu skiriamos dvi dalyvių rūšys.

Kai veiksmą atlieka pats veikėjas, ypatybę, kylančią iš to veiksmo, nusakome **veikiamosios rūšies** dalyviu (***plaukiantis*** *laivas,* ***skaitantis*** *berniukas*).

Kai norime pasakyti, kokią ypatybę įgauna daiktas ar žmogus dėl kieno nors kito atliekamo veiksmo, vartojame **neveikiamosios rūšies** dalyvį (***skaitomas*** *laikraštis,* ***laukiamas*** *žmogus*).

Veikiamieji ir neveikiamieji dalyviai taip pat skiriasi priesagomis ir galūnėmis:

Dalyviai	Dalyvių priesagos ir galūnės	Pavyzdžiai
Veikiamieji	-ąs, -antis, -anti (-iąs, -ianti)	*dirbąs, dirbantis, dirbanti* *lekiąs, lekiantis, lekianti* *dirbsiąs, dirbsiantis, dirbsianti*
	-įs, -intis, -inti	*žiūrįs, žiūrintis, žiūrinti*
	-ęs, -usi (-iusi)	*dirbęs, dirbusi,* *dirbdavęs,* *dirbdavusi*
Neveikiamieji	-mas, -ma	*dirbamas, dirbama* *žiūrimas, žiūrima* *būsimas, būsima*
	-tas, -ta	*dirbtas, dirbta* *žiūrėtas, žiūrėta*

1 Raskite žodžių junginiuose dalyvius, nurodykite jų rūšį, paaiškinkite reikšmės skirtumus.

griūvanti siena – griaunama siena
rašanti mokinė – rašomas laiškas

auganti liepa – auginama gėlė
suplyšusi knyga – suplėšyta knyga
skaičiusi mergaitė – skaityta knyga

2 Iš suskliaustųjų žodžių sudarykite reikiamus dalyvius. Nurodykite jų rūšį.

vaikai (kuriuos prižiūri)	jūra (kuri banguoja)
miškas (kuris ošia)	kaimynas (kuris tyli)
mokinys (kuris grįžo)	dirva (kurią suarė)
mokykla (kurią pastatė)	daiktas (kurį neša)
kaimynė (kuri supyko)	informacija (kurią išsiuntė)

Pavyzdys. Miškas (kurį kerta) – kertamas miškas – nev.

3 Išrašykite iš patarlių ir priežodžių dalyvius. Nurodykite jų rūšį ir pažymėkite priesagas.

1. Prariekto duonos kepalo neatsuk į duris, kad neišeitų. 2. Kalba kaip užsuktas. 3. Tolimas svečias visų laukiamas. 4. Girgždantis medis ilgiau stovi. 5. Giriamas vaikas visada paikas. 6. Eina kaip žemę pardavusi. 7. Penėtas jautis veislei netinka, o lepintas žmogus – darbui. 8. Belaukiant laimės žadėtos, užklupo bėdos netikėtos. 9. Akmuo nesėjamas dygsta, nelaimė nekviesta ateina. 10. Kur bėgi kaip iš pragaro ištrūkusi?

4 Pabraukite dalyvius ir, išrašę stulpeliu, pakeiskite juos kita rūšimi.

1. Čia *ariamas* laukas. 2. Žiedais apipiltose liepose darbščiai dūzgė bitelės. 3. Skruzdėlė rado vorą beskundžiantį. 4. Prieš mus – banguojančių rugių laukas. 5. Išgąsdintas žvėrelis pasislėpė. 6. Privažiavome sodybą, apaugusią dideliais medžiais. 7. Gerai apžiūrėjęs, radau, ko ieškojęs. 8. Niekada neužžels takas, vedęs į tėvų namus. 9. Garlaivis, priplaukęs prie uolos, sustojo. 10. Mylimas vaikinas šypsojosi.

Pavyzdys. Ariamas – ariantis.

5 Raskite ir išrašykite dalyvius ir daiktavardžius, su kuriais jie suderinti gimine, skaičiumi ir linksniu. Nurodykite dalyvio rūšį, giminę, skaičių, linksnį.

Naujakuriai

Pakilo saulutė virš padūmavusių, šalta rasa nusipraususių miškų, pažadino paukštelius, ir tie linksmai sučiulbo sveikindami naujakurius. Bebrai užkramtė sultingų drebulės šakelių ir kibo į darbą. Pirmiausia jie išvalė užgriuvusią angą į apleistą namelį. Tačiau, atsidūrę viduje, jie skaudžiai nusivylė: namelio lubos buvo įsmukusios ir beveik užneštos žemėmis.

– Taip ir maniau, kad iš remonto nieko gero neišeis, – tarė bebras. – Namelis visai sutręšęs.

J. Avyžius

Pavyzdys. Padūmavusių (veik. r., vyr. g., dgs. K.) miškų.

6 Nurašydami tekstą, įrašykite praleistas raides.

Kitą kartą žmogus turėj∗s tris sūnus: du išmintingu, o trečią – pusprotį. Aug∗ tie sūnūs kartu. Jau užaug∗ tiedu išmintingieji važiuoj∗ į turgų, o tas beprotis vis už krosnies užlind∗s ir mieg∗s. Paskui susigalvoj∗s: eis∗s ir jis į miestą. Praš∗s tėvą pinigų:

– Duok ir man pinigų: juk ir aš tavo sūnus.

Tas tėvas, nenorėdamas užrūstinti sūnaus (o buv∗s turtingas), paėm∗s ir dav∗s šimtą dolerių. Tas nuėj∗s į miestą ir vaikščioj∗s. Pamat∗ jį broliai ir sak∗:

– Veizėk! Ir mūsų beprotis atėj∗s į miestą...

Lietuvių pasaka

7 Skyrium išrašykite asmenuojamąsias ir neasmenuojamąsias veiksmažodžio formas. Pažymėkite dalyvių rūšį.

Sode kiekvienas turi savo obelį. Po Vaido obelimi – vigvamas iš senos paklodės. Po tėčio obelimi – lentinis stalas. Po Liudo obelimi – iš kuoliukų surėsta kėdutė. Ant kėdutės dažnai nuobodžiauja knyga. Atversta ir palikta viena gulėti. Kol Liudas su žiūronais kažkur vaikosi paukščius... O mamos ir Dalios – visos obelys. Skirtumas tiktai tas, kad mama ateina į sodą paskaityti tiktai retkarčiais, o Dalia nuolatos keliauja iš vienos šalies į kitą šalį, nuo obels prie obels... Tos tolimos šalys... Viliojančios, keliančios žmogų keliauti... Viena, ta vienintelė žemė... šaukianti žmogų sugrįžti...

R. Budrys

VEIKIAMŲJŲ DALYVIŲ LAIKAI, DARYBA IR VARTOJIMAS

Veikiamieji dalyviai daromi iš asmenuojamųjų veiksmažodžių kamienų, pridedant atitinkamas priesagas ir galūnes.

Veikiamųjų dalyvių daryba

Laikas	Veiksmažodžio asmenuojamoji forma	Dalyvio priesaga	Dalyvio galūnė	Veikiamasis dalyvis
Esamasis	šąl-a, temp-ia tyl-i	-(i)ant- -int-	-(i)ąs -is, -i -įs -is, -i	*šąląs, tempiąs* *šąlantis, šąlanti* *tylįs* *tylintis, tylinti*
Būtasis kartinis	šal-o, tylėj-o	-us-	-ęs -i	*šalęs, tylėjęs* *šalusi, tylėjusi*
Būtasis dažninis	šaldavo	-us-	-ęs -i	*šaldavęs* *šaldavusi*
Būsimasis	šals-i, tylės-i	-iant-	-iąs -is, -i	*šalsiąs, tylėsiąs* *šalsiantis, tylėsianti*

Veikiamųjų dalyvių laikai daromi iš to paties laiko veiksmažodžio asmenuojamųjų formų trečiojo asmens kamieno (išskyrus būsimąjį laiką). Būsimasis laikas daromas iš veiksmažodžio būsimojo laiko antrojo asmens, nes trečiajame asmenyje kartais sutrumpėja šaknies balsis.

1 Įrašykite praleistas raides. Pabraukite dalyvius ir pažymėkite dalyvio laikui būdingą priesagą.

1. Mūsų valtis aplenkė karklais apaugus* salą. (r.) 2. Kiek toliau nuo malūno akmenų krūvos stovi pusiau į žemę įsmuk*s

akmuo, labai panašus į suakmenėjus* žmogų. (B. K.) 3. Ausyse suskamba kalvos šlaitu kaskadomis tekantis up*liūkštis. (P. D.) 4. Balsas, dreb*s nuo širdies skausmo, truputį numalšė įtūžus* vyrą. (Ž.) 5. Prie sielių, įš*lusių visoje pakrantėje, stovin*vo sargas, keli panemuniečiai ir lentp*ūvės darbininkai. (V. P.) 6. Dėl ko taip liūdna gi budėti čia vienam tarp g*stančios dienos ir kylančios nakties. (V. M.-P.) 7. Žemdirbiai maldaudav* saulės, kad ji savo kaitr*s spinduliais neišdegint* pasėlių, todėl aukodav* jai aukas, kurias degindav* apeiginio laužo ugnyje. (P. D.)

2 Pagal pateiktą pavyzdį šalia veiksmažodžio parašykite atitinkamo laiko veikiamuosius vyriškosios ir moteriškosios giminės vienaskaitos vardininko dalyvius.

renčia – *renčiąs, renčiantis, renčianti*

tręšia –	?
čiuožia –	?
ūžia –	?
myli –	?
lydi –	?

ręsi – *ręsiąs, ręsiantis, ręsianti*

tręši –	?
čiuoši –	?
ūši –	?
mylėsi –	?
lydėsi –	?

rentė – *rentęs, rentusi*

tręšė –	?
čiuožė –	?
ūžė –	?
mylėjo –	?
lydėjo –	?

ręsdavo – *ręsdavęs, ręsdavusi*

tręšdavo –	?
čiuoždavo –	?
ūždavo –	?
mylėdavo –	?
lydėdavo –	?

3 Suskliaustuosius veiksmažodžius pakeiskite to paties laiko veikiamųjų dalyvių vyriškosios giminės vardininko formomis.

1. (Peršokau) griovį, užlipau ant kalnelio. 2. Jau iš tolo buvo matyti (blizga) ledas. 3. Antruoju taku (plaukia) sportininkas tikriausiai finišuos pirmas. 4. (Išsigando) paukščiai apmirė

šakose. 5. Vasarą Tomas (mėgdavo) anksti keltis. 6. Aidi trimito garsai, (skelbia) iškilmių pradžią. 7. Krepšiai pilni (prinoko) obuolių. 8. Vykintas mūsų (lauksi) prie kelto.

4 Iš suskliaustųjų veiksmažodžių sudarykite reikiamas dalyvių formas.

Tas namas tebestovi ir šiandien. Tik jo numeris kitas ir baltos emaliuotos metalinės lentelės prie paradinių durų, (skelbti), kuriom valandom priima gydytojas, jau penkiasdešimt metų nebėra. Namas triaukštis, mūrinis, su erkeriu, su bokšteliu, gatvės, (sukti) ir (kilti) į kalną, kampe. Viena jo siena belangė, visa (apaugti) milžinišku vijokliu, pilnu (čiulbėti) paukščių, daugiausia žvirblių. Tik balandžių nebuvo. Girdėjau, kad namą pasistatė viengungiai amerikonai – brolis ir sesuo. Visi šeši jo butai buvo (nuomoti). Čia pat kyla didingi Žemaičių laiptai iš granito. Kiek aukščiau – statūs Dzūkų laiptai. Tuoj už gatvės posūkio atsiveria erdvūs, žaliomis kalvomis (įrėminti) irgi granitiniai Kauko laiptai, turbūt gražiausi gatvės laiptai pasauly.

J. Vaičiūnaitė

5 Raskite ir nurašykite dalyvius. Nurodykite jų rūšį, laiką, giminę, skaičių, linksnį. Pasirinkite 5 dalyvius ir parašykite su jais po sakinį.

netikėtai, sėdintis, eidavęs, didesnis, pasiekęs, skristų, nepasiduodanti, pražuvo, pastebėjęs, ateisiąs, parvažiavusios, lankydavosi, neužšąlanti, susimąstęs, stiklinis, sukrečiantis, pasibaigusi

6 Parinkite ir įrašykite tinkamus dalyvius.

1. Pavojus jau buvo ▲. 2. Aš galvojau apie mus ▲ nesėkmę. 3. Aš dar kartą padėkojau urėdui ir ▲ nuėjau. 4. ▲ srovė vos stūmė plaustą pirmyn. 5. Kiškelis pamatė, kaip ▲ žvirblių pulkas sulindo į kviečius. 6. Saulės spindulys pažadino voverėlę, ▲ medyje. 7. Tolumoje sutvisko ▲ ežeras. 8. Agnė po pamokų ▲ namo.

7 Raskite sakiniuose dalyvius ir išnagrinėkite lentelėje.

1. Grįžusi iš Lydiškių, Nastė pranešė, kad Petras atvyksiąs šią savaitę. (V. M.-P.) 2. Padėjęs kirvį ir marškinių rankove nusibraukęs išrasojusią kaktą, jis paėmė raštą. (P. C.) 3. Pirklys pagrasė pasiskųsiąs. (V. K.) 4. Senelis labai mėgdavęs žvejoti. (r.) 5. Iš miško išsprukęs upelis narstosi po pievą. (I. S.) 6. Karalius jau buvo bekeliąs žvejo ir dukters vestuves, bet žvejys pasisakė turįs pačią ir negalįs vesti. (P. C.)

Dalyvis	Laikas	Giminė	Skaičius

VEIKIAMŲJŲ DALYVIŲ LINKSNIAVIMAS IR RAŠYBA

Veikiamųjų dalyvių linksniavimas

ESAMASIS LAIKAS

	Vienaskaita		Daugiskaita	
	vyr. g.	mot. g.	vyr. g.	mot. g.
V.	šąląs, šąlantis	šąlanti	šąlą, šąlantys	šąlančios
K.	šąlančio	šąlančios	šąlančių	
N.	šąlančiam	šąlančiai	šąlantiems	šąlančioms
G.	šąlantį	šąlančią	šąlančius	šąlančias
Įn.	šąlančiu	šąlančia	šąlančiais	šąlančiomis
Vt.	šąlančiame	šąlančioje	šąlančiuose	šąlančiose

BŪTASIS KARTINIS LAIKAS

	Vienaskaita		Daugiskaita	
	vyr. g.	mot. g.	vyr. g.	mot. g.
V.	šalęs	šalusi	šalę	šalusios
K.	šalusio	šalusios	šalusių	
N.	šalusiam	šalusiai	šalusiems	šalusioms
G.	šalusį	šalusią	šalusius	šalusias
Įn.	šalusiu	šalusia	šalusiais	šalusiomis
Vt.	šalusiame	šalusioje	šalusiuose	šalusiose

BŪTASIS DAŽNINIS LAIKAS

	Vienaskaita		Daugiskaita	
	vyr. g.	mot. g.	vyr. g.	mot. g.
V.	šaldavęs	šaldavusi	šaldavę	šaldavusios
K.	šaldavusio	šaldavusios	šaldavusių	
N.	šaldavusiam	šaldavusiai	šaldavusiems	šaldavusioms
G.	šaldavusį	šaldavusią	šaldavusius	šaldavusias
Įn.	šaldavusiu	šaldavusia	šaldavusiais	šaldavusiomis
Vt.	šaldavusiame	šaldavusioje	šaldavusiuose	šaldavusiose

BŪSIMASIS LAIKAS

	Vienaskaita		Daugiskaita	
	vyr. g.	mot. g.	vyr. g.	mot. g.
V.	šalsiąs, šalsiantis	šalsianti	šalsią, šalsiantys	šalsiančios
K.	šalsiančio	šalsiančios	šalsiančių	
N.	šalsiančiam	šalsiančiai	šalsiantiems	šalsiančioms
G.	šalsiantį	šalsiančią	šalsiančius	šalsiančias
Įn.	šalsiančiu	šalsiančia	šalsiančiais	šalsiančiomis
Vt.	šalsiančiame	šalsiančioje	šalsiančiuose	šalsiančiose

Veikiamųjų dalyvių rašyba

1. Esamojo ir būsimojo laiko veikiamųjų dalyvių vyriškosios giminės vienaskaitos ir daugiskaitos vardininko trumpųjų formų galūnėse rašome nosines raides ***(i)ą***, ***į***: *rašąs, rašą; šaukiąs, šaukią; mylįs, mylį; eisiąs, eisią; valgysiąs, valgysią*. Vardininko ilgųjų formų galūnėse nosinės raidės nerašomos: *rašantis, rašantys, mylintis, mylintys; šauksiantis, šauksiantys.*

2. Esamojo ir būsimojo laiko veikiamųjų dalyvių daugiskaitos vardininko galūnė yra ***-ys***, jei vienaskaitos vardininko galūnė yra ***-is***: *šokantis – šokantys, žiūrintis – žiūrintys, sakantis – sakantys; šoksiantis – šoksiantys, nešiantis – nešiantys, sakysiantis – sakysiantys.*

3. Esamojo ir būsimojo laiko veikiamųjų dalyvių linksnių, išskyrus trumposios formos vyriškosios giminės vardininką, kamiene rašome ***ia***: *laukianti, laukiantis, laukiančios, laukiantys; lauksianti, lauksiantis, lauksiančios, lauksiantys.*

4. Būtojo kartinio ir būtojo dažninio laiko veikiamųjų dalyvių vyriškosios giminės vienaskaitos ir daugiskaitos vardininko galūnės yra ***-ęs, -ę***: *kirpęs, kirpę; laikęs, laikę; turėjęs, turėję; skrisdavęs, skrisdavę.*

5. Būtojo kartinio ir būtojo dažninio laiko veikiamųjų dalyvių visų linksnių (išskyrus vyriškosios giminės vardininką) priesaga yra ***-(i)us-***: *kalbėjusio, kalbėjusiam, kalbėjusį; kalbėdavusio, kalbėdavusiam, kalbėdavusį; mačiusi, mačiusios, mačiusiai.*

6. Veikiamųjų dalyvių linksnių galūnėse rašome ***ia***, kai linksniuojamųjų žodžių vardininko galūnė nėra ***-ė***: *dirbančiam, dirbančiai* (nes *dirbantis, dirbanti*)*; dirbusiam, dirbusiai, dirbusią* (*dirbęs, dirbusi*)*; dirbsiančiam, dirbsiančias* (*dirbsiantis, dirbsianti*).

1 Išlinksniuokite raštu *grįžtantis vaikas, grįžusi draugė.*

2 Dalyvius suderinkite su daiktavardžiais gimine, skaičiumi ir linksniu.

(išbalęs) vaiką, (šąląs) pirštai, (užšalęs) ežere, (žydinti) pievose, (sužaliavęs) laukuose, (dainuojąs) vaikai, (gresiantis) pavojų, (mylinti) moteriai, (tylinti) mergaitę, (gęstantis) laužo, (želianti) žolę, (kvepianti) gėlę, (besidriekiantis) miškai, (įgrisęs) klausimai, (pražilusi) senelei, (prisirpusi) avietes, (parlėkusi) kregždei

3 Nurašydami šalia daiktavardžio parašykite tinkamą veikiamosios rūšies esamojo laiko dalyvį.

? medis	? autobusas	? gėlę	? žiburys
? mergaitę	? mokytojai	? laukai	? liepose
? berniuku	? vaikams	? trešnėse	? paukščiais
? katei	? lėktuvas	? darželius	? pamokų

4 Įrašykite praleistas raides. Pabraukite dalyvius, nurodykite jų laiką.

Meile atsiliepti į meilę

Grįž*s iš mokyklos, radau atėjus* tėvą. Jis išrišo iš skarelės pusk*palį duonos, sviesto gumulėlį, rodos, dar padžiūvusio sūrio galą, pasėdėjo kiek su manim ir pakilo namo. Pažiūrėj*s pro langą, mačiau, kaip tėvas nusiavė batus ir, susigūž*s nuo lietaus, basas nušlepsėjo šaligatviu.

Ilgai galvojau apie einantį į namus tėvą – suš*lus*, perlyt*; vaizduotėje regėjau motiną, pasilenkus* darže prie runkelių, vyresn*j* seserį, velėjanč* žlugtą šaltame sodžiaukos vandenyje, raudonas ir suskilusias jos rankas, jaunesn*j* brolį, susigūžus* po maišu prie karvių...

Ir labai aštriai pajutau, kad šitie mano brang*usi žmonės atplėšia nuo sav*s geresnį k*snį ir geresnį drabužį man, mokslus einanč*m, kad tėvas tik todėl nusiavė batus, jog aš galėčiau vaikščioti apsiav*s.

Pasir*žau mokytis, nes tai buvo vienintelis man prieinamas būdas mylėti, meile atsiliepti į meilę...

Just. Marcinkevičius

5 Iš suskliaustųjų veiksmažodžių sudarykite reikiamas dalyvių formas.

Ruduo

Kieme šalto lietaus ašaromis verkia (paniurti) vieniša liepa, (rymoti) šalia (sutrešti) šulinio, kažin kada (ręsti) ąžuoliniais rąstais. Netoliese, šiapus namo (nutįsti) sodas, (nusagstyti) jaunučiais medeliais. (Pagelsti) lapeliai, (nutrūkti) nuo gležnų šakelių, (gainioti) rudens vėjo, nedideliais sūkuriais supasi ore.

Kambaryje tylu ir tamsoka. Tik (kūrentis) krosnyje retkarčiais spragtelėja malkos, kurių ugnis, čia (prigesti), čia vėl (įsiliepsnoti), neaiškiai apšviečia kambario kertėje (stovėti) nedidelę knygų spintą.

A. Biliūnas

6 Raskite tekste dalyvius ir nurašykite juos su tais žodžiais, su kuriais jie suderinti gimine, skaičiumi ir linksniu. Nurodykite jų giminę, skaičių ir linksnį.

Pušys

Savo gyvenime jis jau matė virstančius medžius, raižomus burzgiančių pjūklų, matė ir visai neseniai, kai kirto beržą. Bet šitos pušys! Ar negalėtų ošti dar, juk jos taip tvirtai įsikabinusios į smėlį. Kiek būtų džiaugsmo žmonėms, kurie po daugelio metų gal ateitų čionai ir užlaužę galvas žiūrėtų į mūsų klaikiais laikais išlikusias pušų viršūnes. Tegu niekas ir nesužinotų, kieno dėka jos išlikusios, tačiau žinoti ir nereikia, – vis tiek jos oštų tik todėl, kad Palkabalyje kadaise atsirado žmonių, užstojusių medį.

J. Aputis

Pavyzdys. Virstančius (vyr. g., dgs. G.) medžius.

7 Įrašykite praleistas raides.

1. Susirinkusiųjų dėm∗sį atkreipė uostan įplauk∗s laivas. (P. C.) 2. Ir eina var∗šas toliau klausinėdamas, kodėl jis nieko netur∗s. (tts.) 3. Netruko gelstant∗s meldynai ir švendrynai prašnekti rudens kalba. (J. S.) 4. Žvirblis buvo beišsižioj∗s vištas iš naujo barti, kad tokios bai∗ščios, tik pamatė nuo svirno vanagą besiartinant∗. (P. M.) 5. Vyriaus∗s sūnus sumanė statyti lekiant∗ laivą. (tts.) 6. Tik aš ir Džiugas likome bestov∗ nuošalyje. (R. L.) 7. Iš laukų nuo šilo pūtė šiltas, malonus, pušų sakais kvep∗ntis vėjelis. (A. V.) 8. Tada jis mes∗s ganyti gyvulius, išeis∗s į girias, pasistatys∗s namą, medžios∗s lokius, briedžius ir būs∗ jam gerai. (P. C.)

NEVEIKIAMOSIOS RŪŠIES DALYVIŲ LAIKAI IR DARYBA

Neveikiamieji dalyviai lietuvių kalboje esti trijų laikų:

– esamojo (*einamas, einama, žiūrimas, žiūrima, rašomas, rašoma*);

– būtojo (*eitas, eita, žiūrėtas, žiūrėta, rašytas, rašyta*);

– būsimojo (*būsimas, būsima*).

Neveikiamieji dalyviai daromi iš veiksmažodžio kamienų, pridedant atitinkamas priesagas ir galūnes.

Neveikiamųjų dalyvių daryba

Laikas	Veiksmažodžio neasmenuojamoji forma	Dalyvio priesaga	Dalyvio galūnė	Neveikiamosios rūšies dalyvis
Esamasis	neš-a tręš-ia myl-i drask-o	-am- -iam- -im- -om-	-as, -a	*nešamas, nešama* *tręšiamas, tręšiama* *mylimas, mylima* *draskomas, draskoma*
Būtasis	neš-ti, tręš-ti, mylė-ti	-t-	-as, -a	*neštas, tręštas, mylėtas* *nešta, tręšta, mylėta*
Būsimasis	būs-i	-im-	-as, -a	*būsimas, būsima*

Neveikiamieji dalyviai kaitomi, kaip ir būdvardžiai – skaičiais, linksniais ir giminėmis.

Neveikiamųjų dalyvių linksniavimas

ESAMASIS LAIKAS

	Vienaskaita		Daugiskaita	
	vyr. g.	mot. g.	vyr. g.	mot. g.
V.	laukiamas	laukiama	laukiami	laukiamos
K.	laukiamo	laukiamos	laukiamų	
N.	laukiamam	laukiamai	laukiamiems	laukiamoms
G.	laukiamą	laukiamą	laukiamus	laukiamas
Įn.	laukiamu	laukiama	laukiamais	laukiamomis
Vt.	laukiamame	laukiamoje	laukiamuose	laukiamose

BŪTASIS LAIKAS

	Vienaskaita		Daugiskaita	
	vyr. g.	mot. g.	vyr. g.	mot. g.
V.	rašytas	rašyta	rašyti	rašytos
K.	rašyto	rašytos	rašytų	
N.	rašytam	rašytai	rašytiems	rašytoms
G.	rašytą	rašytą	rašytus	rašytas
Įn.	rašytu	rašyta	rašytais	rašytomis
Vt.	rašytame	rašytoje	rašytuose	rašytose

1 Įrašykite praleistas raides, pabraukite neveikiamosios rūšies dalyvius.

1. Iš tolo marias išlaka, o priėj∗s nė šlakelio. (Apie tuščiakalbį, kuris gir∗si kalnus nuvers∗s.) 2. Gir∗mas pučiasi, peik∗mas trauk∗si. 3. Netikus∗i kiaulei ir per Jonin∗s žemė įš∗lusi. 4. Verčiau būti mylimam negu gerb∗mam. 5. Sav∗s neįveik∗s kito neįveiksi. 6. Sėdi katins išsišiep∗s – lauk∗, kad ką sugrie∗t∗. 7. Girioj gim∗s, girioj aug∗s, paimi ant rank∗lių – gail∗i verk∗. (Smuikas) 8. Šunų nebij∗s vištų baidosi. (Sliekas)

2 Suskliaustuosius veiksmažodžius pakeiskite nurodyto laiko neveikiamaisiais dalyviais.

1. Jis viską galėjo iškęsti (neguosti – es. l.). (K. S.) 2. Darbas jau yra (baigti – es. l.). 3. Staigiai (išgąsdinti – būt. l.) žvėrelis, visą atsargumą užmiršęs, šoko ant epušės ir pasislėpė. (V.) 4. Užmiršęs (skaudėti – es. l.) rankas, stveriu irklus. (V. D.) 5. Stepukas drebėjo lyg iš eketės (ištraukti – būt. l.). 6. Liepsnų (apšviesti – būt. l.), kieme bėgiojo žmonės. (V. M.-P.) 7. Vežimai, (traukti – es. l.) šuoliuojančių arklių, lekia vieškeliu. (J. D.) 8. Kambarėlis (sutvarkyti – būt. l.), grindys (išplauti – būt. l.) ir kvepia drėgme. (V. B.) 9. Tuščiuose laukuose svyravo vėjo (pūsti – es. l.) žolės. (S. Z.)

Pavyzdys. Jis viską galėjo iškęsti neguodžiamas.

3 Išlinksniuokite žodžių junginius: *mezgama pirštinė, pamestas daiktas, užpustytas kelias*.

4 Įrašykite praleistas raides. Su 5 žodžių junginiais parašykite po sakinį.

audž*mas rankšluostis, pagal*stas peilis, išg*sdinta moteris, nepaž*stamos gatvės, išspr*stas uždavinys, gerb*mas asmuo, ties*ma staltiesė, užm*nta m*slė, prar*tas k*snis, kaup*mi pinigai, apkalb*tas nuot*kis, pask*stas mokinys, įži*rimas taškas, išsak*ta mintis, apm*stytas poelgis, išmokt* pamokų

5 Sujunkite du sakinius į vieną, panaudodami neveikiamuosius dalyvius.

1. Senelė iškepė skanų obuolių pyragą. Ji pavaišino juo savo svečius. 2. Ant kalno stūkso Kauno pilis. Ją priešai dažnai puolė ir degino. 3. Vaidila sukūrė liūdną dainą. Joje skambėjo meilė Tėvynei. 4. Slaugė atnešė vaistus. Ligonis juos išgėrė. 5. Senelis sode pasodino japonišką vyšnią. Vyšnia pavasarį pasipuošė rausvais žiedais. 6. Medžiotojas stipriai įtempė lanką. Senas lankas sulūžo. 7. Mokiniai atlieka pratimą. Mokytoja surinko ir įvertino pratimus. 8. Saulė nušvietė stalą. Tėtis pastūmė stalą prie sienos.

Pavyzdys. Vaikai nupuošė eglutę. Tėtis išvežė į mišką. – Tėtis išvežė į mišką vaikų nupuoštą eglutę.

6 Suskliaustuosius veiksmažodžius pakeiskite knygnešį apibūdinančiais veikiamaisiais ir neveikiamaisiais dalyviais. Neveikiamuosius dalyvius pabraukite.

Juozo Zikaro „Knygnešys" 1939 m. buvo (išlieti) iš bronzos ir (pastatyti) Kaune, Karo muziejaus sodelyje. Vyžotas Lietuvos valstietis, atsargiai, bet ryžtingai (žengti) per sieną, (rizikuoti) savo gyvybe ir (gabenti) draudžiamą lietuvišką žodį, skulptoriaus perteiktas su visa istorine ir etnografine tiesa.

Knygnešio prie akių (iškelti) rankos judesys, platus žingsnis, į priekį (palinkti) figūra daro pavojaus ir drauge ryžto įspūdį. Stambiomis raukšlėmis paskaidytų drabužių lipdyboje daug dinamikos, skubos, vėjo gūsio. Erdvėje skulptūros siluetas aiškus ir ryškus. (Pastatyti) ant neaukšto akmens pjedestalo, ji nenutolsta nuo aplinkos ir tarsi žengia gimtosios žemės takais.

Pagal I. Kostkevičiūtę

SANGRĄŽINIAI IR ĮVARDŽIUOTINIAI DALYVIAI

Dalyviai, kaip ir veiksmažodžiai, gali būti sangrąžiniai. Jie daromi tik iš sangrąžinių veiksmažodžių, pvz.: *sukasi – sukąsis; sukdavosi – sukdavęsis; suksis – suksiąsis.*

Jei sangrąžos dalelytė eina žodžio gale, dalyvio nelinksniuojame, tik vartojame visų laikų vienaskaitos ir daugiskaitos **vardininką**. Įsidėmėkite jo rašybą: *vežąsis – vežąsi; vežęsis – vežęsi; veždavęsis – veždavęsi; vešiąsis – vešiąsi.*

Jei dalyvis priešdėlinis, sangrąžos dalelytė yra tarp priešdėlio ir šaknies. Tokį dalyvį galime linksniuoti: *pasidirbąs, pasidirbanti, pasidirbančio, pasidirbančios, pasidirbančiam, pasidirbančiai...*

Dalyviai, kaip ir būdvardžiai, gali būti įvardžiuotiniai (*miegamasis kambarys, laukiamoji salė*). Jais taip pat išskiriame, pabrėžiame, pavadiname rūšį. Įvardžiuotinius dalyvius linksniuojame ir rašome taip, kaip ir įvardžiuotinius būdvardžius.

Įvardžiuotinių dalyvių linksniavimas ir rašyba

Vienaskaita

	vyr. g.	mot. g.
V.	miegam**asis** (kambarys)	laukiam**oji** (salė)
K.	miegam**ojo**	laukiam**osios**
N.	miegam**ajam**	laukiam**ajai**
G.	miegam**ąjį**	laukiam**ąją**
Įn.	miegam**uoju**	laukiam**ąja**
Vt.	miegam**ajame**	laukiam**ojoje**

Daugiskaita

	vyr. g.	mot. g.
V.	miegam**ieji**	laukiam**osios**
K.	miegam**ųjų**	laukiam**ųjų**
N.	miegam**iesiems**	laukiam**osioms**
G.	miegam**uosius**	laukiam**ąsias**
Įn.	miegam**aisiais**	laukiam**osiomis**
Vt.	miegam**uosiuose**	laukiam**osiose**

1 Nurašykite sakinius. Sangrąžinius dalyvius pabraukite.

1. Būklys jau buvo įsitraukęs į darbą. (I. S.) 2. Žmonės, iki šiol smagiai jautęsi ant denio, staiga pradėjo grūstis į krantą tokiu skubumu, tarytum garlaivyje būtų kilęs gaisras ar kita kuri nelaimė. (J. Blt.) 3. Susigūžusi moteris atsiremia obelaitės ir keistai žiūri į žemę. (A. Z.) 4. Antrasis pradžioje irgi juokdavęsis, paskum ėmęs staiga bartis ir bardavęsis be galo. (J.) 5. Pasilikusiems nieko kito neliko daryti, kaip eiti į namus. (V. P.) 6. Vyrai, atkakliai priešinęsi moterims, ir patys vos begalėjo sutramdyti kylančią krūtinėje širdgėlą. (V. M.-P.)

2 Nurašykite tekstą, suskliaustuosius veiksmažodžius pakeiskite tokio pat laiko reikiamo linksnio dalyviais. Raskite ir pabraukite sangrąžinius dalyvius.

Dieve, padėk ir bėgančiam, ir vejančiam

Vagis, bėgdamas nuo persekiotojo, (davė) prie kelio (sėdėjo) elgetai išmaldą ir (paprašė) pasimelsti, kad jam pavyktų laimingai pasprukti. Netrukus (atbėgo) ir tas, kuris (vijosi). Šis taip pat (davė) išmaldą ir (prašė) pasimelsti, kad jam pavyktų vagį pagauti. Elgeta, norėdamas ir vienam, ir kitam nelikti skolingas, (meldėsi) ir (kalbėjo): „Dieve, padėk ir (bėga), ir (veja)". Šiuo priežodžiu juokais linkime sėkmės abiem tarp savęs (kovoja) priešams. (tts.)

3 Įrašykite praleistas raides. Su 5 žodžių junginiais parašykite po sakinį.

vakar grūm*sis, užvakar tais*si, rytoj skųs*sis, gres*s pavojus, kvepianč* gėlę, neužš*lančioje upėje, nusipirks*s trąšų, pasitręš*s dirvą, pasiryž*s iškęsti, užš*lusi upė, ved*sis sūnų, atmerk*s akis

4 Išlinksniuokite: *rašomasis darbas, siuvamoji mašina*.

5 Parašykite pateiktųjų dalyvių įvardžiuotines formas (vienaskaitos vardininką) kartu su daiktavardžiais.

tariama, liepiama, esamas, būtas, būsimas, veikiama, neveikiama, klausiamas

Pavyzdys. Tariamoji nuosaka.

6 Įrašykite praleistas raides. Raskite ir pabraukite įvardžiuotinius dalyvius.

Girios medeliai, žali žaliuonėliai

Gaudž*, ūž*, šneka giria dieną naktį – barasi, dūsauj*, o žiūrėk nežiūrėj*s – nieko nepamatysi. Rū*sta, dega girioje, dega, rū*sta ir nesudega, o kas tas kūrenant*sis – nepamatysi. Kas tie nematom*ji, draugai ar priešai? Kaip juos palank* nuteikti, kaip užsirūstinus*sius permaldauti? Daug, oi daug reik* išmanyti. Ir nuo seno žmonės stengėsi pažinti, suprasti girią ger*j*, žmones valdanč*j*, dengianč*j*, ginanč*j*, ir girią rūsč*j*, neapdairius, neišmanančius baudžianč*j*.

E. Šimkūnaitė

7 Nurašydami sakinius, palikite tik vieną iš suskliaustųjų žodžių. Paaiškinkite, kodėl taip pasirinkote.

1. Čia galėjai nusipirkti (gaivinančiųjų, gaivinamųjų) gėrimų. 2. (Sprogstančiosios, sprogstamosios) medžiagos labai pavojingos. 3. Ant stalo gulėjo (valgomas, valgomasis) šaukštas. 4. Mama nupirko (skalbimo, skalbiančiųjų, skalbiamųjų) miltelių. 5. Be (migdomųjų, migdančiųjų) vaistų negaliu užmigti. 6. Pasirodė plakatai (raginantieji, raginantys) globoti gyvūnus. 7. Daug kam patinka naujas laidos (vedėjas, vedantysis).

8 Suskliaustuosius žodžių junginius parašykite reikiamu linksniu.

1. Buvo jauku sėdėti šiltai (suręsta troba) ▲, kai už lango siautė pūga. 2. Į neklaužadų (paspęsti spąstai) ▲ įkliuvo paukščiukas. 3. Prie šaligatvio pamatėme (išsigandusi mergaitė) ▲. 4. Keistas buvo šis sniegas, žemėje (gyvenantys žmonės) ▲ dar neregėtas. 5. Senelis žvalus, kaip visuomet primerkęs (išblukusios) ▲, bet visada (besišypsančios akys)▲, stovėjo prie sodybos vartų. 6. Toluma su (apšerkšnijęmiškai) ▲, baltais snieguotais laukais, (užšalęs ežeras) ▲ iš karto atgyja. 7. Pamatai močiutę, (pasilenkusi) ▲ prie kuodelio, (susimąsčiusios) ▲ ir kažkokiu džiaugsmingu nujautimu (nušvintančios akys) ▲.

9 Parašykite nurodytas dalyvių formas.

pasiryžtanti – ? (vns. G.), ? (vns. Įn.), ? (dgs. G.), ? (dgs. Vt.)
įgrystantis – ? (vns. N.), ? (vns. Vt.), ? (dgs. V.), ? (dgs. N.)
tylįs – ? (vns. K.), ? (vns. G.), ? (dgs. Vt.), ? (dgs. V.)
pasiryžęs – ? (vns. Įn.), ? (vns. G.), ? (dgs. K.), ? (dgs. Įn.)
vežusioji – ? (vns. Įn.), ? (vns. N.), ? (vns. N.), ? (dgs. G.)

DALYVIO KARTOJIMAS

1 Kaip apibrėžiamas dalyvis, kurių kalbos dalių požymių jis turi?

2 Kokias dalyvių rūšis žinote? Kaip jas nustatyti?

3 Papasakokite, kaip kaitomi dalyviai, pateikite pavyzdžių.

4 Kiek laikų turi veikiamieji ir neveikiamieji dalyviai? Kas padeda pažinti dalyvio laiką?

5 Nurodykite dalyvių *vežantis, vežusi, vešianti, vežamas, vežtas* darybą.

6 Iš kokių veiksmažodžių daromi sangrąžiniai dalyviai? Kada jie gali būti linksniuojami?

7 Kada vartojami įvardžiuotiniai dalyviai? Papasakokite apie jų rašybos sunkumus.

8 Įrašykite praleistas raides ir pabraukite dalyvius.

Mėnuo jau sen*i buvo nusileid*s, bet dėl to nė kiek nepatamsėjo. Į pakluon*s iš pievų šliaužė baltas kaip varškė rūkas. Įpratusios ak*s atsk*rė kluono atole šokuoj*nčius supanči*tus arklius. Tartum nupū*dami rasas nuo žolės jie pr*nkštė ir vaikydami uodus purt*si. Medžiai nejudėdami ir apsunk* ant šakų surinko žvaigžd*les ir jos plev*no lyg puč*mos drungno nakties vėjuko.

M. Katiliškis

9 Suskliaustuosius veiksmažodžius pakeiskite nurodyto laiko dalyviais.

1. Pilypas atsakė (galėti – es. l.) visa tai padaryti. (A. Vč.) 2. (Pastatyti – būs. l.) kalvę, jiems arklius (kaustyti – būs. l.). (Vyt. R.) 3. Tiesa, kad jis vengė savo vyresniųjų ir nė į vieną profesorių nebuvo (kreiptis – būt. k. l.) dėl jokio patarimo. (V. M.-P.) 4. Vaikai jau buvo (sugulti – būt. k. l.). (Š. R.) 5. Atletas jau buvo (perplaukti – būt. k. l.) ežero vidurį, kirto rankomis į antrą krantą. (J. Blt.) 6. Stonienė ėmė verkti. Bet Vincukas ramino ją, sakydamas, kad (parašyti – būs. l.) tėveliui ilgą laišką, gal (paklausyti – būs. l.) jo, gal (mesti – būs. l.) savo tą baisųjį sumanymą. (Š. R.) 7. Būčiau (žinoti – būt. k. l.), būčiau ir kojos iš namų (nekelti – būt. k. l.). (A. V.)

10 Nurašykite pasakėčią atpasakojamąja kalba.

Vapsva ir gyvatė

Vapsva nutūpė gyvatei ant galvos ir be perstojo ėmė jai gelti. Gyvatė, iš skausmo nežinodama kur dėtis ir neįstengdama priešo atsikratyti, pakišo galvą po ratu ir taip drauge su vapsva žuvo.

11 Parašykite pateiktų žodžių junginių vienaskaitos kilmininko, galininko ir įnagininko bei daugiskaitos vardininko ir kilmininko linksnius.

gerbiamas žmogus, verkiantis berniukas, tylinti sesuo, nukirstas medis, bėgsianti stirnaitė, aiškinamasis diktantas, šokančioji mergaitė

12 Raskite tekste dalyvius ir išnagrinėkite juos lentelėje.

Kas yra tikrasis žmogiškumas?

Maža sakyti: Tėvynė. Jei man skauda dėl užteršto upelio, nulaužto sodinuko viršūnės, jei man gėda būti prie mirštančių Kuršių marių, aš pradedu būti pilietis. Visada laukiantis gimtinės slenkstis, džiūstantis šulinys, tėvų ir prosenelių kapai, seno kaimo architektūra, šimtmečiais skriaudžiamas lietuviškas žodis, liaudies patarlė, mįslė, pasaka, daina – tai mano,

jūsų, mūsų visų didžioji atsakomybė. Tikrasis žmogiškumas dar nėra plazdanti vėliava, nešama minios. Žmogiškumas – matyti konkretų žmogų, suprasti jo vidinį pasaulį, teigti, kad aš, tu, jūs, mes visi – savo tėvynės ir žmonijos vaikai.

J. Nekrošius

Dalyvis	Rūšis	Skaičius	Linksnis

II. PROTĖVIŲ GODOS

Motiejus Valančius
(1801–1875)

Motiejus Valančius – lietuvių grožinės prozos pradininkas. Gimė Nasrėnų kaime netoli Salantų (Kretingos r.), turtingo valstiečio šeimoje. Mokėsi Žemaičių Kalvarijos dominikonų mokykloje, Varnių kunigų seminarijoje, Vilniaus dvasinėje akademijoje. 1828 m. tapo kunigu. Buvo Vilniaus ir Peterburgo dvasinių akademijų profesorius, Varnių dvasinės seminarijos rektorius, o nuo 1850 m. – Žemaičių vyskupas. Parašė vertingą dviejų tomų istoriografinį veikalą „Žemaičių vyskupystė", sudarė smulkiosios tautosakos rinkinį „Patarlės žemaičių", išleido keliolika religinės paskirties knygų.

Tapęs vyskupu, Motiejus Valančius daug nuveikė liaudies švietimui ir kultūrai: steigė parapines mokyklas, bibliotekas, rūpinosi lietuviškų raštų leidimu ir platinimu, organizavo blaivybės draugijas, stengdamasis atitraukti valstiečius nuo girtavimo.

Kaip literatas, M. Valančius aktyviai pradėjo reikštis tuojau po spaudos uždraudimo. Išleido keletą savo prozos knygų: „Vaikų knygelė", „Paaugusių žmonių knygelė", „Palangos Juzė", „Pasakojimas Antano tretininko". Tuometinėje didaktinėje lietuvių prozoje jo kūriniai išsiskyrė savo literatūriniu meistriškumu. Jis padėjo pagrindus aukštesnio meninio lygio lietuvių realistinei prozai, kuri paskutiniame XIX a. dešimtmetyje užėmė pirmaujančią vietą lietuvių literatūroje.

Juozas Tonkūnas

Visuomenės veikėjas, rašytojas, istorikas, švietėjas

Svarbiausi M. Valančiaus gyvenimo ir veiklos metai – reikšmingų poslinkių bei įvykių lietuvių tautos istorijoje laikotarpis. Buvo panaikinta baudžiava, Lietuvą sukrėtė du – 1831 ir 1863 m. – sukilimai ir sunkūs jų pralaimėjimo padariniai. Augo valstiečių pasipriešinimas dvarininkams ir caro valdžiai.

Motiejus Valančius patyrė tų procesų poveikį ir ne vienu atveju pats turėjo jiems įtakos savo veikla ir darbais.

1845 m. pabaigoje M. Valančius tapo Varnių kunigų seminarijos rektorium ir galėjo laisvai naudotis Žemaičių vyskupijos ir Varnių kapitulos[1] archyvais. Važinėdamas po vyskupiją ir lankydamasis Vilniuje, M. Valančius pasiekė ir kitus jam reikalingus šaltinius.

Kaip kadaise humanistas M. Daukša, M. Valančius itin brangino gimtąją kalbą, laikė ją žmogaus prigimties turtu. Gerbė jis visą dvasinę liaudies kultūrą, rūpinosi užfiksuoti ir išsaugoti būsimoms kartoms jos vertybes ir stengėsi ją tvirtinti pats savo darbais. Viską, ką darė viešumai, M. Valančius parašė tik lietuviškai. Ne be reikalo jau ir tada M. Valančius vadintas gimtosios kalbos gaivintoju, su jo vardu sietinas XIX a. viduryje pastebimas lietuvių kultūros ir literatūros atsigavimas.

Užsikrauti ant pečių nelengvą rašytojo naštą, kaip ir daugelį vėlesnių laikų mūsų šviesuolių, jį skatino visuomeninės pareigos jausmas. M. Valančius diegė liaudžiai etinę ir dvasinę kultūrą. Visur ir visada jis mokė gražiai elgtis, vengti moralinių ydų, ragino suaugusius gyventi sąžiningai, būti doriems ir darbštiems. Skaitytojui rodė patrauklius ir atgrasius gyvenimo pavyzdžius, ragindamas jį būti bitele, kuri iš kiekvienos žolės – kvepiančios

[1] Kapitula – katalikų dvasininkų kolegija prie vyskupo katedros.

ir dvokiančios – išsiurbia saldų medų. Jis juto laiko dvasią, suvokė naujas reikmes, iškilusias panaikinus baudžiavą. Tad ragino valstietį šviestis, kratytis prietarų, skatino nesitenkinti arklu[2], o mokytis amatų, imtis verslo.

M. Valančius parengė tikybos knygelių, sulietuvino per šimtą „šventųjų gyvenimų", parašė ir išleido keletą politinio-religinio turinio brošiūrų, nukreiptų prieš carizmą ir stačiatikystę. „Palangos Juzėje" užfiksuotais etnografijos bei tautosakos dalykais ir 1867 m. išleistu smulkiosios tautosakos rinkiniu „Patarlės žemaičių" M. Valančius nemaža nusipelnė lietuvių folkloristikai. Etnografinių, folklorinių faktų skelbimas – vienas svarbiausių jo kultūrinės veiklos barų. Nuo kapelionystės Kražiuose laikų iki paskutiniųjų gyvenimo metų M. Valančius buvo savotiškas metraštininkas.

Istoriniuose pasakojimuose M. Valančius gėrisi stabmeldžiais lietuviais ir smerkia vokiečių riterius, kalaviju įtvirtinančius krikščionybę. Be beletristikos, M. Valančius daug yra nuveikęs ir kultūros istorijoje. Svarbiausią kūrinį – apysaką „Palangos Juzė" – jis rašė kaip lietuvių liaudies dvasinio ir iš dalies materialinio gyvenimo dokumentą, savotišką etnografinį metraštį, kad „ateinančios giminės", kaip sakoma apysakos prakalboje, „žinotų, kas tiko žemaičiams su lietuviais gale mūsų devynioliktojo amžiaus".

Savo raštuose M. Valančius užfiksavo ir paliko nemaža iš niekur kitur nebesužinomų istorinių, etnografinių ir folklorinių faktų, jo „Žemaičių vyskupystė" šiandien dažnai tebėra nepakeičiamas žinių šaltinis.

K. Binkio žodžiais tariant, „Valančius išmokė lietuvius skaityti, ir jie skaityti nebepamiršo". Išplėtęs parapijos mokyklų tinklą, jis siekė, kad visi žmonės būtų raštingi, o skaitymui leido savo knygeles. Niekas prieš jį ir ilgai po jo tiek ir tokiais tiražais knygų nebeleido. Kone iki XX a. pradžios jo knygelės sudarė didelę, jei ne didžiausią, mūsų kaimo lektūros dalį. Įsidėmėtina dar ir tai,

[2] Arklas – prietaisas žemei arti, žagrė.

kad spausdintas žodis buvo beveik vienintelis, plitęs priešaušrio, pačiu juodžiausiu Lietuvai spaudos draudimo laikotarpiu, ir kad M. Valančius pradėjo knygų leidimo Prūsuose ir knygnešystės akciją.

M. Valančius padėjo pagrindus lietuvių prozai, atskleisdamas joje lietuvių kalbos grožį, kaip K. Donelaitis ir A. Baranauskas tai padarė poezijoje. Iš jo raštų mokėsi J. Biliūnas, Vaižgantas, Žemaitė. M. Valančiaus beletristika mums brangi ne tik kaip jo literatūros palikimas, bet ir kaip didžiulis kalbos lobis.

„Palangos Juzės" autorius šviečiamąja veikla bei kūriniais visiems laikams įsiamžino kaip kultūros bei literatūros vertybių skleidėjas.

Klausimai ir užduotys

1 Dirbdami grupėmis, pasiruoškite papasakoti apie M. Valančių:
   – visuomenininką,
   – rašytoją,
   – istoriką,
   – švietėją.
2 Kaip suprantate teiginį, kad M. Valančius diegė liaudžiai etinę ir dvasinę kultūrą?
3 M. Valančiaus, mokytojo, vyskupo, rašytojo, darbai buvo žinomi visoje Lietuvoje. Kodėl jį galėtume pavadinti savotišku XIX a. lietuvių kultūros ministru?
4 Raštu pasvarstykite, ar vyskupo M. Valančiaus darbai gyvi šiandien.
5 Paaiškinkite sąvokas: *etnografija*, *tautosaka*, *folkloras*, *beletristika*.

Motiejus Valančius

Palangos Juzė

Ištraukos

Prakalba

Kaip viskas pasaulyj persimaino, taip persikeis ilgainiui ir žmonių papročiai. Ką aš numanydamas, ėmiau ir surašiau ne vien papročius, bet ir juokavimus žmonių mūsų gadynės[1]. O tai dėl to, idant[2] ateinančios giminės[3] žinotų, kas tiko žemaičiams su lietuviais gale mūsų devynioliktojo amžiaus. Jei ta knygelė patiks mokantiems skaityti, tegul skaito, o jei nepatiks, lai sviedžia į pakurtą pečių. O nors taip katras padarys, tačiau užliks kame nors bent viena, kurią ateinančios giminės juokdamos skaitys.

Nusimanau ne viską tesurašęs, bet turiu viltį atsirasiant mokytą vyrą, kurs, mano paveizdą[4] sekdamas, surinks ir likusius dalykus.

Vardai miestelių ir ūlyčių[5], arba sodų, toj knygelėj priminavoti, taipogi vardai ir pavardės žmonių nėra išmislyti per raštininką, bet tikri.

Tankiai su sermėga[6] apsivilkusi vaikščioja tikra išmintis.

Priežodis

Pačiam pajūryj, Palangos miestely, buvo ūkininkas, vadinamas Jonas Viskantas, pasiturįs ir katalikas. Kurs, vedęs iš kretingiškių Elzę Šikšnalę, turėjo sūnų vardu Juozapą. Tą vaiką pramokė truputį rašto Palangos altarista kunigas Jonas Baužinskis.

---

[1] Gadynė – laikas, laikmetis.
[2] Idant – kad.
[3] Giminė – čia: karta.
[4] Paveizdas – pavyzdys.
[5] Ūlyčia – čia: kaimas.
[6] Sermėga – viršutinis vyrų drabužis, dėvėtas iki XIX a. pabaigos.

Jau paūgterėjusį sūnų tėvas vedė su savim silkelių žvejoti, plekšnių gaudyti, menkių meškerioti ir vilkti iš jūros kerpes[7] su gintarais. Bet žuvies neblaimėdamas, vieną kartą sakė moteriai savo: „Ar žinai ką, motin: mūsų pajūrio smiltys maž teduoda duonos, aš ketu Juzę nuvežti į Klaipėdą, kad amato išmoktų."

Atsakė Elzbieta: „Teisybė, amatą mokėdamas nepritrūks duonos."

Taip pašnekėjęs, tėvas vieną rytą pakinkino arklius, pasvadino į vežimą vaiką ir vežė į Klaipėdą kaip ožaitį į turgų ve ve bliaunantį. Nuvažiavęs pristatė Juzę prie vokiečio meistro kriaučystės mokytis ant dvylikos metų.

Vos trejetui metelių praslinkus, parėjo į Palangą Juzė. Tėvas, jį pamatęs, tarė: „Kas tai yra, sūnau? Ko sugrįžai? Ar tai viešėti ar suvisu?" Šis atsakė: „Tėveli, suvisu ne vien parėjau, bet išbėgau, nebgalėjau išturėti. Meistras mano piktas be galo, kad jį giltinė pagautų: vos, girdi, išėjęs į miestą, truputį patruksiu, tuojau sugrįžus šmiaukš šmiaukš su bizūnu per nugarą. Dar sako: „Tu, leiši[8] rakali[9], valgysi mano duoną, o nieko nedirbsi, aš tau parodysiu, kame blezdingos žiemoja!" Atsakė tėvas: „Meistras tau davė šmiaukš šmiaukš su bizūnu, o nuo manęs gausi čakš čakš su lazda; ko grįžai ne laiku, mokslo nepabaigęs?" Juzė, ranką tėvo bučiuodamas, tarė: „Nebreiks to, tėveli! Aš jau moku gerai čikš čikš sukirpti ir dailiai susiūti. Ponams drapanų nesiūsiu, bet žmonėms; dėl dirbimo mažiau teuždirbsiu, bet duonos turėsiu."

Motina, pamačiusi seniai beregėtą sūnų, didžiai prasidžiugo ir meldė vyro, idant leistų vaikui namie paviešėti bent dvejetą nedėlių.

Juozapas beviešėdamas pasisiūdino sau juodą šikšnos[10] skrynelę su pasamonais[11], sudėjo į tą marškinius, skepetas, gelumbės

---

[7] Kerpės – jūrų augalai.

[8] Leišis – neapsukrus, stambus žmogus.

[9] Rakalis – čia: nenaudėlis, netikėlis.

[10] Šikšna – oda.

[11] Pasamonas – krepšio diržas.

jupelę[12], siuvamąjį žiedą ir žirkles, pasakė tėvams sudievu, apsivilko su trumpu švarku, apsimovė su bryliu[13], apsiavė, prūsų papročiu, su klumpėmis, įsikabino į kukšterą[14] savo šikšnos skrynelę, gavo nuo tėvo tris rublius ir iškeliavo Kretingos linkan.

Išeidamas Juozukas turėjo vos aštuoniolika metų amžiaus savo. Akys jo buvo rudos, plaukai garbanoti, veidas baltas, augumas vidutinis, pats tiesus ir liemeningas it nendrė. Žodžiu sakant, gražus buvo jaunikaitis. Klaipėdoj išmoko dar su skripyčiomis[15] džirzginti ir dėl to tas visuomet skrynelėj nešiojo.

Sulig diena išėjimo pragaišo, kaip į vandenį įkrito; veltui užvis Viskantienė teiravos, klausinėjo žmonių, atvažiuojančių į Palangą žuvies pirkti. Visi sakės nežinantys, negirdėję apie jos sūnų. Raukėsi nemitusi[16] motina ir kartais ašarojo. O Viskantas, tai kaži kuomet pamatęs, sakė: „Ko miauzgi kaip katė, pelę vaikams nešdama, juk jei vedums[17] vaikas būtų pritrūkęs duonos, skelbtųsi; turi būti jam gerai tarp žmonių, kad nė vėjas nuo jo nepučia.” Moteris atsakė: „Je je, rasi kame numirė.” Tarė vyras: „Mirdamas būtų pasisakęs, iš kur esąs, o žmonės palaidoję būtų vedum žinią davę.”

Keturiems metams nuo išėjimo Juozapo praslinkus, rudeniop įvažiavo kaži kas brėkštant prie Viskanto su gražiais ratais, su trimis dailiais bėrais arkliais ir su motriška, kuri ant kelių turėjo vaiką. Elzbieta, šokusi prie lango, tarė: „Kas čia, meldžiamieji, įvažiavo? Nee, bene Juzė tiktai? Vardan Viešpaties, kame būtų tą motrišką gavęs?” Tai pasakiusi, spruko pro duris, sutiko savo sūnų ir pradėjo iš džiaugsmo verkti. Suėjus į trobą, arba grinčią, Juozukas pabučiavo kelis kartus rankas motinos savo ir atsiliepė:

---

[12] Jupelė – ilgas su rankovėmis per galvą velkamas viršutinis moteriškas arba vyriškas drabužis.

[13] Brylius – skrybėlė.

[14] Kukštera – nugara, kupra.

[15] Skripyčios – smuikas.

[16] Nemitusi – neturėdama kitos išeities.

[17] Vedums – mudviejų.

„Motinėle, šitai sūnus mano Kazelė, šitai moteris mano Domicė.” Atsakė motina: „Na, gerai gerai, ačiū Viešpačiui, kad gyvas tebesi, aš kartkartėmis meldžiaus už dūšią tavo ir tariau jau mirus. Joni, bėk tu šarpiai[18] į miestelį, paieškok tėvą ir pasakyk Juzelę parvažiavus.” Juozapas, pamatęs tėvą pareinant, išskriejo lig vartų jo sutikti ir abi ranki pabučiavo. O tėvas tarė: „Na, garbė Dievui, kad susivokei, nes motina jau ir akių pritrūko beverkdama.” Įėjus į trobą, Juozapas tarė: „Šitai, tėveli, gera moteris mano Domicelė, šitai ir sūnus mano rubuilis Kazė, nuo šv. Riko jau antrus metus užkliudęs. Labai yra geras, nes pieno sriubt sriubt dienos būvy pusgorčių[19] išgeria, o košė negali nė pasirodyti, tuojau perima[20] ir prašo motinos daugiau, niam niam sakydamas.” Tarė Viskantas: „Nėra ko už tą pykti: kas gerai valgo, tas yra sveikas, bus iš jo stiprus darbininkas.”

Po to šnekesio visi susėdo, o Elzbieta sakė: „Rasi ir alkani esat, reikia patiekti valgį.” Tai tarusi, išėjo į priemenę ir liepė mergelei ugnį sukurti. Kuri sukūrusi pakaitino saldaus pieno ir išvirė bulves, arba roputes. Tas ant stalo padėjusi, atnešė bliūdą pieno rūgštaus su bliūdeliu kastinio[21]. Visi kėlės, sukalbėjo poterius ir sėdo valgyti. Kazė drožė atsispirdamas saldų pieną. Pavalgę sukilo, poterius atkalbėjo ir pabučiavo tėvams rankas. O jogei buvo kelionėj pavargę, ėjo tuojau gulti.

Ryto metą Viskantienė išvirino pusryčiui rūgščią roputynę[22] su džiūvusia avienos mėsa, kuri visiems dideliai patiko. Juozapas pavalgęs tarė: „Ačiū tau, motinėle, seniai buvau besrėbęs taip skanaus viralo! Mano Domicė sugeba skaniai virti, bet motinėlės valgis visuomet yra skanesnis, arba gardesnis.”

Domicelė tuojau užsigeidė eiti į pajūrį, nes jūros niekuomet buvo nemačiusi. Juozapas pakinkė arklius, pats važiavo ir nuvežė

---

[18] Šarpiai – greitai, vikriai.
[19] Gorčius – skysčių ar biralų saikas arti 3 litrų.
[20] Perimti – čia: suvalgyti.
[21] Kastinys – žemaičių valgis.
[22] Roputynė (roputienė) – bulvių sriuba.

moterį su vaiku. Arkliai, pamatę vilnis, pradėjo baidytis. Domicelė, išsėdusi iš ratų, sudrebėjo, klaupės, persižegnojo ir tarė: „Oi Viešpatie Dieve, kaip tu didis esi, kurs tokius vandenis sutvėrei! Gerai tai sakote: „Palanga – pasaulio pabaiga", kurios aš amžiuj savo netariaus regėsianti..."

Klausimai ir užduotys

1 Kas yra prakalba? Prisiminkite, kur ir kokias prakalbas esate skaitę.

2 Perskaitykite garsiai „Palangos Juzės" prakalbą. Remdamiesi pirmąja pastraipa, suformuluokite tezę, kuri nusakytų apysakos temą ir tikslus.

3 Paaiškinkite, kaip suprantate apysakos moto: „Tankiai su sermėga apsivilkusi vaikščioja tikra išmintis."

4 Papasakokite, kaip jautėsi Domicelė, pirmą kartą pamačiusi jūrą.

5 Kaip pasakotojas pristato pagrindinį apysakos veikėją Juzę? Kokie jo charakterio bruožai išryškinami? Kaip jis bendrauja su tėvais?

6 Pasakojimo pradžioje Juzė yra dar visai jaunas, ką tik išsirengęs į kelionę, o pabaigoje jau subrendęs, sukūręs šeimą ir vėl grįžęs į gimtuosius namus. Ar Juzė pasikeičia? Kokie dalykai jam yra svarbiausi gyvenime?

Apysaka – pasakojamasis grožinės literatūros žanras, tarpinis tarp romano ir apsakymo. Joje veikėjo (dažniausiai vieno) likimas atskleidžiamas keliais epizodais, tik vaizduojamas ilgesnis laiko tarpas nei apsakyme. Apysaka gali būti: didaktinė (kai autorius siekia skaitytoją pamokyti, paauklėti); psichologinė (kelianti žmogaus vidinio pasaulio problemas); socialinė-buitinė (vaizduojanti kasdienius žmonių santykius); istorinė (atskleidžianti tautos praeities žygius, tradicijas, papročius); nuotykių (pasakojanti vieno ar keleto drąsių veikėjų nutikimus).

Motiejus Valančius

Palangos Juzė

Ketvirtas vakaras

Pas padorų ūkininką Razmą pabaigęs darbą, atėmiau užmokesnį ir kumbrinau[1] toliau...

Keliaudamas per pušyną, įlipau į Žąsino kalnus: apsižvalgęs regėjau Janapolės, Pavandenės, Luokės ir bokštus Varnių bažnyčios. Buvo pašalę, aš bežiopsodamas su savo klumpėmis šliūkšt paslydau, žlakt išvirtau, tabalai tabalai, bir bir nuo skardžio rietėjau, medeliai, girdi, rietant trakšt trakšt lūžo. Mano klumpės,

[1] Kumbrinti – susilenkus, sunkiai eiti, kūprinti.

nusmukusios nuo kojų, brabrakš brabrakš kaži kur rietėjo, brylius skliust nulėkė į gilumą daubos. Kromelis sulūžo ir sugniužo, žirklės kiaurai išlindo, laimė, kad paties nepervėrė. Rasi būčiau ir smerčiop užsimušęs, nes ir šonai traškėjo, kad rietėdamas būčiau capt nenusitvėręs augančio alksnio. Vos gilmėj[2] pakalnės, ai ai stenėdams ir aičiodamas, capt atsikėliau. Atsikėlęs tariau: „Kad tu prapultum ir kalnu nebuvęs! Kad tu būtum seniai nugriuvęs!" Vos besurankiojau savo klumpes su brylium, kabakš kabakš kabinaus į kalną ir, per upę Virvyčią perėjęs, radau sodelę ir įėjau prie žmogaus, vadinamo Karitonas. Tam guodžiaus tarydamas: „Ar žinai ką, tėvai? Didžiai susikūliau kalnuose jūsų, ar negalėčiau ko gauti pavalgyti už pinigus? Esmi kriaučius iš Palangos." Ūkininkas atsakė: „Kas čia tieks, terliosis dėl tavęs, čia ne karčema." – „Silpna man daros, ar neduotum ką gerti?" Karitonas atsiliepė: „Marike, duok tam perėjūnui ką gerti." Ta pliumpt įmerkė puodelį į viedrą, pasėmė vandens ir bakš padėjo ant stalo be kokio stiklo. Aš, su abiem rankom paėmęs, atsigėriau, padėjau dvejetą skatikų[3], pasakiau sudievu ir išėjau į Luokę.

Čia pas Jekų pavalgiau ir pernakvojau, o ryto metą nuvykau į Šaukėnų parakviją, į Žygaičių sodą, pas gerą ūkininką Joną Motuzą prieš pat Kalėdas. Gavau darbo ir siuvau...

Sekmas vakaras

...Nutraukiau į Skapiškio parakviją ir ką siūti radau pas Svilą, Kreipšių ūlyčios gaspadorių.

Atvykau čia pačiame įkaitime Užgavėnių, panedėlyj[4]. Tą dieną niekas nekliudė darbuotis, bet uternike[5] vos ne nuo pat ryto pradėjom voliuotis[6]. Graži Svilienė iškepė blincius, valgėm,

---

[2] Gilmė – čia: tolesnė vieta.

[3] Skatikas – pusės kapeikos moneta, smulkus pinigas.

[4] Panedėlis – pirmadienis.

[5] Uternikas (utarnykas) – antradienis.

[6] Voliuotis – siausti.

paskiau davė šiupinį[7], ir tą perėmėm. Pavalgius aš džirzginau su skripyčiomis, Petronėlė ir Marijona, dukteri Svilo, tuojau pradėjo tūpčioti ir šokti, pristojo sūnus Karolius. Beregint, tarsi užuodusi, ūlyčios jaunuomenė padaugino krūvą šokančių. Pirma šoko blusą[8], paskiau svirplį[9], dar paskiau valcių[10] ir apvalcių[11].

Vakarop, šunims didžiai loti pradėjus, pamatėm būrį jaunikaičių su vaikais bevežantį Morę. Kurs tiktai vaikas prie Morės prisiartino, tas gavo benc per šoną su spragilu. Išėjom tokių svečių sutikti, Svilas pamylėjo vadovus Morės ir išleido.

Tiems išvažiavus, atvyko ožys su dideliais ragais, drauge su juo buvo giltinė, apsivilkusi su išverstais kailiniais, plaukai jos buvo iš linų padirbti, burna uždengta su kūtkailiu[12], skylės akims

[7] Šiupinys – košė, verdama iš žirnių, pupų ir bulvių arba ruginių miltų, mėsos ir kt.
[8] Blusa, [9] svirplys, [10] valcius, [11] apvalcius – žaidimai, šokiai.
[12] Kūtkailis – avikailio atkarpa, atraiža.

paliktos, barzda baisi, iš arklio uodegos, uostai iš paršo šerių, su derva prie lūpų priklijuoti, ir ilga uodega iš virvės. Toms grinčioj besisukant, kyšt įkišo ilgą savo snapą gervė ir kivykš cypti pradėjo. Vaikai grobstė gervei už snapo ir ki ki ki juokės. Ką aš regėdamas pradėjau griežti. Tuojau gervė, snapą savo brūkš brūkš, babakš babakš puošdama, įniko šokti, ožys taipogi pakeperst strastrapt ėmė šokinėti, o giltinė, su savo draugais šokdama, dainavo: „Ei opso, opso, opso – visi nešokantys žiopso, oi ypso, ypso, ypso – visi nešokantys vypso.” Taip lig pusnakčio bjaurūs gyvuliai voliavę, išėjo į pryšininkę[13], pametė apdarus, pavirto į žmones ir sugrįžo į grinčią. Ant stalo riebiai pavalgę, klukš klukš alaus atsigėrę, grįžo namon...

Ryto metą šeimyna Svilos kėlė neišmiegojusi. Viena mergelė, Skapiškės bažnyčioj buvusi, parnešė pelenų švęstų žiupsnį, su kuriais gaspadorius apsūdė[14] visų galvas. Sulig tuo kartu ne vien žmonės, bet ir mano skripkos lig Velykų tylėjo.

Klausimai ir užduotys

1 Kokią nuotaiką sukėlė „Ketvirto vakaro” pasakojimas? Kas, jūsų manymu, tokią nuotaiką kuria?
2 Apibūdinkite pasakojimo laiką ir veiksmo vietą.
3 Kokius veikėjus autorius čia vaizduoja? Kaip juos apibūdina ir kaip juos skirsto?
4 Papasakokite, kaip žemaičiai šventė Užgavėnes. Kokie valgiai ir personažai minimi ištraukoje? Palyginkite juos su savo krašto Užgavėnių tradicijomis.
5 Kuri kalbos dalis šiose ištraukose itin dažna? Išrinkite tuos žodžius. Ką jie suteikia pasakojimui?
6 Pasvarstykite, kodėl apysaką galima pavadinti savotiška XIX a. antrosios pusės lietuviško kaimo enciklopedija ar populiariu geografijos vadovėliu?

[13] Pryšininkė – kitas trobos galas, ne tas, kuriame nuolat gyvenama.
[14] Apsūdyti – barstyti, berti.

Liudas Dovydėnas

Jaujos[1] vakarai

Baigėsi ruduo. Lapai buvo jau seniai nukritę, bet gruodas vis dar nesirodė. Siauri vingiuoti upokšniai, kurie vasarą it slieko prašliauža vingiavo plona vandens gijele, rudenį ištvino, išsiliejo ligi pačių padirvių.

Tamsiomis rudenio naktimis atlėkdavo iš laukų vėjas, puldavo prie langinių ir klebendavo, lyg norėdamas įsiprašyti pirkios vidun – ten, kur židinyje kūrenosi skaidri ugnis ir kur ant stalo mirkčiojo spingselė[2].

Prie Deksnio pirkios langų taip pat prašėsi vėjas, stūgavo pastogėje, o palangėje augęs jaunas klevas brūžino šakomis galą pirkios, lyg ir jis būtų norėjęs pasislėpti nuo rudens.

Klevas turbūt matė Deksnio pirkios vidų ir židinį, prie jo sėdintį Deksnio vyresnįjį sūnų, devynerių metų Napalį.

Napalio veidas buvo nušviestas liepsnos. Judanti šviesa žaidė nuraudusiam vaiko veide ir garbanotuose gelsvuose plaukuose.

Arti krosnelės ugnies verpė Deksnienė. Dažnai paspjaudydama pirštus, ji tekinte tekino ploną siūlą. Maža spingselė vos smilkstančia rusva ugnele, kaip viščiuko snapeliu, švietė Deksnienei ir jos vyrui, tašančiam mažu kirvuku baltus klevinius šaukštus.

Valandėlę patylėjęs, Deksnys užsidegė pypkę ir įkluso vakaro vėjo staugiman. Už lango čiuženo klevas, kažkur sulojo šuo. Ir vėl nutilo.

– O man elementorių ar atneš? – įsikišo ir Napalys. – Žadėjo, juk...

– Jei žadėjo, tai bus, – imdamas kirvuką, pasispjaudė delną ir vėl pradėjo tašyti Deksnys.

---

[1] Jauja – kūrenama kluono dalis, kur džiovinami linai arba javai.

[2] Spingselė, spingsulė – maža, vos žibanti, spingsinti lemputė.

Tuo metu pradėjo lyti, o vėjo teškiami lašai šlameno langinėse.

– Baisus ruduo, – sustabdžiusi ratelį ir taisydama siūlą, kalbėjo Deksnienė.

Bet jai nieks neatsakė. Tik mažoj lovoj sušlamėjo Napalio sesutė, jau užmigusi ir nesulaukusi vakarienės.

Po valandėlės lietus apstojo. Nuslinko už girios greit vėjo genamas debesis. Netrukus pasirodė žvaigždė. Tokia skaidri, gryna. Ji žvilgterėjo į laukus, į vandens plotus, į paupyje augantį beržą. Pažiūrėjo žvaigždė į Deksnio sodybą, atsidūrusią prie miško, vienui vieną, spingsinčią blausiu žiburėliu. Ir užgeso.

Tik po valandėlės, praslinkus dideliam ir juodam debesiui, pasipylė daugiau žvaigždžių. Tarsi viena kita besigrožėdamos, žvalgėsi jos dangaus platybėje. Bet vėl atslinko debesis ir vėl uždengė visas žvaigždes, vieną po kitos pabraukdamas po savo sparnais.

Deksnių sodyboje pradėjo loti šuo, net grandinės ėmė žvangėti. Matyt, svetimą žmogų bus pajutęs. Bet kaip ūmai buvo sujudęs loti, taip ūmai ir nustojo.

Deksnys padėjo kirvį. Priėjęs prie lango, uždengė delnu viršum akių ir stengėsi ką nors įžiūrėti, ar nematyt ko tamsoje skendėjančiam kieme.

– Taip, jis, – tarė Deksnys.

– Galbūt jis, – sustojo verpusi ir Deksnienė. Iš šuns aptilimo Deksniai suprato, kad tai jis.

Po valandėlės Deksnys išėjo į kiemą ir švilptelėjo. Tai buvo Jurgio Bielinio sutartas garsas. Jei nieko svetimo ar pavojingo nebūdavo, Deksnys, išėjęs į kiemą, švilptelėdavo, o jei, Bieliniui atvykus į Deksnio kiemą, negalėdavo išeiti dėl kokio pašalinio žmogaus ar rusų žandaro, tada Bielinis grįždavo iš kur atėjęs.

Po valandos į pirkią grįžo tėvas ir Erelis, kaip žmonės vadindavo Jurgį Bielinį.

– Būk sveika, motušyt, – tik peržengęs slenkstį, sušuko Deksnienei rudine apsivilkęs vyras.

– Tai sveikas, Jurgi, manėm, kad nebeatkaksi... Tokios naktys.

– Tokiomis naktimis tai tik ir vaikščioti. Ir šuva lenda po pri-

klėčiu, o apie raudonsiūlius[3] nėra nė kalbos, – atsakė Bielinis ir atsisėdo ant žemo suoliuko.

– Napaly, ar tu manęs laukei? – paklausė vaiką.

Napalys nuraudo. Visais rankos pirštais sukiodamas švarkelio sagą, nedrąsiai atsakė:

– Laukėm mes...

– Tai tu geras vyras. Jei taip, tai štai tau „Vaikų knygelė". Tavo dantukams dar kietas riešutas, bet netingėk paskaityti, tai ir sukramtysi. – Bielinis ištraukė iš užančio ir padavė Napaliui gan dailią knygelę.

Kai Napalys pradėjo atsargiai vartyti knygos lapus, jo veidelį išpylė prakaitas, o rankų pirštai pradėjo virpėti. Tokia knygutė, tiek skaitymų!

– Ko pats nepaskaitysi, parodyk mamai, ji pamokys, o kiek atsipūtęs ir aš paskaitysiu, graži knygelė, a?

– Labai graži, – patylomis atsakė Napalys, vis dar negalėdamas ja atsigėrėti.

Netrukus motina paprašė dėdę Jurgį vakarienės. Atsisėdo drauge su Napaliu.

– Tu būsi geras vyras, jei iš mažens linksti prie knygos, – kalbėjo Jurgis Bielinis, valgydamas bulvienę. O po vakarienės, lyg numatydamas vaiko nerimastį, Bielinis pavartė knygelę ir tarė:

– Tai klausyk, ką rašo vyskupas mūsų, tas didelis vyras Valančius.

Napalys nesuvokė, kokio dydžio galėtų būti tas vyskupas Valančius, gal jis už Damulio Kazį didesnis. Į tai Bielinis kiek nusišypsojęs atsakė:

– Ne, ne ūgiu jis didelis. Tiesa, ir ūgio jis nemažo, bet mokytumu jis aukštesnis už kunigus ir už generolus. Tai klausyk: „Žarėnų parapijoj buvo bajoraitis, vaikiukas nieko dėtas, bet plikas. Tas, neturėdamas savo tėviškėlės..." – skaitė Bielinis, kaip žirnius kramtė, o Napalys galvojo, kada jis taip skaitys visokį raštą.

---

[3] Raudonsiūlis – čia: žandaras.

„Į mokslus leisti nebuvo kuo, bet Vincė iš prigimimo buvo labai mokslus, nes, šeštus metus eidamas...”

– A, tai jis už mane buvo jaunesnis, – dingtelėjo Napaliui. Iš tolesnio skaitymo sužinojo Napalys, kaip per tris savaites Vincė išmoko poterius ir prisakymus. Napalys širdo pats ant savęs, nes jis per visą žiemą tik mišiaunas maldas teišmoko.

Nė nepajuto Napalys, kai dėdė Jurgis baigė skaityti, ir užvertė knygelę.

– Tai ir tu toks būk. Mokykis ir skaityk, tada daug žinosi... O dabar eik miegoti.

Spintoj tarp rūbų, švarioj vietoj, paslėpė Napalys knygutę, o užmigęs sapnavo labai gražų sapną.

Jis nebegirdėjo, kai tėvas su Bieliniu ilgai tarėsi, sėdėdami tamsoje prie krosnies; tarėsi, kaip išplatinti knygas visoj apylinkėj ir kaip saugotis žandarų.

***

Atėjo žiema. Lengvas sniegas viską uždengė. Ir beržas, lede įšalusiom kojom, stovėjo šarmotas, nusvarinęs šakas. Karklas baltavo šakomis, regis, toks tvirtas ir dailus pasidaręs.

Į Deksnio jaują iš visos apylinkės pradėjo vežti linus. Linaminė pradėjo minti linus diena dienon.

Dažnai ir Napalys padėdavo tėvui kūrenti jaujos krosnį, ilgus vakarus sėdėjo prieš liepsnojančias pliauskas, iš lėto virstančias raudonomis žarijomis.

Atokiau gyvenantys iš vakaro atvažiuodavo minti linų ir guldavo jaujoje, kad anksti rytą galėtų stoti į darbą.

Tokiais vakarais keletas vyrų ir moterų sėdėdavo prie krosnies, o Napalio tėvas pasakodavo, ką rašo „Varpas”, „Tėvynės sargas”, „Apžvalga”. Taip kartais išsikalbėdavo iki antrųjų gaidžių, nes jaujoje buvo saugu nuo žandarų, kuriems ir į galvą neatklysdavo mintis, kad jaujoje tie vyrai dalijasi lietuviško rašto naujienomis.

Taip įsišnekėjus, ne vienas prašydavo pasiskaityti „Aušros”, „Varpo”. Napalio tėvas susirasdavo šiauduose Jurgio Bielinio at-

gabentų knygų ir su išmintų linų vežimais jos keliaudavo iš kaimo į kaimą...

Vieną vakarą susirinko daug vyrų ir kelios moterys. Ir tų Napalys nepažinojo, turbūt jos buvo iš toliau. Viena gal buvo ne iš prastų žmonių, nes vilkėjo gražiais kailinukais.

Ji sėdėjo ant linų pėdo, o kiek atokiau sėdėjo Napalio tėvas. Ratu, net dviem eilėm, sėdėjo devyni vyrai.

– Napaly, eik namo, pašerk ėriukus, – tarė tėvas.

Ir jam būtų reikėję palikti tą didelį būrį svetimų žmonių, kalbančių apie knygas ir laikraščius. Bet, eidamas iš jaujos, prie pat durų sutiko Jurgį Bielinį.

– Tai kur tu, vabale? – sugriebęs Napalį už rankų, paklausė Bielinis.

– Tėtė liepė išeiti, – lyg pasiguosdamas tarė Napalys.

– Tai gal turi darbo?

– Ne, jau viskas apruošta.

Ir, paėmęs už rankos, Bielinis vėl jį įsivedė jaujon.

– Kam jūs būsimąjį knygnešį išvarėt? O, jis moka, kur reikia, nekalbėti, – pagyrė Bielinis ir pasisodino jį greta savęs.

– Aš pavėlavau, bet jūs man dovanokit – nesuspėjau, – kalbėjo toliau. – Mat laikrodį pamečiau, nuo tų žandarų besislėpdamas. Laikrodis dabar labai praverstų, vyrai ir moterys, nes ruskis greit baigs savo dienas. Jis greit pralaimės su japonais karą, o visa Rusija, visi mužikai ir bajorai, tuojau sukils. Ir mes gausim savivaldą, mes sudarysim savo valdžią, mes turėsim laikraščių ir knygų kiek tik norėsim, nes raštas bus laisvas!

Vyrai klausėsi nustebę, o Napalio tėvui net pypkė iš dantų išslydo.

– Kaip jau aną kartą kalbėjau, dabar mes turim labai sukrusti. Artinasi valanda... Jūs, iš visos apylinkės čia susirinkę, nesitenkinkite tik patys skaitydami knygas ir laikraščius, jūs turit skleisti po apylinkes, būkite kaip tas žiburys, kuris šviečia plačiai apylinkei, – atsisegęs trumpus kailinukus vis kalbėjo Bielinis.

Pasitarus, kaip platinti knygas, iš kur, kada atsiimti, Bielinis atsistojo ir valandėlę mąstė, paskui vienam vyrui liepė eiti pakeisti tą, kuris turbūt jau gerokai sušalo besaugodamas jaują, kad kas bereikalingas neužkluptų.

– Jau ateina laisvės rytas, jau matome tekančią saulę! Tik sukruskime, vyrai, tik dar valandėlę kovų, ir mes praregėsime savo šalyje laisvą žodį, laisvai skaitysime knygas ir gyvensime... Kaip čia sakyt, gyvensim... Sakau, vyrai, moterys, jau ateina laisvės rytas! – Bielinis pakėlė akis į aukštį, bet ten buvo tik tamsios, lašais apgargėjusios[4] jaujos lubos.

Ką jis ten galėjo matyti, Napalys nesuprato, tik jo visu kūnu perbėgo šiurpulys. „Jau ateina... jau ateina!..” – suskambėjo jo ausyse, ir jis pradėjo vaizduotis plačius, baltus laukus... Iš tolumos ėjo... ėjo, lyg procesija Velykų rytą Šilainių šventoriuje, lyg vestuvininkai Adulio vestuvėse... Visas baltas laukas buvo nušviestas tekančios saulės, o vyrai ir moterys ėjo knygomis nešini. Ėjo sparčiai, nes iš pat vidurio lauko buvo girdėti Jurgio Bielinio balsas: „Tik sukruskime, vyrai!”

[4] Apgargėti – apsitraukti (purvu, lašais, ledais, sniegu).

Po Bielinio kalbos visi išsidalijo didelį glėbį knygų, o ta puošnioji moteris pasiėmė daugiausia.

Parėjęs į namus, Napalys vis tebesvajojo apie tą skaidrų, lygų ir platų lauką, kur ėjo vyrai, moterys, nešdamiesi knygas...

Kai Napalys rytą pabudo, pro langą pamatė baltus laukus, o miško medžių šakose, tarp nusvirusių eglių šakų, tarp liūdinčių beržų, žaidė tekančios saulės spinduliai.

Po kiek laiko, išvažiavęs su rogutėmis už jaujos, jis rado pėdas nuėjusio į mišką Jurgio Bielinio. Ir įsižiūrėjęs į mišką, ryto saulės apšviestą, jis džiūgavo gražia diena, ir rodėsi jam, kad Bielinio žodžiai jau išsipildė.

Klausimai ir užduotys

1 Kokie laikai vaizduojami apsakyme?
2 Kas buvo Jurgis Bielinis? Papasakokite, ką apie jį žinote.
3 Kokį rudens vakarą pas Deksnius apsilankė knygnešys? Kodėl?
4 Ką padovanojo J. Bielinis Napaliui? Kaip vaikas dovaną įvertino? Kodėl?
5 Kaip ilgus vakarus jaujoje praleisdavo suvažiavę linų minti žmonės? Kuo jie domėjosi, ką skaitė? Kokie laikraščiai minimi apsakyme?
6 Kaip spaudos draudimo metais knygos pasklisdavo po apylinkes?
7 Ką pranašavo didysis knygnešys Jurgis Bielinis? Raskite tekste ir garsiai perskaitykite ištrauką. Ar išsipildė jo pranašystės? Savo teiginį pagrįskite.
8 Kaip suaugusiųjų gyvenime ir rūpesčiuose dalyvavo devynmetis Napalys? Padiskutuokite, ar galima pasitikėti vaikais.

Genovaitė Raguotienė

Jurgis Bielinis

Juozo Zikaro „Knygnešys”

Iš knygnešių ypač pagarsėjo Jurgis Bielinis. Daugiau kaip trisdešimt metų šis prasišvietęs energingas valstietis nuo Biržų gabeno ir platino draudžiamas knygas. Rudens darganoms drengiant[1], pūgoms siaučiant, pavasario atlydžiais, keliais apsukom ir pakelėm jis vežiodavo knygas po kaimus ir miestelius. Manoma, kad nėra Lietuvoje miestelio, kuriame nebūtų apsilankęs šis žmogus. Tik retkarčiais užsukdavo į namus pamatyti išsiilgtos šeimos, o šiaip gyvendavo ir nakvodavo valstiečių gryčiose ar klojimuose. Netgi už nakvynę mėgdavo atsilyginti knygomis. Mieliausiai dovanodavo M. Valančiaus „Palangos Juzę”. Į knygnešystę jis stengėsi įtraukti kiekvieną knygomis besidomintį, patikimą žmogų. Daug sykių įkliuvęs su knygomis, sunkiausiais momentais J. Bielinis rasdavo išeitį, gelbėdamasis tai apsukrumu, tai jėga. Sakoma, važiuodavo vis kitokiu arkliu ir vežimu. Iki Raseinių – su lanku[2], o paprūsėje pasirodydavo su plėškėmis[3]. Caro žandarų jis buvo nesugaunamas. Kai kartą Mintaujoje J. Bielinį suėmė policija, kalbininkas J. Jablonskis, atėjęs į nuovadą, įtikino žandarus, kad čia jo mokinių tėvas, ir dar pabarė už blogą vaikų priežiūrą. Kitą sykį užkluptam žandarų (už jo sugavimą policija buvo pažadėjusi

[1] Drengti – šlapdriba lyti, snigti, darganoti.
[2] Lankas – arklio pakinktų dalis iš lenkto medžio (ieniniam vežimui).
[3] Plėškė – arklio pakinktai be pavalkų, traukiami krūtine.

nemaža pinigų), jam teko, jau nejaunam, žiemą basom bėgti per sniego vėpūtinius, mėtant pėdas bristi per pusiau užšalusį upelį, bet ir vėl pavykę ištrūkti. O tokių nutikimų J. Bielinis išgyveno šimtus, taip ir nesugautas žandarų ir kitų persekiotojų. J. Bielinis buvo vienas iš tų, apie kuriuos Vaižgantas rašė: „Turtų, rodos, nė vienas jų nesusikrovė. Gyvybę gi, laisvę ir tėvynę dauguma prarasdavo. Bet nešė šviesą Lietuvos kaimui, platino gimtąjį žodį."

Klausimai ir užduotys

1 Papasakokite, kaip Jurgis Bielinis gelbėdavosi nuo žandarų.
2 Ką žinote apie savo krašto knygnešius ir jų pagalbininkus?
3 Paaiškinkite J. Tumo-Vaižganto mintį: „Turtų, rodos, nė vienas jų nesusikrovė. Gyvybę gi, laisvę ir tėvynę dauguma prarasdavo. Bet nešė šviesą Lietuvos kaimui, platino gimtąjį žodį."
4 Paieškokite žinių apie Joną Jablonskį. Kokie jo nuopelnai lietuvių kalbai?
5 Palyginkite L. Dovydėno apsakymą „Jaujos vakarai" su G. Raguotienės straipsniu „Jurgis Bielinis". Nurodykite straipsnio ir grožinio kūrinio esminius skirtumus. Užsirašykite juos.
6 Parašykite rašinėlį „Mano pokalbis su J. Zikaro „Knygnešiu" arba sukurkite plakatą knygnešiams pagerbti.

Bronius Makauskas

Lietuvos gaivintojai

Iš „Lietuvos istorijos"

XIX a. antrojoje pusėje liaudiškas lietuvių tautinis sąjūdis išaugo į plačią, vis daugiau žmonių apimančią veiklą. Lietuviškos spaudos draudimas, katalikybės persekiojimas, antra vertus, tautinio atgimimo pradai Europoje skatino veikti ypač jaunus valstiečių kilmės inteligentus.

Vienas įtakingiausių tautos žadintojų buvo gydytojas vilkaviškietis dr. Jonas Basanavičius (1851–1927).

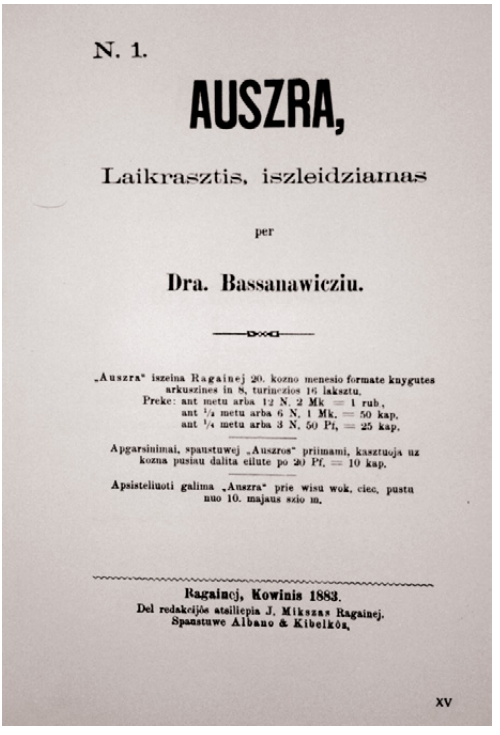

N. 1.

AUSZRA,

Laikrasztis, iszleidziamas

per

Dra. Bassanawicziu.

„Auszra" iszeina Ragainej 20. kozno menesio formate knygutes arkuszines in 8, turinczios 16 lakszta.
Preke: ant metu arba 12 N. 2 Mk = 1 rub.,
ant ½ metu arba 6 N. 1 Mk. = 50 kap.
ant ¼ metu arba 3 N. 50 Pf. = 25 kap.

Apgarsinimai, spaustuwej „Auszros" priimami, kaszruoja uz kozna pusiau dalita eilute po 20 Pf. = 10 kap.

Apsisteliuoti galima „Auszra" prie wisu wok. ciec. pustu nuo 10. majaus szio m.

Ragainej, Kowinis 1883.
Del redakcijos atsilieipia J. Mikszas Ragainej.
Spaustuwe Albano & Kibelkos.

XV

„Aušros" titulinis puslapis

Gyvendamas ne Lietuvoje, o Bulgarijoje, su kitais tautiečiais patriotais sumanė leisti laikraštį, skirtą Lietuvai. 1880 m. su Martynu Jankumi, Juozu Adomaičiu-Šernu, Jurgiu Mikšu, Jonu Šliūpu ir kitais bičiuliais nutarė Prūsijoje leisti J. Šliūpo „Aušra" pavadintą laikraštį. 1883 m. kovo mėnesį pasirodė pirmasis „Aušros" numeris, spausdintas Ragainėje. Vėliau šis laikraštis buvo spausdinamas Tilžėje.

„Aušros" leidėjai ir bendraminčiai pirmiausia stengėsi paaiškinti lietuviams, kad mūsų praeitis šlovinga, kad lietuviai turėję kilnius ir didžius valdovus. Kėlė viešumon lietuvių skriaudas, ragino tikėti šviesia ateitimi, kada lietuviai vėl bus savo krašto šeimininkai. Pagoniškos Lietuvos laikotarpio aukštinimas greit sukėlė „Aušros" konfliktą su dvasininkija, kurios hierarchija čia buvo kritikuojama už lenkiškumo plėtimą Lietuvoje.

„Aušra" sutelkė per 70 bendradarbių, baigusių aukštąjį mokslą ir šiaip entuziastų. Tarp jų buvo žinomi ir garsinę Lietuvą žmonės: Antanas Baranauskas, Adomas Dambrauskas-Jakštas, Jonas Jablonskis, Vincas Kudirka, Maironis, Jurgis Zauerveinas, Petras Vileišis ir kiti. „Aušroje" bendradarbiavo ir lietuvės moterys – anuomet tai buvo retas reiškinys.

1886 m. „Aušra", išleidusi 40 numerių su priedais, nustojo eiti.

Lietuvių kultūrinis pagyvėjimas ir politinės diferenciacijos[1] pradžia

Nustojus eiti „Aušrai", katalikiškai visuomenei nusisukus nuo dr. J. Šliūpo laisvamaniškų minčių apie krikščionybę, sunku buvo inteligentus sutelkti į kitą vieningą laikraščio redakcinę grupę. Kunigai pradėjo leisti žurnalą „Šviesa". Jungtinėse Amerikos Valstijose ėjo savaitraštis „Vienybė lietuvninkų" ir J. Šliūpo redaguojamas laikraštis „Lietuviškasis balsas". Į Lietuvą jie beveik nepatekdavo, tenkino vien lietuvių emigrantų poreikius.

1889 m. dr. Vincas Kudirka (1858–1899), Varšuvos ir Maskvos lietuvių studentų talkinamas, Marijampolėje sutarė leisti mėnesinį žurnalą „Varpas". Tai buvo literatūros, politikos ir mokslo žurnalas, spausdinamas Tilžėje ir Ragainėje. Jam vardą davė Kudirkos jausmingas eilėraštis „Varpas". Nuo 1890 m. greta „Varpo" ėjo ir valstiečiams skirtas „Ūkininkas" ir „Ūkininko kalendorius".

„Varpas" stengėsi sutelkti visas lietuvių inteligentų jėgas. Čia buvo liberalų[2], tautininkų, laisvamanių, socialistų, katalikų ir kunigų. Žurnale buvo rašoma apie visas lietuvių gyvenimo problemas ir visus visuomenės sluoksnius. „Varpas" daugiau dėmesio skyrė inteligentijai, o „Ūkininkas" – valstiečiams. 1901–1903 m. dar buvo leidžiamos „Naujienos", skirtos duoti žmonėms suprantamų pasiskaitymų.

„Varpo" uždavinys buvo įtikinti lietuvius pasitikėti savo jėgomis, darbu, nelaukiant staigių pokyčių. „Varpui" labiau nei „Aušrai" rūpėjo ekonominė lietuvių tautos gerovė. Išsivaduoti iš svetimos priespaudos, pasiekti politinį Lietuvos savarankiškumą tikėtasi per ekonominį ir kultūrinį sustiprėjimą. „Varpas" pabrėžtinai skatino priešintis rusinimui, sulenkėjusiai Lietuvos visuo-

---

[1] Diferenciacija – suskilimas, susiskaidymas, susiskirstymas.

[2] Liberalas – pripažįstantis pažiūrų laisvę asmuo; pakantus kitų žmonių nuomonei, kitokiam elgesiui.

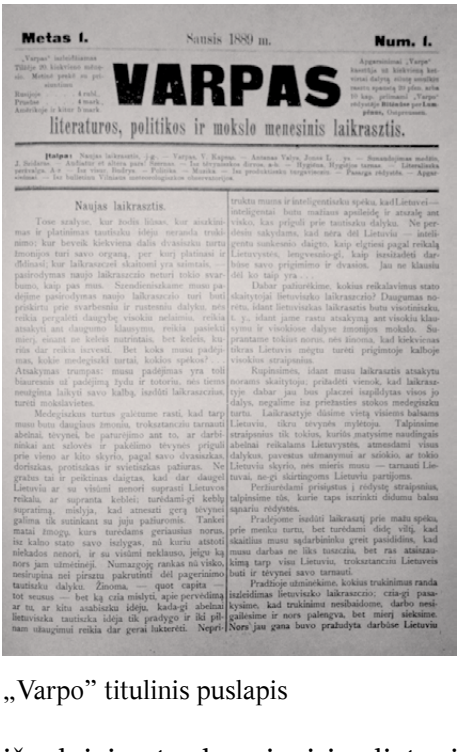

Metas I. Sausis 1889 m. Num. I.

VARPAS

literaturos, politikos ir mokslo menesinis laikrasztis.

Naujas laikrasztis.

„Varpo" titulinis puslapis

menės daliai toje kovoje irgi rasdavo vietą, tačiau daugumai dvarininkų ne prie širdies buvo „litvomanijos" apraiškos, o ypač keliamos valstiečių ekonominės teisės.

„Varpo" autoritetą ir populiarumą lėmė paties redaktoriaus Vinco Kudirkos asmenybė. Atradęs polonizacijos nuslopintą lietuviškumą, jis stojo ginti lietuvių tautinių ir politinių teisių. Gerai išsilavinęs gydytojas, poetas, muzikas ir publicistas savo pamėgtame skyriuje „Tėvynės varpai" įžvalgiai aptardavo įvairius lietuvių rūpesčius ir veiklos dalykus. Studijavęs Varšuvoje, gerai pažinęs lenkus, Vincas Kudirka kvietė juos bendradarbiauti prieš priespaudą, keldamas tarpusavio santykių lygiateisiškumo būtinybę. Kova su lietuvių nutautėjimu tiek lenkų, tiek rusų pusėn buvo tuomet labai skaudi ir aktuali „Varpo" ir V. Kudirkos užduotis. Jo prasminga veikla gavo Kudirkos sąjūdžio vardą.

„Varpas" gyvavo iki 1905 metų. „Varpo" globojama augo ir populiarėjo lietuvių grožinė literatūra. Čia savo kūrinius ir straipsnius spausdino tokios asmenybės, kaip Povilas Višinskis, Kazys Grinius, Gabrielius Landsbergis-Žemkalnis, Lazdynų Pelėda (Marija Lastauskienė ir Sofija Pšibiliauskienė), Šatrijos Ragana (Marija Pečkauskaitė), Žemaitė ir kiti. Per savo gyvavimo laikotarpį „Varpas" pritraukė 150 bendradarbių. Vincas Kudirka, vargingai gyvendamas, tardomas ir kalinamas, mirė jaunas, išgyvenęs vos 40 metų.

Klausimai ir užduotys

1 Kada ir kur buvo leidžiami pirmieji lietuviški laikraščiai?
2 Apie ką juose buvo rašoma?
3 Kas redagavo „Aušrą” ir „Varpą”?
4 Kurie iš jums žinomų autorių savo straipsnius skelbė šiuose laikraščiuose?
5 Kodėl J. Basanavičius ir V. Kudirka vadinami didžiaisiais sielos ir kūno gydytojais, dvasios milžinais? Kaip įamžintas jų atminimas?
6 Naudodamiesi vadovėlyje pateikta medžiaga bei kitais šaltiniais, parenkite kompiuterinę pateiktį apie pirmuosius lietuviškus laikraščius.
7 Išvardykite lietuviškus žurnalus, dabar leidžiamus mūsų krašte. Kur jie leidžiami ir kas jų redaktoriai?

Jonas Basanavičius

Priekalba

Homines historiarum ignari sunt pueri.
Žmonės, nusidavimų nepažįstantiejie, vis yra vaikai.

Jau trisdešimt ir penki metai praėjo nuog to laiko, kada atsirado pirmas lietuviškas laikraštis. Jei mes tą kelių metų tarpą sulyginsime su ilgomis eilėmis metų, kuomet mūsų tauta (giminė), visokiais vargais ir sunkenybėmis prispausta, negalėjo nė mislyti apie savo alpstančios dvasės atgaivinimą ir dvasišką peną, tie prašokusieji trisdešimt ir penki metai pasirodys mums kaip vakarykštė diena! Per ilgus tuos amžius mūsų giminė teip buvo paniekinta ir prispausta, jog už tiesą dyvytis reikia, kad tik per Viešpaties malonę jiji iki šiai dienai dar gyva liko! Senovės gadynėse[1] apgyvenus kone dvigubą žemės plotą, ji šiandie taip

[1] Gadynė – laikotarpis, laikas, epocha.

didiai visose šalyse susimažino, jog prilygsta tiktai šešėliui senosios mūsų Lietuvos! <…>

Lietuva pamažėliu nyksta, nes nyksta jos kalba! Suskaityti visas priežastis, kurių dėl Lietuva susimažino ir taip baisiai sunaikinta tapo, būtų dabar per ilgai. Čia mes tik tiek paminėti turime, jog rasi didžiausia priežastis to viso pikto yra ta, kad apie lietuvių apšvietimą per lietuvišką kalbą tie, kuriems prigulėtų tai daryti, rūpintis nesirūpina. Šiandien visi mokinti vyrai, kurie mūsų gyvenimą ir jo sunkumą pažįsta, vienu balsu sako, jog tie mūsų kaimynai, po kurių valdžia mūsų giminė yra, varą ant to, idant mes ne šiandien, tai už metų kitų pavirstumėm ar in vokiečius, ar vėl in slovėnus (lenkus ar gudus). <…>

Laimingesnio dėl Lietuvos laiko ateinant belūkuriuodami, turime mes patys rūpintisi apie savo dabarnykščius reikalus: ką mokslinyčios[2] nedaro, tai mes patys atlikti turime. Kūniško maisto nestokodami, pirmučiausiai turime rūpintis apie dvasišką šviesą. O šis šviesos atgabenimas yra tai didiai svarbus dalykas! <…>

Jau daug šimtų metų praėjo, kaip paliovė Lietuvos giedruotose padangėse spindėjus žvaigždelė, kuri mūsų tėvų tėvams švietė; tamsi, neperregima ūkana apsiautė mūsų linksmą senovėje žemę; visokie vargai ir sunki o ilga verguvė išdildė iš atminties mūsų paminėjimus laimingesnio ir nevargingo gyvenimo; užmiršome, kuomi mes senovėje buvome, ir tikt retoj jau dainoje ar pasakoje randi paminklą minavotą iš praeitinės mūsų... Liko dar kalba mūsų garbinga, apie kurią mes galime drąsiai su mokintu vyru ištarti: „Die Sprache ist unsere Geschichte”[3] [Kalba – mūsų istorija]. Šiaip – viskas pragaišo, o ir tas mūsų vienintelis skarbas – kalba – teipogi nyksta.

Mūsų tad ypatingiausias ir didžiausias rūpestis bus – duoti pažinti mūsų broliams Lietuvoj nusidavimų[4] senovės gadynės ir

---

[2] Mokslinyčia – mokykla.

[3] „Die Sprache ist unsere Geschichte” – Jakobo Grimo, vokiečių kalbininko ir tautosakininko, mintis.

[4] Nusiduoti – atsitikti, įvykti.

veikalų mūsų garbingų sentėvių, kurių darbus ir tėviškės meilę užmiršę nežinome mes patys, kurių tėvų esame sūnūs bei nepočiai (anūkai, vaikų vaikai). Jei kožnas geras ir patogus sūnus guodoja[5] savo tėvus ir tėvų tėvus, tai ir mes, lietuviai šios gadynės, turime sekti pavyzdį gerų sūnų senovės Lietuvos; todėlei pirmių pirmiausiai turime pažinti jųjų senovišką gyvenimą, būdą, dabą[6] ir tikybę, jųjų darbus ir rūpesčius, nes, jų gyvenimą pažinę, pažinsime geriaus juos, o juos pažinę, ir patys pasižinsime.

Toliaus apie darbą „Aušros" kalbėdami, turime paminėti ir tai, jog mes neužmiršime rinkti ir aprašinėti visokius lietuviškus senovės paminklus ir liekanas (kas liko), iš kurių galima pažinti gyvenimą, būdą, dabą, senovišką tikybę mūsų senelių. Todėlei rinkėjai dainų, pasakų ir t. t. paminklų pagal vertybę ir svarbumą ras mūsų laikraštyje vietos savo darbams. Pasakodami apie praeitinę senovės, mes nepraleisime progą nepasikalbėję su skaitytojais apie reikalus mūsų tautos šioje gadynėje. Naudingi vėl pamokinimai ir žinės ar tai iš natūros, arba prigimties, mokslo, ar tai iš ūkės vedimo (agronomijos), ar tai iš vaistijimo (daktarystės) ir t. t. ras mūsų „Aušroj" visuomet patalpos vietą. <…>

Pažintį plačią su mylėtojais mūsų kalbos ir su mokinčiausiais mūsų laiko Lietuvos vyrais turėdami, mes ketiname pakviesti juos ant darbo in mūsų „Aušrą", o tikimės, jog jie meilingai priims pakvietimą. Šitus savo pažadus išpildyti iš gilumo širdies norėdami, mes netrokštam dėl savęs kitokio pelno ir naudos, vienat kad mūsų žodžiai pultų ant gražios dirvos ir atneštų šimteriopą dvasišką naudą Lietuvai... Su Viešpaties pagalba mes kiek pajėgdami ir įmanydami triūsimės ir ruošimės, tos dūmos[7] būdami, jog ir mūsų darbas gali būti naudingas.

Kaip aušrai auštant nyksta ant žemės nakties tamsybė, o kad taip jau prašvistų ir Lietuvos dvasė!

Toks mūsų troškimas ir noras.

---

[5] Guodoti – mąstyti, svarstyti; svajoti.

[6] Daba – paprotys.

[7] Dūma – mintis, manymas, mąstymas, galvojimas.

Klausimai ir užduotys

1 Jono Basanavičiaus „Priekalba” buvo išspausdinta pirmajame „Aušros” numeryje ir daugeliui lietuvių tapo dvasios kelrodžiu. Remdamiesi tekstu, suformuluokite svarbiausią straipsnio mintį.

2 Kokie tautinės veiklos ir „Aušros” laikraščio uždaviniai iškeliami J. Basanavičiaus „Priekalboje”?

3 J. Basanavičiaus „Priekalba” pradedama epigrafu – romėnų posakiu: „Homines historiarum ignari sunt pueri” (Žmonės, kurie nepažįsta istorijos, lieka vaikai). Ar pritariate tokiai minčiai? Trumpai parašykite savo argumentus.

4 Atkreipkite dėmesį į J. Basanavičiaus kalbą. Kurie žodžiai, nors ir suprantami, yra keisti, negirdėti? Pabandykite keletą sakinių suredaguoti pagal dabartines lietuvių kalbos taisykles.

5 Pasvarstykite, kokia šiandien būtų lietuvių kalba, literatūra, kultūra, jei lietuviai XIX amžiuje būtų sutikę vartoti graždanką, mokytis tik rusiškai, melstis cerkvėse?

Vincas Kudirka
(1858–1899)

Vincas Kudirka – žymiausias XIX a. pabaigos lietuvių publicistas, „Varpo” steigėjas, leidėjas ir autorius. Sukūrė „Tautišką giesmę”, tapusią Lietuvos Respublikos himnu, parašė eilėraščių ir satyrų, priklausančių lietuvių literatūros klasikai.

V. Kudirka gimė Vilkaviškio apskrityje, Paežerių kaime, pasiturinčio ūkininko šeimoje. Mokėsi Paežerių pradžios mokykloje, kur pasižymėjo visokiausiais gabumais. 1871 m. baigęs pradžios mokyklą, įstojo į Marijampolės gimnaziją. Veikiamas lenkų klasikinės literatūros, pradėjo rašyti eilėraščius lenkiškai.

Baigęs šešias klases, tėvo verčiamas, V. Kudirka įstojo į Seinų kunigų seminariją. Po dvejų metų buvo pašalintas dėl „pašaukimo stokos". Netekęs tėvo paramos, vėl tęsė mokslą Marijampolės gimnazijoje, remiamas Zapyškio klebono kun. Kolytos. Iš kitų skyrėsi savo literatūriniais gabumais. Pradėjo leisti satyros ir humoro laikraštėlį „Kłamstwo" (Melas).

Baigęs gimnaziją, išvyko į Varšuvos universitetą. Metus studijavo Istorijos-filologijos fakultete, vėliau perėjo į Medicinos fakultetą. Lėšų pragyvenimui užsidirbdavo privačiomis pamokomis ir perrašinėdamas rankraščius.

Nors Varšuvoje V. Kudirka buvo stipriai veikiamas lenkų kultūros, tačiau nebuvo abejingas lietuviškiems reikalams. 1883 m. pasirodęs laikraštis „Aušra" paskatino jį žengti kartu su tautiškai bei kultūriškai atbundančia Lietuva. 1885 m. „Aušroje" pasirodė pirmasis spausdintas V. Kudirkos kūrinys „Dėl ko žydai nevalgo kiaulienos". 1888 m. jis įkūrė Varšuvos lietuvių studentų nelegalią draugiją „Lietuva". Draugija 1889 m. pradėjo leisti „Varpą". Sugrįžęs į Lietuvą V. Kudirka dirbo gydytoju Šakiuose. Rašė literatūrinius kūrinius, rinko tautosaką, komponavo muzikines pjeses. Susirgęs džiova, 1894 m. pabaigoje išvyko į Jaltą (Krymą) gydytis, bet dėl lėšų stokos 1895 m. grįžo į Lietuvą. Įsikūrė Naumiestyje (dabar Kudirkos Naumiestis), atsidėdamas tik literatūriniam darbui. Čia V. Kudirka praleido paskutiniuosius savo gyvenimo metus.

V. Kudirkos literatūrinį palikimą sudaro vertimai (F. Šilerio „Orleano Mergelė", „Vilius Telis", A. Mickevičiaus „Vėlinių" 3 dalis ir kt.), poezija (rinkinys „Laisvos valandos"), satyros, publicistika (jiems buvo skirtas specialus „Varpo" skyrius „Tėvynės varpai"), tautosakos darbai (liaudies dainų rinkinys „Kanklės").

Vincas Kudirka

Iš mano atsiminimų keletas žodelių...

Patekau į Marijampolės gimnaziją (Lietuvoj) tame laike, kada jau mokslo institucijose įvesta buvo vieton lenkiškos priverstina maskoliška[1] kalba, bet da įsibėgėjusi lenkų šlėktiška[2] dvasia negalėjo susilaikyti ir apsiaubdavo kiekvieną lietuvį, patekusį į gimnaziją. Vos spėjau apsivilkti mėlyną mandieraitę[3] su baltais

[1] Maskoliška – rusų.
[2] Šlėktiška – bajoriška.
[3] Mandieraitė – mundurėlis, uniforminis švarkas.

sagučiais ir susimaišiau su draugais mokintiniais, pajutau, kad mano dvasioje kaszin kas dedasi. Kas dedasi, numanyti ir išreikšti negalėjau, tik jaučiau, kad man gėda atsiminti, kuomi aš buvau, o ypač bauginausi, kad draugai nepatirtų, jogei aš moku lietuviškai. Tas dalykas galėjo mane išduoti artojaus sūnum esant. Žinoma, išlikimo instinktas liepė man niekad neatsiliepti lietuviškai ir saugotis, idant nieks nepamatytų, kad mano tėvas dėvi sermėginę[4] ir moka tik lietuviškai. Dėl to gi stengiausi kalbėti nors blogai, bet lenkiškai, o nuo tėvų ir giminių, kurie atvažiuodavo manęs atlankyti, šalindavausi iš tolo, jeigu tik patėmydavau[5], kad kas iš draugų ar ponų mato. Šnekėdavau su jais ramiau tik pasislėpęs kur užkampyje. Tapau mat lenku ir sykiu ponu – tekau lenkiškai dvasiai. Pagedęs buvau, bet aš nekaltas, aš pats to nesupratau, kūdikiu da bebūdamas, o tie, ką suprato, manęs nepersergėjo, nepamokino...

Žiūrėdamas šiandien ant anų, seniai jau pralėkusiųjų valandų, persiliudiju[6], 1) kaip baisiai vodija[7] doriškai žmogaus pusei, jeigu jis išsineria per šiokias ar tokias priežastis iš lukšto savo tautystės ir patenka praryjančiai įtekmei svetimos tautos ir 2) kaip galingas tautystės pamatas – prigimtoji kalba...

Paleido ant Velykų. Keletas mokintinių susitarėme pasisamdyti arklius ir keliauti drauge namon. Tarpu mūs buvo Basanavičius, mokintinis iš vyriausios kliasos. Bevažiuojant jis atsiliepia: „Panowie, zaśpiewajmy!”[8] Aš turėjau gerą balsą ir tikrai buvau paketinęs prisidėti. Tik štai Basanavičius užvedė lietuviškai: Augin tėvas du sūneliu... Rodos, kad man kas gerklę užėmė iš gėdos. „Chłop”[9], – pamislijau[10] sau lenkiškai ir nuleidęs nosį tylėjau...

---

[4] Sermėginė (sermėga) – viršutinis moterų ir vyrų žieminis drabužis.
[5] Patėmyti – sekti, stebėti.
[6] Persiliudyti – įsitikinti.
[7] Vodyti – kenkti.
[8] Panowie, zaśpiewajmy! – Ponai, uždainuokime!
[9] Chłop – kaimietis.
[10] Pamislyti – pamanyti.

Buvau jau 5 kliasoje. Sykį ant lekcijos[11] lietuviškos kalbos (lankydavau tas lekcijas kaip ir kiti – net patys lenkai – tik dėl to, idant turėčiau tiesą[12] ant lietuvių stipendijos universitete) ateina Basanavičius, jau tada studentas Maskvos universiteto. Įėjęs pasisveikino su mokintoju ir prakalbėjo į mus lietuviškai. Parodė gražumą lietuviškos kalbos ir atkartojo keletą vietų iš eilių, kur lietuviška kalba tiesiog perima gamtos skambėjimus, paukščių balsus: Ieva, Ieva, neganyk po pievą... arba Jurgut, kinkyk, paplak, nuvažiuok... Atkartojo ir daugiaus vietų, tik visų nepamenu. „Komedyant!"[13] – pamislijau sau lenkiškai ir apkaitęs nusikreipiau į šalį ir ėmiau sau skaityti visai ką kitą...

Pabaigiau gimnaziją su ta mislia ir jausmu, kad lietuviu būti lyg nepritinka, ypač jog tada visi tyčiojosi iš kokių ten litvomanų ir drabstydavo į akis su Muraška[14]. Sakydavau, kad aš sykiu lietuvis ir lenkas, nes istorija sujungė lenkus su lietuviais. Mat prisipažinimu pusiau prie lenkystės tariau atpirksiąs nors pusę tos kaltės, kad aš lietuvis. O veidmainingas besiteisinimas pagedusio jauno vaikino! To paviršutinio teisinimosi prieš kitus ir prieš patį save man išteko, ypač jogei nepasitaikė nė vienos apystovos[15], kuri būtų privertusi mane dirstelti į tuos dalykus giliau.

Su tokiomis nuomonėmis apie mano tautystę įstojau į universitetą, vieną iš tų, kur lietuvių buvo labai mažai, o ir tie beveik nepasipažinojo vienas su kitu. Žinoma, nuovoka Lietuvos, lietuvystės vis labyn ir labyn dilo iš mano proto...

Parvažiavau iš universiteto ant vasaros į Lietuvą. Vienas kunigas papasakojo man, kad išeisiąs lietuviškas laikraštis, parodė savo lietuviškai rašytas eileles ir Basanavičiaus laišką apie aną laikraštį. Perskaičiau laišką ir... smilktelėjo lyg širdyje. Smilk-

---

[11] Lekcija – pamoka.
[12] Tiesa – teisė.
[13] Komedyant! – Juokdarys!
[14] Muraška – sumaskolėjęs lietuvis.
[15] Apystova – aplinkybė.

telėjo ir vėl, rodos, nieko. „Bawią się dzieci”[16], – pamislijau sau lenkiškai. Tik nuo tos valandos gana tankiai pradėjo skraidyti po mano galvą mislys apie Lietuvą, lietuvius, lietuvystę, širdis vienok ant tų mislių neatsiliepdavo...

Potam, ar į pusmetį, gavau Nr. 1 „Aušros”. Žiūrau, ant pirmutinio puslapio stovi Basanavičius. „Pranašas”, – pamislijau tada apie Basanavičių jau lietuviškai. Ėmiau skubiai vartyti „Aušrą” ir... neprimenu jau visko, kas su manim paskui darėsi... Tiek pamenu, kad atsistojau, nuleidau galvą, nedrįsdamas pakelti akių ant sienų mano kambarėlio... Rodos, girdėjau Lietuvos balsą, sykiu apkaltinantį, sykiu ir atleidžiantį: „O tu, paklydėli, kur ikšiol buvai?” Paskui pasidarė man taip graudu, kad, apsikniaubęs ant stalo, apsiverkiau. Gaila man buvo tų valandų, kurios nesugrąžintinai išbrauktos tapo iš mano gyvenimo, kaipo lietuvio, ir gėda, kad taip ilgai buvau apgailėtinu pagedėliu... Potam pripildė mano krūtinę rami, smagi šiluma ir, rodos, naujos pajiegos pradėjo rastis... Rodos, užaugau išsyk ir ta pasaulė[17] jau man per ankšta... Pajutau save didžiu, galingu: pasijutau lietuviu esąs...

Ta valanda antrojo užgimimo perdaug yra svarbi mano gyvenime, kad galėčiau ją užmiršti. Negaliu taipogi užmiršti, kad ir nepripažinti, kad už tą valandą kaltas[18] Basanavičiui.

Neužilgo susižiedavau su Lietuvos literatūra ir iki šiai dienai savo sužieduotinės neapleidžiu.

„Varpas”, 1893 m., Nr. 3

Klausimai ir užduotys

1 Kodėl V. Kudirka gimnazijoje gėdinosi būti lietuviu? Pabandykite paaiškinti priežastis.

2 Papasakokite, kaip elgdavosi V. Kudirka, norėdamas pasirodyti esąs lenkas. Kokius jausmus išgyvendavo girdėdamas lietuvių kalbą?

---

[16] Bawią się dzieci – vaikų žaidimas.

[17] Pasaulė – pasaulis.

[18] Kaltas – skolingas.

3 Atidžiai įsiskaitykite į V. Kudirkos pastraipą apie jo tautinės tapatybės pabudimą. Kokios skirtingos emocijos šioje pastraipoje minimos? Kaip pasikeičia žmogaus savijauta, santykis su aplinka, suvokus, kas iš tiesų esi? Ką V. Kudirkai reiškė pasijusti lietuviu?

4 Kam V. Kudirka jaučiasi skolingas už savo „atsivertimą”?

Vincas Kudirka

Varpas

Kad rytą saulė spinduliu pirmiausiu
Apreiškė žemei tekėjimą savo,
Užgaudė varpas liepimu aiškiausiu,
Tarytum jisai žmogaus lūpas gavo:
Kelkite, kelkite, kelkite, kelkite...

Tuoj darbininkai visi suknibždėjo
Lyg gyventojai užgauto skruzdyno
Ir kasdieniniai darbai prasidėjo

Žmonių lizduose ir ant lauko gryno.
Kelkite, kelkite, kelkite, kelkite...

Varpas da garsiau ir da aiškiau gaudžia,
O graudus balsas veržiasi per orą.
Dėl ko nebaigia savo dainą graudžią?
Tinginius prikelt turi tikrą norą.
Kelkite, kelkite, kelkite, kelkite...

Tai skambink, „Varpe"! tegul gaudims tavo
Išilgai, skersai eina per Lietuvą!
Budink ir šauki graudžiu balsu savo,
O tas šaukimas perniek tenežūva!
Kelkite, kelkite, kelkite, kelkite...

Kas darbininkas ir kas dirbti gali,
Ant tavo balso prie darbo teimas!
O kur atrasi tinginį miegalį,
Tegul neliaudams jį budin gaudimas:
Kelkite, kelkite, kelkite, kelkite...

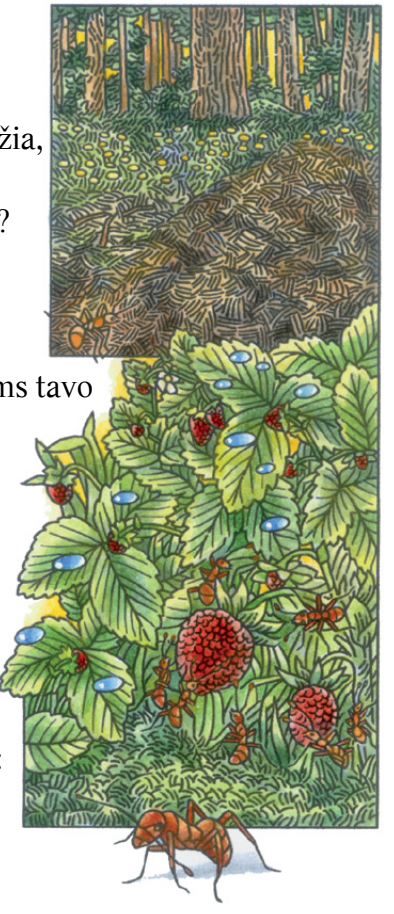

Klausimai ir užduotys

1 Kodėl šis eilėraštis tapo programiniu žurnalo kūriniu? Ar jis aktualus mūsų dienomis?
2 Kokius kilnius siekius skatina poetas „Varpe"? Ką jis išaukština, ką smerkia, kur ir kaip šaukia?
3 Kokią prasmę eilėraštyje turi varpas? Kodėl jo balsas yra graudus?
4 Kodėl poetas varpo gaudimo pradžią sieja su ryto saulės patekėjimu?
5 Paaiškinkite žodžių „Kelkite, kelkite..." prasmę.

Labora[1]

Kol jaunas, o broli, sėk pasėlio grūdus
Ir dirvos ne'pleiski! Tuomet, kada jausi,
Kaip kūns ima stingti, dvasia jau susnūdus,
Vėlu juk prie darbo: nesėsi – nepjausi.

Kol dega krūtinėj šventa ugnis toji,
Kur traukia prie darbo ir duoda tiek vieko[2],
Jog menkas ir silpnas net milžinu stoji,
O, dirbk, idant neitų ugnis ta ant nieko!

Kol dar idealais, brol, besigėrėsi,
Siek prie idealo tik doro ir aukšto,
O skubink! Paskui tu... jų išsižadėsi
Dėl trupinio aukso, gardaus valgio šaukšto.

Gyvenimo knygą skaityk laps į lapą,
Nestodams, kad kartais, į tinginius kliuvęs,
Tu nesupelytum ir neitum į kapą
Be likusio ženklo, kad žmogumi buvęs.

O jeigu apilsi sunkiam darbe savo
Ir, nykstant spėkoms[3] jau, nuliūsi, nerimsi,
Tik žvilgtelk į darbą jaunų draugų tavo –
Vienoj akimirkoj iš naujo atgimsi.

Klausimai ir užduotys

1 Kam poetas skyrė eilėraštį „Labora"?
2 Kodėl eilėraštyje kreipiamasi į jauną žmogų? Kokios tokio žmogaus galimybės?

---

[1] Labora (lot.) – dirbk.
[2] Viekas – jėga, galia, stiprybė.
[3] Spėka – jėga.

3 Kokį jaunuolį nori matyti lyrinis subjektas? Kokio idealo siekiama?
4 Paaiškinkite žodžius „jų išsižadėsi dėl trupinio aukso, gardaus valgio šaukšto”.
5 Kokia eilėraščio nuotaika?
6 Įrodykite, kad eilėraštis „Labora” ir šiandien reikšmingas ir įdomus.

Ne tas yra didis

Ne tas yra didis, prieš ką milijonai,
Prispausti retėžiais[1], žemyn galvas lenkia,
O dvasioje keikia, didžiais ne tironai,
Kurie reikia garbint, nors jie visiems kenkia.

Tik tas yra didis, kurs gyvastį savo
Paskyrė teikimui tik artimiems laimės,
Kuris didžius darbus žmonijai aukavo,
Prieš ką svietas klaupia su dėkui n’iš baimės.

Ne tas yr galingas, kuriojo galybė
Tik ašarų, kraujo upeliuos braidytų,
Kurio galę skelbtų griuvėsių daugybė,
Sudegintų turtų, žmonių nužudytų.

Galingas tasai, kurs be kraujo gal skleisti
Tarp svieto brolystę iš krašto į kraštą,
Kurs vargdieniams duoda jų strėnas attiesti,
Palengvindams sunkią gyvenimo naštą.

[1] Retėžiai (retežiai) – grandinės, pančiai.

Ne tasis drąsus yr, kurs, stvėręs už kardo,
Dantims griežda ms, rodos, žvėris koks įniršęs,
Ant artimo šoka, jo gyvastį ardo,
Kad pats yra žmogum, visai užsimiršęs.

Drąsiu tiktai tąjį mes turim vadinti,
Kuris už minties mūs kovoja liuosybę[2],
Kurs nuomones savo išdrįsta apginti,
Kurs į akis svietui pasako teisybę.

[2] Liuosybė – laisvė.

Klausimai ir užduotys

1 Kokie žmonės smerkiami šiame eilėraštyje?
2 Kokį žmogų galima vadinti didžiu, galingu, drąsiu? Pateikite pavyzdžių ir pagrįskite savo teiginius.
3 Kokiais žmonėmis turėtume sekti gyvenime?

Gražu, gražiau ir gražiausia

Gražu yra matyti lietuvių būrelį,
Kurie tarp svetimųjų vienybę užlaiko
Ir suėję tėvynei aukoja žodelį,
Ir motiną pagarbin atminimais vaiko.

Gražiau, jeigu kiekvienas pripažinti gali,
Kad nuo žodžių jų širdys taipgi neatskirtos
Ir visos tiesiog kreipias į tėvynės šalį,
Ir meilėje tėvynės visados yr tvirtos.

Gražiausia vienok esti akimis matyti,
Kada širdims ir žodžiams ir darbai atsako,
Kad visi tie lietuviai patys, nevaryti,
Savo tėvynės garbei ne'pželdina tako.

Klausimai ir užduotys

1 Kam skirtas šis eilėraštis?
2 Aptarkite, kas yra gražu, kas – gražiau ir kas – gražiausia.
3 Ar šios mintys aktualios lietuviams, negyvenantiems tėvynėje? Kodėl?
4 V. Kudirkos poezija vadinama oratorine. Kaip manote, kodėl? Teiginius pagrįskite eilėraščių „Varpas", „Labora", „Ne tas yra didis" analize.
5 Eilėraščiuose keliami to meto visuomenei aktualūs klausimai. Tai V. Kudirkos poezijos ypatybė. Kas yra šios poezijos adresatas?
6 Remdamiesi skaitytais eilėraščiais, papildykite lentelę.

Tema	Eilėraščio pavadinimas	Pagrindinės mintys
	„Varpas"	
	„Ne tas yra didis"	
	„Labora"	
	„Gražu, gražiau ir gražiausia"	

Vincas Kudirka

Lietuvos tilto atsiminimai

Ištrauka

Rugsėjis, 1896 m.

Tik da niekad taip nebuvo su tuo parubežiu[1], kaip šįmet. Sutraukė tokią daugybę parubežinių sargų, kad jau nesutelpa ant linijos ir dėl to turbūt bėga į Prūsų pusę. Štai neseniai pabėgo du. Vyresnysis, patyręs, kur jie prisilaiko, nujojo prikalbinti, idant grįžtų. Kur tau grįš! Jau nė maskoliškai nenori kalbėti. Trečiąjį pabėgėlį taipjau draugai pagavo jau anoje pusėje ir už kojų pervilko per upę. Būtų prigėręs vargšas, jeigu nebūtų pasiskubinę vilkt – bijojo mat, kad nesugriebtų jų prūsai ant savo kranto.

Į pagelbą gavo sargybė mokintus šunis. Šunes, apicierai[2] ir prasti abješčikai[3] išvien gaudo kontrabandą[4]. Smagi bendrystė.

Likite sveiki, rapukai[5]! lik sveiks, šieneli! Ant sveikatos abješčikams ir jų arkliams! Da kitąsyk abješčikų buvo mažiau, o parubežiniai ūkininkai ne viską iš laukų suvalydavo, o dabar kas bus? O kas bus? vogs da daugiau ir drąsiau daužys kulbėmis[6] tuos, kurie pasikėsins ginti savo turtą. Kad maskolius vagia, – anot vienos žydelkos, – tai ant to jis maskolius, bet ko jis da muša?

Užgynė vyrams ir merginoms paupiais dainuoti pabaigus darbą – sako, negirdėt kontrabandos einant.

Galėtum manyt, kad iš tikro rūpi neperleidimas per rubežių kontrabandos, kad jau nepereis nė plona adata. O čia ne. Juk jeigu rūpėtų neperleidimas tikros kontrabandos, tai toks abješčikų vyresnysis nebūtų galėjęs vidudienyje pergabent iš Prūsų pusės

---

[1] Parubežys – vieta prie teritorijos ribos, valstybinės sienos.

[2] Apicieras – karininkas.

[3] Abješčikas – raitas sargybinis.

[4] Kontrabanda – neteisėtas prekių ir kitų daiktų gabenimas per valstybės sieną.

[5] Rapukai – roputės, bulvės.

[6] Kulbė – šautuvo buožė.

palmą[7] kelių metrų aukščio. Kitas vyresnysis nebūtų galėjęs taipgi vidudienyje persigabent per rubežių siuvamąją mašiną su geležinėmis kojomis. Negalėtų pareit iš Prūsų gelumbė apicierams ir abješčikams ir t. t. Girdėjau šnekant, būk parubežiniai apicierai turį tiesą ne tik gaudyti kontrabandą, bet ir gabent ją. Galį gabent ne tik patys, bet ir jų pačios, vaikai ir giminės iki ketvirtai kartai iš tėvo pusės, iki trečiai iš pusės motinos. Vienok nežinantiems tos tiesos visgi papiktinimas. Kiekvienam gali ateit į galvą kad ir tokia mintis: „Jeigu tu, bičiuli, pats būdamas parubežio arkangelu, taip begėdiškai velki kontrabandą, tai juk man ta nuodėmė labiau pritinka. Ko man neduodi vilkt? Tu paimi ant vieno sykio už kelias dešimtis rublių, ir nieks nieko nesako. O tegul koks žmogelis paims kartūno[8] už pusrublį, tai liepi jį pagauti, suduot į sprandą daugiau nekaip už dešimts rublių ir užmokėt korą. Kurgi tavo gėda?" Tiesa, priežodis sako: jeigu maskolius turėtų gėdą, tai nebūtų maskolius.

O čia matote, koks dalykas. Padaugintai sargybai įsakyta ypatingai gaudyti lietuviškus laikraščius ir knygas. Abješčikai nežino, kas tai yra laikraščiai ir knygos, tai jiems tiesiog liepta lovit bumagu (gaudyt popierą). Tiesa, pamenu, nė prie palmos, nė prie siuvamosios mašinos popieros nebuvo. Jeigu turi gaudyt ypatingai tik popierą, tai, žinoma, tikroji kontrabanda, kaipo prižiūrima ne ypatingai, lieka užpakalyje. Štai kaip.

Jau ką prie popieros, tai imasi smarkiai. Tik sutems, jau ir girdi: pykšt... pokšt... pykšt... pokštpokšt... pykštpokšt gandą duoda, kad popierą nešą. Tuojau: lapatai, lapatai, lapatai, lapatai – lekia strimagalviais raiteliai su apicieru pryšakyje ant pagelbos. Kaip užlėks ant manęs, tai toks dundėjimas, tokia perkūnija, kad žmogui negali pasakyt. Dabar jau apsipratau, nes laksto beveik kasnakt, bet iš pradžių buvo baisu: tik pykšt – jau aš, būdavo, pradedu drebėt...

---

[7] Palma – palmė.

[8] Kartūnas – plonas medvilninis audeklas.

Tai naktyje. O dieną eina abješčikai su apicieru ir paeiliui krato namus visų parubežinių ūkininkų. Kas jiems, dykaduoniams, galvoj, kad trukdo darbininkus žmones? Ateinančią naktį ir ateinančią dieną vėl tas pat. Iš tikro. Neduoda žmonėms nė dirbt, nė miegot. Bet popieros nesugriebia nė gaudydami, nė kratydami. Tas dalykas labai įpykino parubežinius apicierus, ir viens iš jų, Baran Rylosujevas, davė apiciero žodį popierą išgaudysiąs. Per dienų dienas, jeigu neišeidavo į Prūsus parsinešt kontrabandos, vaikštinėja po miestą susikišęs iš užpakalio rankas į galus rankovių ir rodos nė kam ko. O tuo tarpu tėmija[9]. Tegul tik lietuvis išmes popiergalį ar papiroso kotą, jau Baran Rylosujevas ir lenkiasi

[9] Tėmyti – atidžiai žiūrėti, stebėti.

prie žemės. Nors jisai pats nelabai permanė, kokia ta popiera, kuri reikia gaudyti, betgi papiroso koto neimdavo. Į trumpą laiką taip išvalė visus miesto užkaborius nuo įvairių – pridursiu: labai neištikimų – popiergalių, kad tokio švarumo neįvykdino nė vienas sanitariškas komitetas choleros[10] laike.

Pamatė kartą: išeina nuo daktaro lietuvio žmogus su laiškeliu rankoje. Paskui tą išeina kitas taipgi su laiškeliu. Trečias taipgi. Sužaibavo apiciero galvoje mintis: pas tą daktarą turi būt labai daug popieros, jeigu jis net žmonėms dalina. Tuoj nubėgo pas savo vyresnįjį, majorą, žmogų labai maskoliškos sąžinės, ir viską išpasakojo. Nuspręsta iškratyt daktaro namus. Ant rytojaus anksti apstatė namus abješčikais, pats Baran Rylosujevas suėmė daktarą toli nuo namų, parvažiuojantį nuo ligonio, ir prasidėjo kratymas. Daktarui rodėsi, kad parubežiniai sargai ieškos kontrabandos, bet Baran Rylosujevas išsyk šoko prie knygų. Besiknisdamas užtiko seną neapdarytą lietuvišką laikraštį ir abejojo, ar imt, ar ne, ar priskirt prie popieros, ar kaip čia. Paėmė. Išvydęs gi lapelį popieros, kur buvo ranka rašytos lenkiškos eilės, pastvėrė be abejojimo. Nesuprato, kad rankraščiai nepriguli prie kontrabandos, ir nepasijuto atlikęs žandaro pareigą, už ką gėda ir atsakymas.

Kitame atsitikime Baran Rylosujevas beveik da geriau atsižymino. Mieste slampinėja pakampėmis vienas išėjęs iš proto amatininkas. Nieko nešneka ir bėga nuo žmonių. Kartais išeina į laukus ir persodinėja akmenukus iš vienos vietos į kitą arba rankioja žoleles. Vieną dieną, apie pietus, pamatė sumišėlį abješčikas netoli rubežiaus ir davė gandą. Ugi žiūriu – Baran Rylosujevas su keliais raiteliais lekia tarytum akis išdegęs. Sumišėlį, nė nebandžiusį bėgt, apsupo septyni abješčikai. Kad apicierui būtų lengviau prieit ir iškratyti, vienas abješčikas sudavė porą kartų su karabino kulbe sumišėliui į galvą. Tas apsvaigęs parvirto. Tada

[10] Cholera – epideminė vidurių liga, pasireiškianti smarkiu vėmimu, viduriavimu ir staigiu jėgų netekimu.

Baran Rylosujevas prišoko prie gulinčiojo kišenių ir ištraukė pundelį popierėlių.

– Veskite! – paliepė, sėsdamas ant arklio. Ir taip kaip stovėjo visi traukė į miestą ant kordono[11]. O ten jau buvo prisirinkę daug žmonių pažiūrėti, ką sugavo. Prisiartina prie kordono, o žmonės ima garsiai juoktis. Sėdintis ant prieangės apicieras taipgi šypsosi.

– Kam jūs tą žmogų suėmėte? Juk jis sumišusios galvos.

– Su popiera, – atrėmė trumpai Baran Rylosujevas, žengdamas ant prieangės ir paduodamas pundelį.

Žiūri – vienos tik suterštos įvairaus marginio popierėlės, į kurias vynioja cukrelius.

– ? ? ?

– ! ! !

Sumišėlį paleido, popieras išmetė lauk, o abješčikui, kuris pirmiausiai padavė gandą, apdaužė žandus.

Nuo tos dienos Baran Rylosujevas tapo pramintas: Bumažnyj officer (Popierinis apicieras).

Garbė užsipelniusiems!

Jau pusėtinas laiko galas, kaip aš tįsau ant Šešupės. Jau daug vandens praleidau į Baltjūres; daug žmonių ašarų ir prakaito nuplaukė drauge su vandeniu; daug kojų, kurios mane mindžiojo, supuvo kapuose...

Pagimdė mane Lietuvos miškas; išvedė į svietą lietuvių rankos; nuo Lietuvos žirgų kanopų pirmąkart sudundėjau... O drūtas buvau tiltas.

Da pamenu tą gadynę, kada ponai važinėjo, o žydai vaikščiojo pėsčiomis. Perlėks, būdavo, karieta, su ketvertu užkinkyta, – aš nė nejaučiu. Sueis viso miesto žydai prieš „neštines" nuodėmes skandint – aš nė linkt. Pervažiuos storiausias prabaščius[12] – aš anė krust, da man smagiau, kad išlaikiau. Arba pavasaryje, pradėjus eit lytims: ponpalaikiai sustoję žiopso ir laukia, kada mane par-

[11] Kordonas – sargyba, apsauga.

[12] Prabaščius – klebonas.

muš lytis. O jūs, žiopliai, – manydavau, – aš ne toks lepus, kaip jums rodosi! Mane ne guvernantės augino! – Nueidavo sau lytys, o aš kaip stovėjau, taip ir stoviu.

Teisybę pasakius, tai ir lytlaužos be reikalo styrėjo – tik man garbę mažino.

Tvirtas buvau.

Lenkai sakydavo, kad aš most. Sakykite, kaip sau norite, o aš žinau, kad aš tiltas ir drūtesnis nekaip jūs most.

Vienąkart važiavo smarkiai per mane du vežimai priešais viens kitą ir pora žydukų, iš išgąsties norėjusių prasišalint, nusmuko į upę. Nuo to laiko užginta buvo greit per mane važiuot ir abiejuose mano galuose pastatė stiebelius su lentutėmis ir lietuvišku parašu: žingine.

Nors man nesmagus buvo tas važiavimas žingine, neduodantis nė padundėt gražiai, bet jeigu tai žmonėms ant naudos, tegul sau...

Stiprus buvau.

Nereikėjo niekad nė taisyt mane. Ir kaszin, kaip ilgai būčiau laikęs be taisymo, kad ne maskolių činovninkai[13]. Tai da ypatingi sutvėrimai – tegul juos lytis! Girtuokliai neišpasakyti: pila ir pila, o degtinė vis nubėga – tarytum štai nuo manęs vanduo belyjant. O kaip užkeiks, tai net per mano balkius drebulys pereina, nors maskoliškos kalbos nesuprantu. Labiausiai vienok linkę prie vagystės viešo skatiko – tą dalyką, galima sakyt, įvedė į sakramentus. Juk ir ant manęs uždirbo ir tik man sveikatą atėmė. Kad jie iš muito nieko nelaimėtų, bjaurybės!

Vaikštinėjo sykį po mane paviečio viršininkas Kopeikoliubovas ir paviečio inžinierius Nikčemnickis.

– Žinote ką, Boleslavai Stanislavovičiau, – tarė staiga viršininkas, – ar negalima būtų pataisyt šitą tiltą?

– Susimildami, Terefilijau Dulovičiau! Juk tiltas sveikas, drūtas, – atsakė inžinierius da nesusiprasdamas.

---

[13] Činovninkas – valdininkas.

– Na, už consilium[14] daktarai paima kad ir nuo sveiko, jeigu tik norėtų gydytis.

– Aa! Dabar suprantu... Gerai...

Ką juodu tarėsi toliau, nė negirdėjau.

Visi mano plyšiai šypsojosi, kad mane paketino taisyt. Mane taisyt!

Buvau jau užmiršęs tą atsitikimą. Tiktai ar į dvi nedėlias ateina žydas, visai nepažįstamas. Apžiūrėjo mane iš viršaus: čia su lazda pabandė, ten paspyrė su koja. Paskui apžiūrėjo iš apačios, nusiavė čebatus, įbrido į upę, pagnaibė vandenyje polius ir apsisukęs išėjo ant kranto. Čia sustojo, paskaitė ant pirštų ir greit stvėrėsi autis čebatais, bambėdamas tuo tarpu pusgarsiai: „Gerai... jie nori uždirbt, bet ir man išteks... pasidalinsime... o kad pataisysime tiltą, tai jau jis niekad sveikas nebus... kasmet uždirbsime betaisydami..."

Žydas nuėjo sau. Man net koktu pasidarė. Argi iš tikro rengiasi mane taisyt?

Pasirodė, kad iš tikro.

Viršininkas su inžinierium į ūmą laiką suspėjo apiprekiuot visa ką, gaut užtvirtinimą, o žydas apsiėmė pristatyt medegą ir atlikt darbą. Privežė medžių, pradėjo tašyt, pjaustyt ir vienądien mane uždarė.

Be reikalo privežė medžių, nes man iš jų nieko nepridėjo. Tiktai ką skiedrų pritašė, kad visi matytų. Mane taipgi vargino: čia paskliutavo[15], ten paobliavo; čia pakapojo, ten skylę išgręžė; čia pasmalavo, ten paskutinėjo – ir tiek. Tiesa, poškino, baladojo dikčiai – mat dirbo. Tik man nuo to darbo įsisuko liga. Ant rytojaus po pataisymo, pamenu, buvo prekymetis. Žmonelių, ir pilnais, ir tuščiais, pervažiavo nemažai. Per visą dieną nieko, o vakare ėmė mane krėsti drugys. Kitą dieną važiuoja vežimas šieno – ar nenudiegs man kairiąją pašonę? Pusę dienos buvau į tą šoną pakrypęs.

---

[14] Consilium (lot.) – dalykiškas gydytojų specialistų pasitarimas.

[15] Skliutuoti – tašyti.

Nuo to laiko jau man kasdien šis ar tas kenkė. Pasijutau, kad aš jau ne tas tiltas, ką kitąsyk. Ypač man buvo pikta, jog į niekus pavirtau ne iš savo kaltės, ne iš senatvės, o tik per činovninkų besąžinystę. Pasižiūrėjau sykį į Šešupę – net pasibaisėjau išvydęs savo paveikslą: taip nusiminęs, taip nesmagus jo išveizdis.

O ką gi darysi? Kad ir paliegęs, tarnavau žmonėms toliau.

Atėjo naujas viršininkas. Senąjį už vagystę viešų pinigų perkėlė į kitą vietą, kur pinigai da nebuvo išvogti. Šitas naujasis vadinosi Maksimas Maksimovičius Merzavcevas. Turėjo jis gaidžio būdą ir visada vaikščiojo su pentinais prie čebatų. Nieks neįtikėtų, jog aš iš pirmos beveik dienos puoliau jam į akis. Tai tik turiu laimę prie viršininkų.

Atėjo Merzavcevui į galvą mane sumaskoliuot. Už tokį darbą, kaip paskiau patyriau, visoki viršininkai taipgi gerai uždirba – da daugiau nekaip už tolydinį taisymą.

Maskoliavimą pradėjo nuo užgynimo lietuviškos kalbos ir rašto.

– Viešoje vietoje, – ištarė Maksimas Maksimovičius, – turi būt vartojama maskoliška kalba.

O ta vieša vieta buvo mat anos lentutės su parašu „žingine". Užtepė lietuvišką parašą ir padėjo maskolišką: šagom.

Bet šitas pasikėsinimas su uždraudimu lietuviškos kalbos nepasisekė. Naujas parašas patiko tik vaitams, šaltyšiams ir piemenims: būdavo, eina pro jį lėčiau ir bando neva maskoliškai kalbėt. Vienok arkliai, išvydę maskolišką parašą, pradėjo baidytis. Į trumpą laiką sudaužė keletą vežimų, sužeidė arba suvažinėjo keletą žmonių – na, ir turėjo maskolišką parašą prašalint. Nors lietuviško nesugrąžino, bet arkliai jau nesibaidė. Likau visai be parašo.

Dabar, sakau, jau manęs nejudins.

Kur tau!

– Aš turiu jį sumaskoliuot, – ištarė kitu žygiu Merzavcevas, šnairai pažiūrėjęs į mano atlošas.

Laukiau, ką su manim padarys. Akyva buvo žinot, prie ko stversis dabar smarkus maskolintojas Lietuvos tilto, jau sykį ne-

pasisekus. O jo tuo tarpu užmanyta pritaikyt prie manęs baisiausią dalyką – prievartą. Kad da nors gerumu, tai kad ir jaustum neteisingus siekius, tai rodosi, visgi nebūtų taip sunku ir bjauru. O čia prievarta!

Užmanė, matote, išmest mano dalis, pritaisytas da lietuvių rankomis, ir vieton jų įstatyt naujas, prirengtas maskolišku būdu po viršininko priežiūra. Iš pradžių buvo net nuspręsta statyt visai naują tiltą, tiktai pradėjus svietui rėkti, turėjo apsistot ant „pertaisymo".

Šaukiasi viršininkas inžinierių, tą patį Nikčemnickį, ir sako norįs tą ir tą, taip ir taip. Inžinierius žiūrint toks tiktai pelių perkūnas, o kaip gabus prie užgriebimo pinigų! Mato, kad čia užmanyta neteisybė, ne – sutinka prie to prisidėt ir da pats primena – ant vieškelių esą daug tiltelių, kuriuos galima būtų apmaskoliuot. Žiūrėk tu! tai neva lenkas, katalikas, o maskoliams padeda maskoliuot Lietuvos tiltus! Da žmonės šneka, būk lenkai eina išvien su lietuviais.

Pertaisymą apiprekiavo ant 3 000 rublių. Darbą paėmė pažįstamas jau mums žydas, inžinieriaus didžiausias bičiulis.

Privežė baisybę medegos, mane vėl uždarė, ir prasidėjo darbas. Triukšmo buvo kur kas daugiau nekaip pirmąkart taisant. Vyreli tu mano! Kaip ėmė draskyt mane, tai, sakau, bus jau man paskutinioji. Da laimė, kad išgelbėjo mane inžinieriaus ir žydo godumas. Merzavcevas nė nesusiprato.

Matote, kad mažiau reiktų pirkti naujos medegos, tai įsakyta buvo darbininkams, žinoma, už geresnį užmokestį, naktimis tašyt ir obliuot senas, išmestas mano dalis. Iš vakaro buvo jos senos, o iš ryto jau naujos ir tiko.

Na, už tai pertaisymas parėjo tik į 500 rublių.

Tokiu būdu atgriebiau atgal daug lentų ir balkių, nors susilpnintų, bet visgi savo ir drūtesnių už naujuosius priedus. Davė štai iš vienos pusės naujus polius – jau apie menkesnes dalis nė neminėsiu. Tai man poliai! Kreivi, ploni ir dagi įstatyti į žemę viršūnėmis, mat, kad per vandenį nebūtų taip žymus jų plonumas. Ar tai jiems tiltą laikyt? Karvelidei da per menki!

Taigi dabar aš jau toks ir tiltas.

Važiuoja tuščiomis, o aš siūbuoju tarytum kliūbai; eina pėsčias – aš siūbuoju; šunelis zovada perbėgs – aš taipgi siūbuoju. Sakau, kad nebūčiau atgriebęs nors keleto savo senųjų dalių, tai jau būt buvę po manęs.

Visi mato, kad aš niekai, o viršininkas nesirūpina. Jis tikisi mat, jog aš jau sumaskoliuotas, giriasi vyriausybei, ir jam to gana. Ką aš sakau gana? Negana!

Neseniai vėl išsitarė Maksimas Maksimovičius, kad jis versiąs mane į pravoslaviją. Kaip atliks tai, sunku įspėt. Aš žinau tik, kad, verčiant į pravoslaviją, turi pravoslaviškai apkrikštyt, t. y. panardint į vandenį.

Tai mane dėl to silpnino, kad aš panerčiau į Šešupę?

Išgrauž!

Kol bus tilte nors viena senoji mano dalelė, tai tokio krikšto nebus – išlaikysiu. O visų dalių, bičiuliai, permainyt nesuspėsite... Juk ir jūs patys neamžini: nusmuksite, bevažinėdami per savo darbo tiltus.

Klausimai ir užduotys

1 Kada ir kur vyksta kūrinio veiksmas? Kas yra pasakotojas?

2 Ką tiltas pasakoja apie savo prigimtį ir praeitį?

3 Kaip autorius vaizduoja caro valdininkus? Kokias jų ydas išjuokia?

4 Raskite, kokių liaudies posakių pateikia V. Kudirka, pasakodamas apie caro valdininkus.

5 Papasakokite, kaip caro viršininkai stengėsi rusinti ir pravoslavinti tiltą. Kodėl jie galėjo savivaliauti?

6 Ką, jūsų manymu, simbolizuoja šis tiltas ir jo pasakojimas?

7 Paaiškinkite šių žodžių prasmę: „Kol bus tilte nors viena senoji mano dalelė, tai tokio krikšto nebus – išlaikysiu. O visų dalių, bičiuliai, permainyt nesuspėsite... Juk ir jūs patys neamžini: nusmuksite, bevažinėdami per savo darbo tiltus.“ Susiekite šią ištrauką su XIX a. pabaigos Lietuvos politine situacija.

8 Remdamiesi kūrinio tekstu ir mokytojo pasakojimu, įrodykite, kad „Lietuvos tilto atsiminimai” yra satyra.

9 Padiskutuokite, kokia spausdinto žodžio reikšmė tautos istorijoje. Sudarykite planą ir parašykite rašinį tema „Kaip mūsų senoliai gynė savo kalbą ir knygą”.

Satyra – viena komizmo rūšių, toks meninio vaizdavimo būdas, kai pajuokiamos, demaskuojamos žmonių ydos, neigiami visuomenės gyvenimo reiškiniai. Satyros, kitaip negu humoro, sukeliamas juokas yra piktas, geliantis, negailestingas; aštriai išjuokiami ydingi bruožai, reiškiniai.

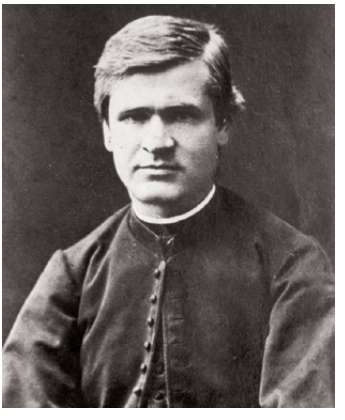

Antanas Baranauskas
(1835–1902)

Antanas Baranauskas – lietuvių poetas, kalbininkas, Seinų vyskupas. Gimė Anykščiuose, gausioje vadinamųjų karališkųjų valstiečių šeimoje. Poeto vaikystė buvo sunki ir varginga: jis nuo mažens piemenavo, dirbo sunkius ūkio darbus.

Pirmųjų mokslo žinių A. Baranauskas gavo iš savo tėvo. 1845–1848 m. lankė Anykščių parapinę mokyklą, kur pasižymėjo gabumais, ypač matematikai. Sūnui toliau mokyti Baranauskai lėšų neturėjo, tad būsimajam poetui teko tarnauti Gelvonų klebonijoje, o paskui vėl dirbti tėvų ūkyje. Dėl silpnos sveikatos ir gabumų mokslui A. Baranauskas buvo išsiųstas į valsčiaus raštininkų mokyklą Rumšiškėse. Čia turėjo progos gerai išmokti rusų kalbą, tačiau gilesnio išsilavinimo negavo. Baigęs Rumšiškių mokyklą, kurį laiką raštininkavo Vainute, Raseiniuose, Sedoje, Skuode. Laisvalaikiu mėgino eiliuoti lenkų, o kartais ir lietuvių kalba. Didelę reikš-

mę jam turėjo draugystė su K. Praniauskaite, bajorų kilmės poete, kuri padėjo A. Baranauskui geriau pažinti lenkų literatūrą, klasikinę lenkų poeziją. Jos tėvai ir brolis kunigas, siekdami nutraukti šią draugystę, sudarė A. Baranauskui sąlygas įstoti į Varnių dvasinę seminariją. Besimokydamas (1856–1858) poetas parašė visus pagrindinius savo poezijos kūrinius, tarp jų ir „Anykščių šilelį".

Tapęs Žemaičių pavyskupiu, o vėliau Seinų vyskupu, A. Baranauskas nutolo nuo liaudies ir jos kultūros, atitrūko nuo lietuvių literatūros ir atsidėjo matematikai. Matematiniai jo darbai mokslinės reikšmės neturėjo.

Į senatvę A. Baranauskas vėl grįžo prie lietuviškosios raštijos. Parašęs keletą religinių giesmių, paskutiniais gyvenimo metais jis pradėjo versti į lietuvių kalbą Bibliją, tačiau suspėjo atlikti tik dalį šio darbo. Mirė Seinuose, kur ir palaidotas.

Antanas Vienuolis

Mano kelionė į Seinus pas Antaną Baranauską

Tai buvo 1899 metais. Tais metais visi laukė pasaulio pabaigos. Tais pačiais metais aš neperėjau iš ketvirtos klasės į penktąją; dėl to nelabai sielojausi, kadangi visam kam artėjo galas. Kai tėvai parašė apie tai į Seinus vyskupui Antanui Baranauskui, kurio pinigais aš ėjau mokslus (buvau jo brolio anūkas), vyskupas atrašė: „Atsiųskite man šitą balvoną pasižiūrėti, juk aš jo dar nesu matęs..."

Pagaliau pasiekiau ir Seinus. Sutiko mane vyskupo rūmų prieangy liokajus[1] „Juozapas Rukšia". Nors aš šito žmogaus niekuomet nebuvau matęs, bet žinojau baisią jo paslaptį: Jis ne Juozapas ir ne Rukšia, jis gyvena svetima pavarde, pasisavinęs 63-iųjų metų sukilime žuvusio žmogaus pasą. Jis buvo Antanas Šimkūnas iš Miškų.

Jis 1863 metais pas vyskupo brolį Joną Anykščiuose buvo „daraktoriumi" ir mokė skaityti ir rašyti lietuviškai. Pavasarį jis su dviem Baronais (tikroji Baranauskų pavardė), vyskupo bro-

[1] Liokajus – ponų namų, viešbučio, restorano tarnas.

liais Jonu ir Anupru ir su jų samdiniu bernu Juozapu Rukšia, visi keturi susitarę, slapta išėjo į „mišką", į sukilimą. Ten ir žuvo Baronų bernas Juozapas Rukšia, o Antanas Šimkūnas, pasisavinęs jo pasą, atbėgo Kaunan pas savo geradarį kunigą Antaną Baroną ir tylomis pas jį apsigyveno liokajumi. Abu vyskupo broliai buvo suimti ir ištremti į Sibirą. Baronų bernas valsčiaus knygose buvo išbrauktas iš gyvųjų skaičiaus, o „Juozapas Rukšia" ramiai išgyveno pas kunigą, vėliau pas vyskupą visą savo gyvenimą. Nuo motutės žinojau, kad jis piršosi vyresnei jos seseriai Ulei. 63-iųjų metų sukilimas sugriovė šito žmogaus svajones ir gyvenimą: jo žemę kaip žuvusio sukilime valdžia išdalino rusams. Pasidaręs slapuku, liko ir nevedęs.

Pirmučiausiai davė man Juozapas nusiprausti, išdulkino mano rūbus ir nušveitė batelius. Paskui jau nuvedė į viršų pristatyti vyskupui. Apie vyskupą sukinėjosi jo kapelionas kun. Laukaitis. Kai po mišių savo koplyčioje vyskupas, sukalbėjęs poterius, pasikėlė nuo klauptų, Juozapas pastūmėjo mane prie vyskupo.

– Tegul bus pagarbintas Jėzus Kristus! – pasveikinau aš savo senelį ir pabučiavau jam į ranką...

Vyskupas mane paklausė, kurioje aš esąs klasėje. Aš atsakiau, kad ketvirtoje.

– Kaip ketvirtoje, – nustebo vyskupas, – tėvai rašė, kad jau pernai buvai ketvirtoje!

Aš tyliai tyliai pasisakiau, kad ketvirtoje klasėje pasilikęs antrus metus...

– O kuo norėtumei būti, baigęs mokslus? – staiga paklausė mane vyskupas.

– Kunigu, – atšoviau aš nė kiek nepagalvojęs.

– O ar turi pašaukimą?

– Turiu.

– Kokį?

Aš taip ir nesugebėjau pasakyti.

– Žiūrėk, kunigu nori būti. Į kunigus mes turime geresnių kandidatų.

Paskiau nusivedė mane į valgomąjį pusryčių. Vyskupui iš dešinės atsisėdo kapelionas, iš kairės – brolis Juozapas. Stalan jaunesnysis liokajus padavė kiaušinienės. Pritrūkus kiaušinienės, atnešė užkandžio.

Per pietus vyskupas kalbino mane, klausinėjo apie mano senelį, savo brolį Joną, apie mano tėvus, Anykščius ir vis ragino mane daugiau valgyti, ir net pats savo ranka įdėdavo man į lėkštę.

Po pietų visi važiavome į mišką pasivažinėti. Tai buvo kasdienė vyskupo ir palydovų – kapeliono ir jo brolio Juozapo, o nuo tos dienos ir mano mankšta. Važiuojant visi vyskupą sveikino, kėlė kepures. Vyskupas melsdavosi, o aš, senelis Juozapas ir kapelionas sprukdavome į mišką ir išdykaudavome: eidavome lenkčių[2], imčių[3] ir šokinėdavome per griovį.

Kai kada vyskupas pakalbindavo ir mane.

– O kurioje vietoje Užupiečių lauke geležinkelis perkerta Valaukį?

– Ties Šumyliokų dirvelėmis.

– Ar prieš Brastelę, ar už?

– Dar prieš Brastelę – tuojau už Vengrio.

– O Valaukis ar dar gilus? Kelbukų[4] (grumzdžių) dar yra?

– Gilus, tik kelbukų tai jau mažai maišosi.

– O kodėl mažai? Piemenys išgaudo?

– Ne, neišgaudo: Šventosios ir Valaukio santakoj žydai pastatė karšyklą ir visas srutas[5] į vandenį suleidžia, o kelbukai nešvaros nemėgsta...

– O Šumyla Mataušas ar dar gyvas?

– Mataušas dar gyvas, o Jurgis mirė.

– Jau mirė! – nustebo, pakėlė skrybėlę ir sukalbėjo maldelę.

– O Pulika ar dar gyvas? – po valandėlės vėl paklausė vyskupas.

---

[2] Lenktys – lenktynės.

[3] Imtys – imtynės.

[4] Kelbukas – nedidelė upių žuvelė.

[5] Srutos – skystas mėšlas; skysti nešvarumai.

Kitąsyk paklausdavo apie Puntuko akmenį, Marčiupį, Šventuosius ąžuolus – ar jie dar tebežaliuoją. Vakarais mane ir savo brolį Juozapą pasikviesdavo pas save į viršų jo naujai sudėtų šv. giesmių giedoti. Giedodavome pritariami fisharmonijos[6], kurią maigydavo pats vyskupas. Užvis geriau mums sekdavosi senos dainos ir giesmės, paties vyskupo parašytos, kaip: „Sudiev, Lietuva", „Anykščių šilelis" ir dainos iš jo kelionės Peterburgan. Mokėjo jas ir vyskupo liokajus Juozapas. Kai turėdavo laiko, ateidavo į viršų ir padėdavo mums giedoti.

Eidamas gulti, dažnai nusileisdavau apačion, į liokajaus Juozapo kambarį. Niekuomet neužmiršiu aš vieno vakaro: buvo po lietaus, nuo stogų tebelašėjo vanduo, kažkur žaibavo ir girdėjosi tolimo griaustinio atbalsiai. Staiga Juozapas paklausė, ar aš atsimenąs savo tetulę Ulijoną Baronaičią, savo motinos seserį. Aš atsakiau, kad gerai ją atsimenąs gyvą ir mirusią, kai ji gulėjo ant lentos pašarvota, kaip verkusi mano motina ir jos tėvai...

Juozapas klausinėjo mane vis daugiau ir daugiau, o aš vis pasakojau. Kai jis paklausė, ar piršosi kas tetulei iš jaunikių, aš griežtai paneigiau ir pasakiau, kad vienintelė velionės svajonė buvusi ta, kad dėdė vyskupas pasiimtų ją pas save šeimininke. Toliau pasakojau jam, kaip vieną kartą tetulė Uliutė lauke buvo nualpusi ir kaip jos tėvas nenorėjo su šviesa ligonės vežti namo, kad nepamatytų kaimynai ir nepradėtų kalbėti, kad ir trečioji Baronaičia džiova serga. Mat jos sesuo Ona mirė džiova vos tesulaukusi aštuoniolikos metų, Liudvika ištekėjusi mirė tuoj po mažo. Sirginėjo ir vyresnioji Barono duktė Ulijona, bet kaip tėvai, taip ji pati slėpė tai nuo žmonių. Papasakojau Juozapui, ir kokia suknele tetulė buvo pašarvota, kiek degė žvakių, kaip iš namų pasitiko ir kiek daug žmonių į kapus lydėjo.

Juozapas klausė ir klausė, ir pagaliau jo galva visai nusviro ant rankų... Kai aš norėjau jį paguosti, jis švelniai suėmė mane už

[6] Fisharmonija – dumplinis pianino pavidalo muzikos instrumentas.

pečių, savo ašarotu veidu prisiglaudė prie mano veido, pabučiavo į lūpas ir palydėjo iš savo kambario.

Po to vakaro Juozapas daugiau manęs nieko neklausinėjo.

Išbuvau pas savo senelį vyskupą svečiuose apie tris savaites. Pagaliau parūpo ir namo. Mat dvasininkų seminarijoje prasidėjo egzaminai, į Seinus atvažiavo Suvalkų gubernatorius su savo palydovais. Atsisveikindamas pabučiavau vyskupui ranką ir žiedą. Vyskupas mane peržegnojo, pabučiavo į galvą ir įsakė man mylėti poną Dievą, tėvus ir tėvynę.

Klausimai ir užduotys

1 Kokie giminystės ryšiai siejo Antaną Baranauską su Antanu Vienuoliu?
2 Kur ir kokiomis aplinkybėmis buvo susitikę abu didieji anykštėnai?
3 Ką veikė ir kaip jautėsi A. Vienuolis, viešėdamas pas vyskupą?
4 Apie ką kalbėdavosi Seinų vyskupas su atvykusiu svečiu? Kaip manote, kodėl?
5 Papasakokite liokajaus Juozapo likimą. Kodėl jis domėjosi tetule Ulijona? Kodėl klausydamasis pasakojimo apie ją verkė?
6 Pasidomėkite, kaip A. Vienuolis įamžino savo giminaičio atminimą.

Memuarai (atsiminimai) – viena pasakojamosios literatūros rūšių, kūrinys, parašytas užrašų forma apie prisimenamus įvykius, kurių dalyvis arba liudininkas buvo autorius, apie jo susitikimus su įvairiais žmonėmis.

Antano Baranausko dienoraštis

Ištraukos

Apmąstymas

1853 metų sausio 6 diena

Šiandien baigėsi 18-ieji mano gyvenimo metai. Ak, kokia tai man atmintina data! Kai savo mintyse atsigręžiu atgalios arba į aštuoniolikos metų praeities laikus... Nebuvo manęs tada pasaulyje, aš nepažinau pasaulio, o jis manęs, tačiau pasaulis klestėjo be manęs, lygiai kaip ir dabar, kai aš užimu jo menką dalį ir tariuosi esąs pagal Dievo paveikslą sukurta protinga būtybė. Savo kūdikystės amžiaus neatsimenu, ir tiktai atmintyje blykčioja pirma akimirka, kai Tėvai man kalbėjo, kad aš jau baigiu ketvirtus metus, ir nuo tada atsimenu jau kiekvieną savo gyvenimo akimirką, ir keturiolikos metų bėgis visas įrėžtas mano atmintyje, jo ir pats laikas nepajėgs išdildyti ir užtemdyti. Bet kas iš to, kad aš gyvenu pasaulyje, jei nejaučiu jokio malonumo gyventi? Skaitau poeziją ir kitus žmogaus genijaus kūrinius, kuriuose dažnai užsimenama apie laimę šioje žemėje ir šiame pasaulyje, apie nepalyginamą laimę, apie laimę, kurios aš šioje žemėje nematau, nes nėra. Skaitydamas tokius vaizduotės kūrinius, kuriuose svajojama apie tai, ko patys autoriai niekados nepažino, argi galiu tikėti laime, kurią tiek mano gyvenimo metų matau vien pačiame laimės vaizdinyje, nes pasaulyje jos nėr. Nė mažiausio šešėlio nepastebėjau. Spindėjo man iš tikrųjų tos išsvajotos laimės šešėlis, kol negalėjau išnarplioti savo jausmų galių, kol mano protą, sąmonę ir visus dvasios pojūčius varžė ankšti rėmai, tuo metu tas pasaulis stovėjo man akyse ir mintyse kaip džiaugsmo ir laimės šventovė, bet kai ta migla, dengianti pačią esmę, išnyko, jau daugiau nieko nematau pasaulyje, tiktai blyškius žiburėlius, kuriuos žmonės taip skubiai vejasi, regiu prieš save ir tai, kas pirma atrodė laime, dabar tėra tiktai tušti sapnai, gyvenimas šioje žemėje man atrodo tarsi vilio-

nė ir bematant išnykstantis sapnas. Ir todėl ypač praeitieji metai buvo man nelaimingi, nes jų pabaigoje, svarstydamas ateitį, išvydau ją dengiamą storiausio liūdesio šydo. Metai po metų likau be mokslo, be apšvietos, artėja laikas, kai išvysiu save neaprėpiamos amžinybės angoje. Apie tai pagalvojus, virpa plunksna rankoje... Su kuo pasirodysiu Tam, Kuris išsiuntė mane į šį vynuogyną? Ką gera nuveikiau nuo savo gimimo ligi šiolei? Ir ką dabar veikiu? Iš tikrųjų nieko, ir tai mane labiausiai gąsdina. Taigi pats sveikinu save, pradedantį devynioliktus metus, ir linkiu sau sveikatos, fizinės, moralinės arba intelektualinės ir dvasinės. Linkiu sau amžinos laimės, užbaigus mūsų gyvenimo tremties kelionę, linkiu sau sielos laisvės arba kad protas valdytų pats save, savo aistras ir geidulius. Bet tai pranoksta mano prigimties jėgas ir todėl, sėkme abejodamas, vadovu imuosi (šiems metams) tvirtą tikėjimą ir šaukiuosi Tavęs, o Viešpatie, kad teiktumeis uždengti mane savo gerumo skraiste, saugoti nuo visa pikta ir savo ranka paremti visose negalėse, ir paskatinimais visada vesti į gerą. Amen.

Antanas Baranauskas

1853 metų sausio 6 diena. Rumšiškės

Iš lenkų kalbos vertė Regina Mikšytė

Klausimai ir užduotys

1 Kaip jaunuolį nuteikia prabėgusių gyvenimo metų apmąstymas? Kas žadina tokią nuotaiką, būseną? Pacituokite.

2 Raskite, kur tekste išryškėja jaunatviškas tikslų siekimas.

3 Paskaitykite, ką A. Baranauskas mąsto apie savo prigimtį. Kodėl jaunai sielai reikia vadovo?

4 Kokios krikščioniškosios nuostatos autoriui yra svarbios?

Nr. 1

Sausis

Ateičiai susidariau tokias elgesio taisykles.

Taisyklės arba punktai 1853 metų kasdieniniams užsiėmimams, pramogoms ir kitiems dalykams, kurių privalau laikytis, kol būsiu mokykloje.

1) Kadangi šiandien žvilgterėjau pats į save ir savo vidaus bei sielos būvį, tiek dvasinių, tiek pasaulietinių pareigų vykdymą palyginau su anuo metu, kai dar buvau tėvų namuose, matau, kad smarkiai klydau ir labai esu nutolęs nuo man nurodyto kelio. Ir todėl Viešpats Dievas primindamas įsako dažnai ir nekaltai kentėti. O pasaulietiškumo sugadintų mano proto ir širdies kitaip neįmanoma sugrąžinti į pirmykštį kelią, kaip tik įvedus griežtą tvarką ir viskam nubrėžus deramas ribas.

2) Negerti degtinės ir kitų stiprių gėrimų, nes jie, susilpnindami protą, jį atbukina ir žmogų daro panašų į žvėrį, pagaliau sukelia įvairias ligas ir belaikę mirtį.

3) Nerūkyti jokios rūšies tabako, nes tai vargina krūtinę, reikalauja išlaidų ir yra džiovos šaltinis.

4) Laikytis griežtos dietos, nes per sotus maistas apsunkina skrandį ir protą daro nepajėgų darbui.

5) Laikytis tylos – kalbėti tik tiek, kiek natūraliai reikia (blogą įprotį galima atremti platesniais įrodymais).

6) Laikytis tvarkos valgymo laiko ir vietos atžvilgiu. Niekados nevalgyti ne prie stalo. Ir nepradėti, ir nebaigti valgio, nepadėkojus Viešpačiui Dievui už jo dovanas. <...>

7) Kasdien tuo pačiu metu keltis. Atsikėlus padėkoti Aukščiausiajam, kad išlaikė man gyvybę praėjusią naktį, nusiprausti, apsirengti ir žvaliai imtis rankų arba protinio darbo. Atliekamu nuo pareigų laiku skaityti naudingas knygas arba rašyti, kiek galint saugojantis dykinėjimo, kaip viso pikto šaltinio. Tuo pačiu metu gulti, pirma Viešpačiui Dievui padėkojus už išlaikymą gyvybės bei sveikatos praėjusią dieną ir taip pat paprašius globos nakties poilsio metu.

8) Su niekuo, nei su kolega, nei su kuo kitu bet kokio luomo, neįsivelti į vaidus, kantriai pakęsti kito nemalonų žodį, saugotis įžeidžiančių pokštų ir stengtis savo paslaugomis įsigyti visų pagarbą.

9) Apie nieką niekados blogai nekalbėti, o tai, ką turiu pasakyti, įsitikinti pirma tų žodžių nauda arba blogomis pasekmėmis nutylėjus.

10) Labiausiai saugotis melo – laikantis pažado, neplėšiant kito šlovės, nes prarastas pasitikėjimas negrįžta, o kas jo neturi, nelaimingiausias pasaulyje.

11) Laikytis tokios rytmetinių ir vakarinių maldų tvarkos:

<...> žemaitiškus aktus iš „Bromos atvertos ing viečnastį", „Maloningiausis Ponie Diewie mono", Švenčiausios Panelės Marijos litaniją su maldomis žemaitiškai ir tikėjimo, vilties, meilės bei gailesčio aktus, kad atsiminčiau, jog esu lietuvis ir mano tėvai meldžiasi šia kalba, ir taip pat kad neturėčiau paniekos kalbai, gimtajam kraštui ir tuo pačiu sau.

Klausimai ir užduotys

1 Išvardykite, kurias A. Baranausko taisykles įsiminėte. Kurioms jo nuostatoms pritartumėte? Kodėl manote, kad jos gyvenime reikšmingos?
2 Koks gyvenimo būdas būsimajam poetui buvo nepriimtinas?
3 Kokias jauno žmogaus vertybes atskleidžia tekstas?
4 Ar esate bandę laikytis savo sukurtų taisyklių? Aptarkite, kaip jums tai sekėsi.
5 Kaip manote, kodėl jaunam žmogui kyla poreikis rašyti apie savo jausmus, apmąstymus?
6 Kam reikalingi dienoraščiai? Padiskutuokite.
7 Parašykite 8–10 sakinių dienoraščio fragmentą. Aprašykite kokį nors svarbų įvykį ar iškilusią problemą.

Dienoraštis – kasdieniai autoriaus užrašai, kuriuose periodiškai fiksuojami dienos įvykiai, pastebėjimai, išgyvenimai. Jame atsispindi visuomeniniai įvykiai, šeimos, asmeninis gyvenimas, rašančiojo dvasinė istorija. Tai žanras, pagrįstas tikrais faktais. Taip pat gali būti kuriami ir literatūriniai dienoraščiai: jie, skirtingai nuo tikrų dienoraščių, paremti literatūrine išmone.

Antanas Baranauskas

Anykščių šilelis

Ištraukos

Kalnai kelmuoti, pakalnės nuplikę!
Kas jūsų grožei senobinei tiki?
Kur toj puikybė jūsų pasidėjo?
Kur ramus jūsų ūžimas nuo vėjo,
Kai balto miško lapeliai šlamėjo
Ir senos pušys siūravo, braškėjo?
Kur jūsų paukščiai, paukšteliai, paukštytės,

Katrų čiulbančių taip ramu klausytis?
Kur jūsų žvėrys, gyvuliai, žvėreliai?
Kur žvėrių olos, laužai ir urveliai?
Visa prapuolę; tik ant lauko pliko
Kelios pušelės apykreivės liko!..

Skujom[1], šakelėm ir šiškom nuklotą
Kepina saulė nenaudingą plotą,
Į kurį žiūrint taip neramu regis:
Lyg tartum rūmas suiręs, nudegęs,
Lyg kokio miesto išgriuvus pūstynė,
Lyg kokio raisto apsvilus kemsynė[2]!..

Miškan, būdavo, eini – tai net akį veria;
Vat taip linksmina dūšią, užu širdies tveria,
Kad net, širdžiai apsalus, ne kartą dūmojai:
Ar miške aš čia stoviu, ar danguj, ar rojuj?!
Kur tik žiūri, vis gražu: žalia, liekna, gryna!
Kur tik uostai, vis miela: giria nosį trina!
Kur tik klausai, vis linksma: šlama, ūžia, siaudžia!
Ką tik jauti, vis ramu: širdį glosto, griaudžia!

Minkštučiukai samanų patalai ištiesti,
Galvą į save traukia ir liula[3] užliesti.
Uogienojai kaip rūtos kelmais kelmais želia,
Juodas, raudonas uogas išsirpusias kelia.
Ant žalio, rausvo, balkšvo dugno taškai grybų
Tarp medžių marguliuoja iš savų sodybų.
Voveruškų leikelės[4] kur ne kur pro plyšį
Iš po samanų marškos sarmatlyvai kyši.
Čia paliepių torielkos po mišką išklotos,
Čia kiauliabudės pūpso lyg pievos kemsotos,
Čia po eglėm šeimynom sudygę ruduokės,
Čia pušyne iš gruodo išauga žaliuokės,
Čia rausvos, melsvos, pilkos ūmėdės sutūpę,
Linksmutės, gražiai auga, niekas joms nerūpi.

[1] Skuja – pušies ar eglės spyglys.
[2] Kemsynė – kemsų priaugusi vieta; kemsas – samanomis ar žole apžėlęs kelmas ar kupstas.
[3] Liulėti – liūliuoti, siūbuoti.
[4] Leika, leikelė – piltuvas, piltuvėlis.

Čia kazlėkai pakrūmėm ant piemenų tako,
Tartum kupkeliai[5] kniūpšti, kaip Mickevičius sako.
Čia nemunės iš kelmo, lepšiai tarp alksnyno,
Čia šalpionai tarp stuobrių dygsta iš skiedryno,
Čia musmirės raupuotos, veršiakiai gleivėti,
Čia grybai ir šungrybiai vardais nežymėti.
Anei jų žmonės renka, anei žvėrys graužia,
Jėg[6], bėgdami per mišką, galvijai išlaužia,
Arba patys savaime suglebę supūsta, –
Iš jų trąšos želmenim aplinkui išplūsta.
Ė iš visų viršesnis auga baravykas,
Valig[7] dainuškos žodžių – „grybų pulkaunykas”:
Platus, storas, paspūtęs, lyg tartum užklotas
Ant kieto, drūto koto bliūdas palivotas.
Greit auga, ilgai esti giminių visokių:
Paąžuolių, raudonikių ir kitų kitokių.

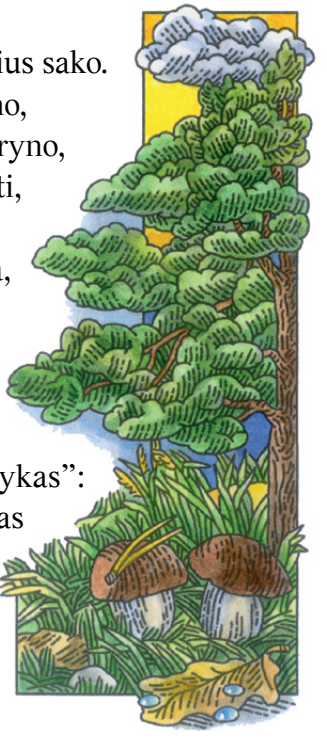

Klausimai ir užduotys

1 Raiškiai perskaitykite poemos įžangą (pirmąsias aštuoniolika eilučių). Kokiu vaizdu pradedamas miško aprašymas? Koks tai laikas?

2 Kokius jausmus kelia lyriniam herojui sunykęs šilelis? Kaip jie išreiškiami?

3 Kaip pasikeičia nuotaika, prisiminus senąjį mišką?

4 Kokį miško vaizdavimo planą pateikia poetas (23–26 eil.)? Pamąstykite, kam jis reikalingas.

5 Panagrinėkite, kas poetui miške „vis gražu”. Nuo ko jis pradeda vaizduoti miško grožį? Kaip kuria konkrečius, ryškius ir gyvus žolynų ir grybų karalijos vaizdus? (Kokius vartoja epitetus, palyginimus, sinonimus, kokias ypatybes suteikia augalams ir grybams, ką duoda vaizdui pakartojimai „čia”?)

---

[5] Kupkelis – taurelė.
[6] Jėg – nebent.
[7] Valig – pagal, sulig.

***

Žali ėgliai kaip kvietkai po dirvonus keri;
Tarpu jų kiškiai guli, kurapkos vaikus peri,
Krūmai, žole barzdoti, kraštais mišką riečia,
Ir linijos perėjos skersai mišką šviečia.
Alksniai, lepšių sodyba, palaukėm sužėlę,
Šakom kekes riešutų lazdynai iškėlę
Atokaitoj brandina. Ė karklai po slėnį
Tarp liulančių paversmių pamėgo pavėnę[1].
Putinai krauju varva, serbentai po Šlavę
Ir paliūnėm kur ne kur prieglaudą sau gavę.
Baltasai miškas kalnais, kaip tik padaboji:
Čia berželiai kaip meldai Pašlavį apstoję,
Čia visais lapais dreba epušės nusgandę;
Kožnoj klaiką[2] nekantrios žalktyčios atrandi.
Čia ąžuolai ir uosiai prie eglių sustojo,
Lyg tartum čia žaltienė patį apraudojo,
Kai pieno putos vietoj kraujo puta plūdo
Ir su vaikais iš savo motiniško sūdo[3]
Medžian gailysta[4] virto – pati egle tapo,
Jaunučiukus aptaisė vaikus rūbais lapo.
Ieva, gluosna ir blendis[5], grūšia, obelėlė;
Savo seserį skundžia liekna sedulėlė.
Vinkšnos, šaltekšniai, liepos ir nesuskaityti
Kitokių medžių skyriai tarp jų išsklaistyti.
Juos tiktai miške augę žmonės tepažįsta,
Daktarai ir žiniuonys, ką po miškus klysta;

[1] Pavėnė – pavėsis.
[2] Klaikas – baimė, išgąstis.
[3] Sūdas – teismas.
[4] Gailysta – gailestis, pasigailėjimas.
[5] Blendis – į gluosnį panašus medelis, juodkarklis.

Jų lapais, jų žievelėm arba šaknim kieta
Nuo ligų ir padarų gydo visą svietą.
Ė mum, prastiem žmonelėm, tik žiūrėt patogu,
Kai juos dengia apvaizda žalių lapų stogu;
Kai kožna burbuolytė išsprogsta, suskyla,
Kai žiedų varške šakos obelų pražyla,
Kai pervasar žaliuoja tamsaus šilo šone,
Kai rudeniop lapeliai geltoni, raudoni
Tartum krauju Marčiupio pakalnes aptraukia
Ir kai pliki stabarai pavasario laukia.
Ė pušelės! Pušelės tos nesurokuotos!
Tankios, aukštos ir lieknos, viršūnės kvietkuotos,
Ir vasarą, ir žiemą kaip rūtos žaliuoja,
Liemuo liemenį plaka, kaip nendrės siūruoja,
Už pusvarsčio nesmato – toksai tankumynas!
Nors nei laužais, nei šiekštom[6] neužgriuvęs, grynas;
Nei šakelės nudžiūvę, neužpynę vietos,
Pušys aukštos ir lygios, tartum nugenėtos.

Klausimai ir užduotys

1 Kur kyla poeto žvilgsnis nuo žolynų ir grybų?

2 Kurie medžiai vaizduojami kaip dramatiško likimo būtybės? Prisiminkite jų „istorijas". Kokie žmonių ir medžių ryšiai atskleidžiami liaudies pasakų motyvais?

3 Kuris medžių aprašymas jums atrodo gražiausias, vaizdingiausias? Kuo jis žavi? Raiškiai perskaitykite tą ištrauką.

---

[6] Šiekšta – žemėje gulėjęs arba vandenyje mirkstantis kelmas, stuobrys.

***

Ė kvėpimas, jau ką gi! Čia sakais pušelių,
Čia vėjelis dvelkteli su kvapu žiedelių:
Jauti pievos dobilą, baltą ir raudoną,
Jauti ramunes, čėbrus – žoleles dirvonų;
Jauti iš juodo kapčiaus skruzdėlyno kvapą,
Ir iš medžių, iš šiškų, iš skujų, iš lapų
Vis kitoki kvepalai: kaip vėjelis dvelksi.
Kožną kartą kitokiu kvapu užsivelgsi[1].
Čia samanos su bruknėm šileliu užpluko;
Čia medžio žiedų kvapas – lyg sodas pratrūko.
Tartum miškas kvėpuoja nelyginant žvėris:
Savo kvapus po laukus kaip berte pabėręs,
Laukais, pievom atgauna. – Viduj pušynėlių
Jauti sau gražiai kvapą dirvų ir pievelių.
Ir taip visa sumyšta, vėjeliu praskysta,
Kad nei nosis šių kvapų visų nepažįsta;
Tik tartum giria, pieva ir laukas sustarę,
Iš brangiausių kvepalų mišinį padarę,
Dievui ant garbės rūko taip ramiai, taip meiliai,
Lyg kad skripkuoja, juokias, gieda, verkia gailiai,
Ė tie balsai visoki taip krūvon susiaudžia,
Kad jų skyrium nežymu, – ė tik širdį griaudžia.
Ai siaudžia gražiai miškas, netil kvepia gardžiai,
Siaudžia, ūžia ir skamba linksmai, dailiai, skardžiai.
Vidunakty taip tyku, – kad girdi, kaip jaunas
Lapas arba žiedelis ant šakelių kraunas;
Girdi, kaip šakom šnibžda medžių kalba šventa,
Kaip žvaigždelės plevena, gaili rasa krinta.
Dėl to širdy visos pajautos nutilsta,

[1] Velgti – užsigerti, čia: pajusti, įkvėpti.

Ramiu tykumu, malda dūšia dangun kilsta.
Ė kai jau, dienai brėkštant, rytai šviesa tvinksta,
Rasos pilnos žolynų žemyn galvos linksta,
Tada šilas nubunda, visa yra tyla,
Prasideda pamažu šventa dienos byla.
Kas ten šlama? – Ė vėjo papūstas lapelis,
Ėgi gūžtoj nubudęs sujuda paukštelis.
Kas ten treška? – Ė vilkas: dieną mat užuodžia.
Iš naktinės medžioklės per pakrūmes skuodžia.
Ėgi lapė į olą, žąsioką įskandus,
Ėgi barsukas bėga, išlindęs iš landos;
Ėgi linksmutė stirna per pušyną striuoksi;
Ėgi pušin iš pušies voverytė liuoksi;
Ėgi mat šermuonėlis ir kiaunė juodoji,
Ir visoki žvėreliai po mišką ulioja.
Kas ten taukši? – Ė stuobrį kapoja genelis.
Kas mekena? – Ėgi mat perkūno oželis.
Kas ten šnibžda? – Ė šnypščia iš kelmo piktoji,
Ėgi srove teškena upelė Šventoji.
Kas ten kalbas? – Ė žąsys paupėj gagena;
Ėgi mat lizde starkus[2] pamiškėj klegena;
Ėgi antys „pry! pry! pry!" priskridę į liūną;
Ėgi kukutis klausia savo pačią, sūnų:
„Ką, ką, ką jums atnešti? Ką jūs kalbat niekus?
Ką, ką, ką, ką? ar grūdus? ar muses? ar sliekus?"
Ėgi mat gegutėlė dairos ir kėtojas:
Čia kukuodama verkia, čia juokias, kvatojas.
Skamba tik, skamba miškas: čia volungė Ievą
Trotina[3]: „Ieva, Ieva! neganyk po pievą!"
Čia paupėj: „ri u! ri u! ri u!" tilvikas sušuko,
Čia vėl balsų visokių – lyg trūkte pratrūko.
Vis kitoki balseliai, vis kitokios bylos:

[2] Starkus – gandras.
[3] Trotinti – erzinti.

Dagiliai, pečialandos, strazdeliai, čyžylos,
Kėkštai, šarkos ir kitos vis saviškai gieda:
Toj juokias, toj vaitoja, ė toj niekus klieda.
Ė už visus viršesnis lakštingalės balsas:
Pilnas, skardus, graudingas ir, taip sakyt, skalsus:
Skamba, ūžia per krūmus ir vis kitaip mainos,
Ir vis dūšion įsmenga – lyg Lietuvos dainos.
Tie visoki balseliai taip krūvon suplaukia,
Tartum kožnas lapelis čiulba, kliauga[4], šaukia.

Klausimai ir užduotys

1 Perskaitykite ir panagrinėkite miško kvapų aprašymą. Sudarykite citatų planą tema „Kur tik uostai, vis miela: giria nosį trina”.

2 Kieno vaizdas atskleidžia didžiausią poeto susižavėjimą ir susijaudinimą?

3 Kokiu nuoseklumu perteikiami miško garsai? Kaip sukuriamas nepaprastas vidurnakčio tylos ir siaudžiančio, skambančio miško įspūdis?

4 Kaip bunda miškas? Kaip tai vaizduojama kūrinyje (kaip kinta kalbos intonacija, kokie sakiniai, ką teikia vaizdui pakartojimai)?

5 Kaip apibūdinami paukščiai? Su kuo palyginamas miško gyventojų keliamas triukšmas? Kokio jausmo kupinas miško atbudimo vaizdas? Kas teikia šiai daliai skambumo? (Rengdamiesi atsakyti, perskaitykite straipsnelį „Onomatopėja”.) Raiškiai ją perskaitykite.

6 Apibūdinkite A. Baranausko poemos subjektą – apie mišką kalbantį žmogų (kas jis, ką išgyvena, kas jam rūpi).

7 Pasirinkite temą ir parašykite rašinį.

1. A. Baranausko poema – giesmė miško grožiui.
2. Kuo man gražus A. Baranausko miškas?
3. Gamta ir žmogus.

[4] Kliaugėti – klegėti, čiauškėti.

Onomatopėja

Poezijoje kuriant meninį vaizdą, nuotaiką, labai svarbus žodžio skambesys, įvairus garsų grupavimas. Jau žinote, kad eilėraštyje dažnai būna suderintos, vienodai skamba eilutės galūnės – jos rimuotos.

Gali būti ir kitokių garsinių sąskambių. Jie padeda sukurti nuotaiką. Įsiklausykite į „Anykščių šilelio" paukščių balsus.

Ėgi antys „pry! pry! pry!" priskridę į liūną;
Ėgi kukutis klausia savo pačią, sūnų:
„Ką, ką, ką jums atnešti? Ką jūs kalbat niekus?
Ką, ką, ką, ką? ar grūdus? ar muses? ar sliekus?"

Mes ne tik „matome" miško paukščius, bet ir jaučiame gyvą mišką, džiaugsmingą nuotaiką. Kas padeda ją kurti? Gyvumo ir skambumo vaizdui teikia paukščių pamėgdžiojimai.

Tikrovės garsų mėgdžiojimas vadinamas **onomatopėja**.

Garsiai perskaitykite K. Donelaičio „Metų" rudens aprašymą:

Ratas ant ašies braškėdams sukasi sunkiai
Irgi, žemes bjaurias išplėšdams, teškina šmotais.

Paieškokite šiame aprašyme onomatopėjų. Ką jos suteikia vaizdui?

Vienur mėgdžiojami gamtos garsai (paukščių balsai), kitur – kartojami priebalsiai, primeną garsą, kurį sukelia koks nors reiškinys (ratų braškėjimas purvyne). Onomatopėjos garsai savo atskiros prasmės neturi. Ji atsiskleidžia kūrinyje, kur žodžio raiškumas, skambėjimas ir žodžio prasmė sudaro vienovę.

Pabandykite sukurti pievos, klasės ar gatvės vaizdą, panaudodami onomatopėją.

Personifikacija

K. Donelaičio „Metuose" saulelė pavasarį juokės, A. Baranausko „Anykščių šilelyje" savo seserį skundžia liekna sedulėlė. Miškas gyvas, kiekvienas padaras gyvena savo gyvenimą, panašų į žmogaus. Kaip rašytojas sukuria tokius ryškius, gyvus vaizdus?

Čia rausvos, melsvos, pilkos ūmėdės sutūpę,
Linksmutės, gražiai auga, niekas joms nerūpi.

Arba

Tartum miškas kvėpuoja nelyginant žvėris...

Skaitydami šias eilutes, labai ryškiai įsivaizduojame piešiamus vaizdus todėl, kad poetas sugeba savo stebėjimus, jausmus išreikšti tiksliai, vaizdžiai. Tam jis randa tinkamiausių kalbos vaizdinių priemonių. Poetas vartoja daug personifikacijų.

Žodžių perkeltine prasme vartojimas, kai negyviems daiktams arba gamtos reiškiniams suteikiamos gyvos būtybės ypatybės, vadinamas **personifikacija** (įasmeninimu).

Personifikacijas vartojame ir šnekamojoje kalboje, nors dažnai jų nė nepastebime. Pavyzdžiui, sakome – saulė pažvelgė iš už debesų, vėjas kaukia, vaitoja, mirtis išplėšė ir t. t.

Silabinė eilėdara

Kiekvienoje „Anykščių šilelio" eilutėje taisyklingai pasikartoja vienodas skiemenų skaičius – 11 ar 13 ir dažniausiai du pastovūs kirčiai – eilutės viduryje (šeštajame arba septintajame) ir priešpaskutiniame eilutės skiemenyje. Pavyzdžiui, „Anykščių šilelio" pradžia:

Kalnai kelmuoti, // pakalnės nuplikę!
Kas jūsų grožei // senobinei tiki?

Ir senovės miško vaizdas:

Uogienojai kaip rūtos // kelmais kelmais želia,
Juodas, raudonas uogas // išsirpusias kelia.

Silabinei eilėdarai būdingas vienodas skiemenų skaičius eilutėje.

Lietuvių poezijoje silabinė eilėdara vyravo iki XIX a. pabaigos. Ja parašytas D. Poškos „Mužikas Žemaičių ir Lietuvos", S. Stanevičiaus pasakėčios, A. Baranausko „Anykščių šilelis".

Klausimai ir užduotys

1 Kas būdinga „Anykščių šilelio" kalbai?
2 Raskite A. Baranausko poemos ištraukose personifikacijų. Paaiškinkite jų paskirtį.
3 Paskaitykite jums labiausiai patikusius „Anykščių šilelio" vaizdus. Stebėkite, kaip surimuotos šio kūrinio eilutės.

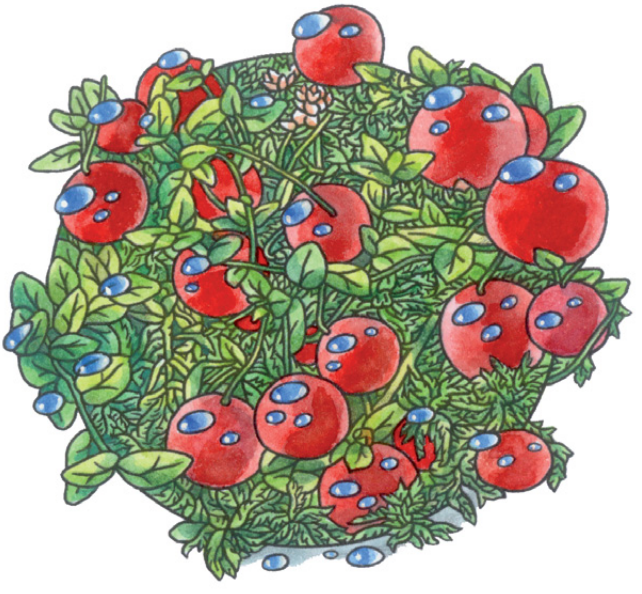

PUSDALYVIO REIKŠMĖ, GRAMATINIAI POŽYMIAI IR DARYBA

Pusdalyvis yra veiksmažodžio forma, reiškianti veiksmo aplinkybę, kylančią iš to paties veikėjo atliekamo kito veiksmo.

Tas kitas veiksmas yra šalutinis ir nusako pagrindinio veiksmo aplinkybes: *Geras darbininkas ir **miegodamas** darbo neužmiršta. O mergaitė vis miegojo, **nesijudindama** iš vietos.*

Pusdalyvis turi veiksmažodžio, būdvardžio ir prieveiksmio ypatybių.

Pusdalyvio veiksmažodinės ypatybės

Pusdalyviai turi veiksmažodinį kamieną (padaromi iš veiksmažodžio bendraties): *eidamas*, *eidama* (eiti); *kęsdamas*, *kęsdama* (kęsti); *skrisdamas*, *skrisdama* (skristi).

Žymi veiksmą: *Malūnininkas, išeidamas iš namų, paliko sūnums malūną, asilą ir katiną.* (tts.) *Silvija, žiūrėdama į tėvą, braukė ašarą.*

Gali būti sangrąžiniai: *vežDamasis*, *nusinešdamas*, *prausdamasi*.

Pusdalyviai, kaip ir asmenuojamosios veiksmažodžio formos, valdo tuos pačius linksnius: *skaitydami knygą* (skaito knygą), *neklausydama tėvų* (neklausiau tėvų), *virdama pietus* (verda pietus).

Prie pusdalyvių šliejami prieveiksmiai: *įdėmiai klausydamas*, *aukštai skrisdamas*, *graudžiai verkdama*.

Pusdalyvio būdvardinės ypatybės

Kaitomi giminėmis: *dainuodamas, dainuodama; išeidamas, išeidama*.

Kaitomi skaičiais: *dainuodamas, dainuodami; dainuodama, dainuodamos.*

Derinami su daiktavardžiais ir įvardžiais: *Aš išplaukdamas moju ranka. Eidama miško takeliu, Inga dainavo.*

Pusdalyvio prieveiksminė ypatybė

Reiškia veiksmo aplinkybę, kylančią iš to paties veikėjo kito veiksmo: *Moterys dainuodamos grėbė šieną.* (Kaip grėbė? – *dainuodamos.*) *Vaikas neatsigręždamas dūmė tolyn.* (Kaip dūmė? – *neatsigręždamas.*)

Pusdalyvių daryba ir rašyba

Pusdalyviai daromi iš bendraties kamieno, pridedant priesagą ***-dam-*** ir galūnes ***-as, -a, -i, -os*** (įsidėmėkite pusdalyvių priesagą ***-dam-***): *šokdamas, šokdama, šokdami, šokdamos.*

šok-ti + -dam- + -as, -a ⟶ šokdamas, šokdama

Tariant pusdalyvių šaknies galo duslieji priebalsiai prieš priesagos skardųjį ***d*** suskardėja, bet rašomi pagal giminiškus žodžius: *lė**k**damas, -a,* nes *le**k**ia; pie**š**damas, -a,* nes *pie**š**ia; kę**s**damas, -a,* nes *kę**s**ti.*

1 Iš veiksmažodžio bendračių padarykite pusdalyvių vyriškosios ir moteriškosios giminės vienaskaitą ir daugiskaitą.

keltis, pirktis, dirbti, segtis, pasidairyti, nusiprausti, juoktis, norėti, uogauti, prašyti

Pavyzdys. Keltis – keldamasis, keldamasi, keldamiesi, keldamosi.

2 Nuspręskite, kuris tuo pačiu laiku atliekamas veikėjo veiksmas galėtų būti ne toks svarbus, ir nusakykite jį pusdalyviu.

1. Mantas bėgo ir dairėsi. 2. Gabija šypsojosi ir žiūrėjo pro langą. 3. Žmonės sėdėjo ir glaudėsi prie beržo. 4. Vaikai žiūrėjo į išskrendančius paukščius ir mojavo. 5. Tėvas pjovė šieną ir niūniavo kažkokią dainą. 6. Bėgo Albertas ir iš džiaugsmo

šokinėjo. 7. Keleivis vaikštinėjo stoties perone ir laukė traukinio. 8. Pastogėse čirškavo ir ginčijosi žvirbliai.

Pavyzdys. Mantas bėgdamas dairėsi.

3 Šalia veiksmažodžio bendraties parašykite vyriškosios giminės pusdalyvį.

tiesti – ?	rišti – ?	snausti – ?	stengtis – ?
negaišti – ?	žaisti – ?	siųsti – ?	šaukti – ?
versti – ?	šypsotis – ?	siūti – ?	leisti – ?

4 Nurašykite pusdalyvius su žodžiais, nuo kurių priklauso jų giminė ir skaičius.

1. Aukštas vyras neskubėdamas žingsniavo geltonų kopų kilimu. (J. D.) 2. Sausa šakelė lūždama kaip stirną ją baidė. (J. B.) 3. Klykdamos žąsys ir gervių pulkai į pietus padangėmis traukė. (M.) 4. Ūžė bangos iškilmingai, puldamos į krantą. (S. N.) 5. Senis nusigręždavo į sieną, klausydamas šitokių kalbų. 6. Upeliai šnarėdami šneka apie žemę atnaujintą, didžią. (A. M.) 7. Takas pasuko į šalį, aplenkdamas jauną, tankiai sužėlusią pušaičių kupetą. (J. A.) 8. Gamta sustingo, apmirė nebyliai laukdama audros. (R. L.) 9. Uogautoja perbrido papartyną ir, nežiūrėdama į žemę, ėmė rinkti uogas. (J. G.)

Pavyzdys. Neskubėdamas vyras.

5 Nurašydami sakinius, įrašykite praleistas raides. Pabraukite pusdalyvius ir pažymėkite jų giminę ir skaičių.

1. Ver*damas kaktos neištaisysi. (tts.) 2. Rogės lek* skersuodamos. (K. S.) 3. Vakarais u*darydami tvartus sodiečiai girdi tylų galvijų mykimą, regi jų išg*sdintas akis. (B. Rdz.) 4. Lietaus lašai šniok*dami čaižė vandenį. (V. D.) 5. Skubiai išsitraukiu dalgį ir vėl juo mosuoju, sten*damasis p*auti ritmingai, su broliu drauge. (A. Vc.) 6. Jie pravažiavo dairydamiesi į visas pus*s, negarsiai šnekučiuodami. (P. C.) 7. Beatričė staiga pakyla ir neatsigr*ždama bėga. (J. G.) 8. Švie*damas aukštai iškeltu žibintu, kamaron įriedėjo nedidukas žmogus. (J. Blt.)

6 Parašykite pusdalyvius, kurie atsakytų į suskliaustuosius klausimus.

1. Mes važiavome (kaip važiavome?) ▲. 2. Skirmantas (kaip valgė?) ▲ valgė obuolį. 3. (Kada sutikau?) ▲ sutikau mokytoją. 4. Justė priėjo prie manęs ir (kaip padavė?) ▲ padavė laišką. 5. (Kada užsukau?) ▲ užsukau į biblioteką. 6. Alius (kaip grįžta?) ▲ grįžta namo. 7. Vaikai (kada taškėsi?) ▲ taškėsi vandeniu.

PADALYVIO REIKŠMĖ, GRAMATINIAI POŽYMIAI IR DARYBA

Padalyvis yra veiksmažodžio forma, turinti veiksmažodžio ir prieveiksmio ypatybių.

Padalyviai nekaitomi nei skaičiais, nei linksniais, nei asmenimis. Jie turi keturis laikus. Reiškia aplinkybę, kylančią iš veiksmo, kurį atlieka kitas veikėjas.

Padalyvio veiksmažodinės ypatybės

Padalyviai turi veiksmažodinį kamieną (padaryti iš veiksmažodžių): *šaukiant* (šaukia), *laukus* (laukė), *šaldavus* (šaldavo), *tylėsiant* (tylėsi).

Žymi veiksmą: *Tik švintant aprimsta giria. Saulei tekant turistai prieina upę.*

Turi keturis laikus: *žiūrint, žiūrėjus, žiūrėdavus, žiūrėsiant.*

Gali būti sangrąžiniai: *nusinešus, maudžiusis, juokiantis.*

Padalyviai, kaip ir asmenuojamosios veiksmažodžio formos, valdo tuos pačius linksnius: *renkant uogas* (renka uogas), *neužrašydavus klausimo* (neužrašydavau klausimo), *laistysiant daržus* (laistys daržus).

Prie padalyvių šliejami prieveiksmiai: *aiškiai skaitant, vakare sugrįžtant, garsiai rėkus.*

Padalyvio prieveiksminė ypatybė

Reiškia veiksmo aplinkybę, kylančią iš kito veikėjo veiksmo: *Ilgą iešmą bedrožiant, šuo kepsnį pagauna.* (tts.) (Kada pagauna? – *bedrožiant*; ši aplinkybė kyla iš kito veikėjo veiksmo.)

Padalyviai daromi iš tų pačių veiksmažodžių kamienų, kaip ir veikiamieji dalyviai: esamasis laikas – iš esamojo, būtasis kartinis – iš būtojo kartinio ir t. t. Pridedamos ir tokios pat priesagos, tik be galūnių.

Esamojo laiko padalyviai daromi iš veiksmažodžių esamojo laiko kamieno pridedant priesagas ***-ant*** (***-iant***), ***-int***. Pvz.:

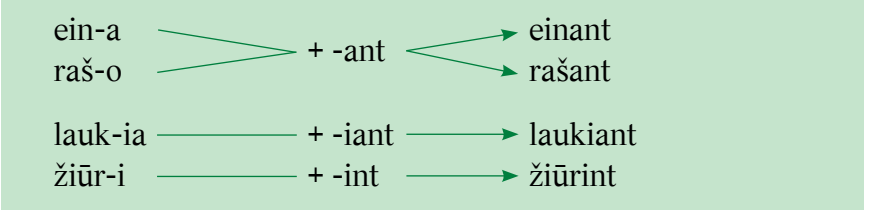

Būtojo kartinio laiko padalyviai daromi iš veiksmažodžių būtojo kartinio laiko kamieno pridedant priesagą ***-us*** (***-ius***). Pvz.:

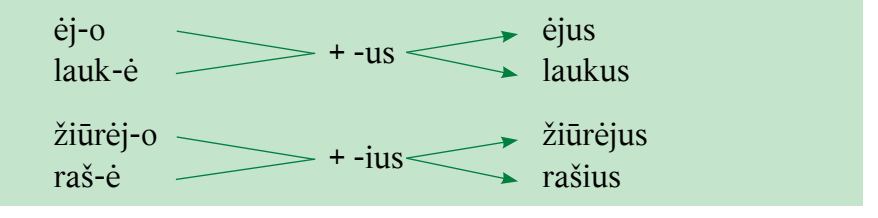

Būtojo dažninio laiko padalyviai daromi iš veiksmažodžių būtojo dažninio laiko kamieno pridedant priesagą ***-us***. Pvz.:

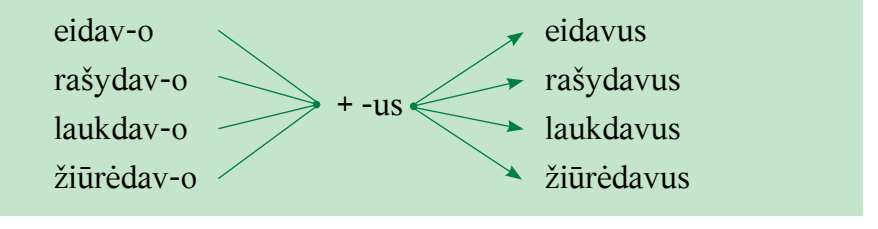

Būsimojo laiko padalyviai daromi iš veiksmažodžių būsimojo laiko kamieno pridedant priesagą ***-iant***. Pvz.:

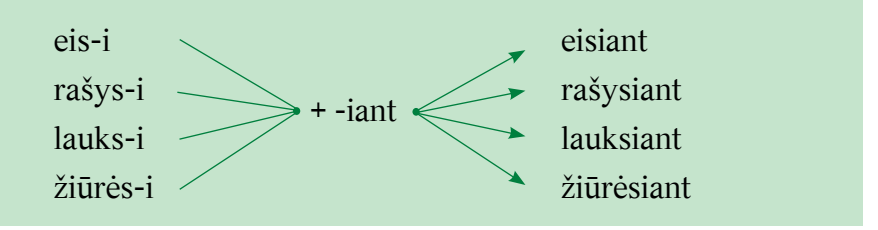

Padalyvių rašybos ypatybės yra šios:

1. Būtojo kartinio laiko padalyviai, padaryti iš III asmenuotės veiksmažodžių su bendraties priesaga *-yti* ir būtojo kartinio laiko trečiojo asmens su galūne *-ė* (*rašyti*, *rašė*; *skaityti*, *skaitė*...), turi priesagą ***-ius*** (*raš**ius***, *skaič**ius***...).

2. Visi būsimojo laiko, taip pat tie esamojo laiko padalyviai, kurie padaryti iš veiksmažodžių su galūne *-ia* (*laukia*, *veikia*...), turi priesagą ***-iant*** (*lauk**iant***, *veik**iant***...).

3. Esamojo laiko padalyviai, padaryti iš II asmenuotės veiksmažodžių (*žiūri*, *tyli*...), turi priesagą ***-int*** (*žiūr**int***, *ty**lint***...).

1 Įrašykite praleistas raides. Pabraukite padalyvius.

1. Brėkštant tolumoje pasigirdo griaustinio bild*sys. (J. A.) 2. Palijus lengva bus arti. (J.) 3. Susėd* pageltusioje žolėje, prikritusioj* puš* spyglių ir kankor*žių, jie valgė vakarienę. (A. P.) 4. Gelstanti vasaros saulė krypo pavakarėn. (J. Blt.) 5. Beviešint, bešokant neprailgo laikas. (Ž.) 6. Mažumą sustiprėjusi, motina nusprendė apžvel*ti Mikučio darbus. (P. C.) 7. Urtė dantis sukandusi tyli. (I. S.) 8. Joniukui, tų kalbų klausant, dr*bėjo širdelė krūtinėje. (J. B.) 9. Šeimininkui atidarius duris, vienas pro kit* gyvuliai pasileido į pievą. (P. C.)

2 Nurašydami pakeiskite sakinius taip, kad juose būtų padalyvis.

1. Kai traukinys priartėjo, sužiurome į vagonų langus. 2. Kai kalbiesi telefonu, reikia aiškiai ir garsiai tarti žodžius. 3. Kai dirbu, man patinka klausytis muzikos. 4. Kai pavėluoji, pa-

tartina atsiprašyti. 5. Kai mokslo metai pasibaigs, važiuosiu atostogauti. 6. Kai keliautojas papasakojo apie tolimą šalį, mokiniai ėmė klausinėti. 7. Kai pučia smarkus vėjas ir banguoja jūra, maudytis pavojinga. 8. Kai pasikalbėjau su mama, pasidarė ramiau. 9. Kai Tadas grįš, važiuosime prie jūros.

Pavyzdys. Kai traukinys priartėjo, sužiurome į vagonų langus. Traukiniui priartėjus, sužiurome į vagonų langus.

3 Padarykite visų keturių laikų padalyvius.

spręsti, grįžti, žiūrėti, snigti, stebėti

4 Sugalvokite sakinių su padalyviais.

lyjant, pasnigus, pataikius, veikiant, laimėjus, linguojant, išėjus, besėdint

5 Baikite rašyti sakinius.

1. Skaitydamas A. Baranausko „Anykščių šilelį" ▲. 2. Skaitant įdomią knygą ▲. 3. Grįždami iš ekskursijos ▲. 4. Grįžtant namo ▲. 5. Sužinojus, kad atvyks svečių ▲. 6. Norint išlaikyti gerai egzaminą ▲. 7. Praėjus valandėlei ▲. 8. Laukdami autobuso ▲. 9. Saulei tekant ▲. 10. Spręsdama uždavinį ▲.

6 Iš pateiktų veiksmažodžių sudarykite nurodytas neasmenuojamąsias veiksmažodžio formas ir sąsiuviniuose užpildykite lentelę.

klausti, atsiminti, prabėgti, laužti, maitinti

Neasmenuojamosios veiksmažodžio formos	
Veikiamosios rūšies dalyviai	
Neveikiamosios rūšies dalyviai	
Pusdalyviai	
Padalyviai	

7 Perskaitykite tekstą. Atskirais stulpeliais nurašykite dalyvius, pusdalyvius ir padalyvius, pažymėkite jų darybos priesagas.

Kūčios

Kūčių rytą žmonės keliasi kuo anksčiausiai. Atsikėlus darbo užtenka visiems. Tvarkomi kambariai, keičiama patalynė, šveičiami indai, verdami ir kepami Kūčių ir Kalėdų valgiai. Kūčioms paprastai yra gaminama dvylika patiekalų.

Artėjant vakarui, visi maudosi, puošiasi švariais drabužiais. Ant stalo klojamas šienas, tiesiama balta staltiesė, dedami kalėdaičiai.

Vakarinei žvaigždei pasirodžius, visi klaupiasi maldai. Pasimeldus šeimos galva pradeda dalyti kalėdaičius. Namiškiai laužiasi po gabalėlį, tuo linkėdami laimės, sveikatos, sveikindami vienas kitą su Kristaus gimimu.

O. Pigagienė

PUSDALYVIO IR PADALYVIO VARTOJIMAS

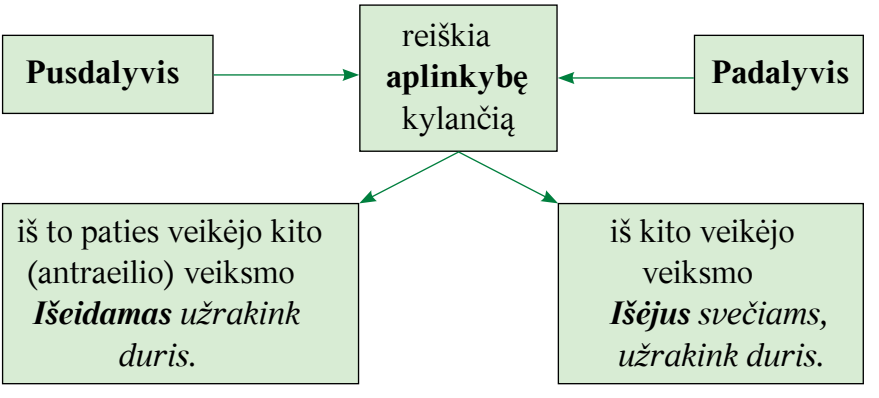

Kai antraeilį ir pagrindinį veiksmą atlieka tas pats veikėjas, tai pasakome **pusdalyviu**, kai skirtingi veikėjai – **padalyviu**.

Padalyvius visada tinka vartoti beasmeniuose sakiniuose: ***Dirbant*** *negalima blaškytis.* ***Einant*** *per gatvę, reikia būti atidiems.*

Asmeniniuose sakiniuose padalyviai vartojami tik tuomet, kai pagrindinį veiksmą atlieka vienas veikėjas, o ne tokį svarbų (antraeilį) – kitas. *Motinai **sugrįžus**, vaikas nurimo*. Jei pagrindinį ir antraeilį veiksmą atlieka tas pats veikėjas, antraeilį veiksmą nusakome ne padalyviu, bet pusdalyviu. ***Nueidami*** (ne *Nueinant*) *nuo kasos, tikrinkite grąžą.*

ĮSIDĖMĖKITE:

Klaida yra būtojo kartinio laiko padalyvį vartoti vietoj veikiamosios rūšies būtojo laiko dalyvio. ***Pavalgęs*** (ne *Pavalgius*) *turi sutvarkyti virtuvę*. ***Grįžę*** (ne *Grįžus*) *mes pirmiausia paskambinome tėvams.*

1 Nustatykite, kur padalyvis tinka, kur – netinka. Netaisyklingus sakinius ištaisykite.

1. Dvejiems vartams atsidarius, arklys žvengia. (tts.) 2. Skaisčiai šviečiant mėnuliui, ji negalėjo užmigti. 3. Rašant diktantą nesidairykite. 4. Vos sulaukus aštuoniolikos, jie paliko tėvų namus. 5. Važiuojant autobusu dairiausi į visas puses. 6. Laukiant traukinio, jie garsiai šnekučiavosi. 7. Deklamuojant turi taisyklingai tarti ilguosius ir trumpuosius balsius. 8. Saulei į vakarus leidžiantis, tyli nurimus gamta. (V. M.-P.) 9. Išgirdus triukšmą, tėvas skubėjo namo. 10. Gaudant kamuolį, vartininkas slystelėjo.

2 Parašykite po sakinį su šiais pusdalyviais ir padalyviais.

keliaudamas, keliaujant, skaitydamas, skaitant, atsisveikindama, atsisveikinus, valgydamas, pavalgius, atvažiuodama, atvažiuojant

3 Įrašykite reikiamus padalyvių, pusdalyvių, dalyvių baigmenis.

1. Važiuo* raginau arklį. 2. Važiuo* apvirtome. 3. Važiuo* nusmuko ratas. 4. Išvaž* ėmė aušti. 5. Išvaž* atsiminėme pamiršę pirštines. 6. Dirb* reikia galvoti. 7. Dirb* nesiblaškyk. 8. Padirb* pailsėsime. 9. Padirb* malonu atsipūsti.

4 Nurašydami sakinius, palikite tik vieną suskliaustąjį žodį.

1. (Skubėdamas, skubant, skubėjęs) galima susižeisti. 2. (Baigus, baigę, baigiant) drožti, sutvarkome savo darbo vietą. 3. Keliavome mišku, (nejaučiant, nejautę, nejausdami) šalčio. 4. (Džiaugdamiesi, džiaugdavęsi, džiaugiantis) saulės šiluma, vaikai gulėjo paplūdimyje. 5. Dar (tebegyvenant, tebegyvenęs, tebegyvendamas) kaime, svajodavau apie didmiestį. 6. (Apžiūrėdami, apžiūrint, apžiūrėję) lizdelį, vaikai pasitraukė. 7. (Padirbėjus, padirbėję, padirbėdami) verta pailsėti. 8. O kokios mūsų senelės buvo išradingos, (audžiant, audusios, ausdamos) raštuotas lovatieses. 9. Visos (sėdėdamos, sėdinčios, sėdimos) vietos užimtos.

5 Suskliaustuosius veiksmažodžius pakeiskite tinkamu dalyviu, pusdalyviu ar padalyviu.

1. Andrius, (atsisveikinti) ▲ su seseria, išvažiavo į Trakus. 2. Mums (išeiti) ▲ į kiemą, keliskart sužaibavo. 3. Mergytė pašoko nuo kėdės, bet, (pamatyti) ▲ mane, vėl atsisėdo. 4. (Sužinoti) ▲, kad močiutė serga, tuoj pat važiuodavau pas ją. 5. Prieš (sakyti) ▲ gerai pagalvok. 6. Ilgai (dirbti) ▲ prie kompiuterio reikia daryti pertraukėles. 7. (Ateiti) ▲ pavasariui ir (prasidėti) ▲ egzaminams, vaikai šiek tiek aprimo. 8. (Pasiklysti) ▲ miške reikia orientuotis į saulę ar medžių kamienus. 9. Tylėjome (nukabinti) ▲ nosis. 10. Net Skaistė, (išgirsti) ▲ tą pasakojimą, susijuokė.

6 Pakeiskite sakinius, iš paryškintų veiksmažodžių padarydami dalyvius, pusdalyvius arba padalyvius.

1. Aš mėgstu būti pajūryje, kai **pučia** stiprus vėjas. 2. Kai nuo jūros **papūtė** stiprus vėjas, pasidarė vėsiau. 3. Mes **atsisveikinome** ir išėjome. 4. Kai **sveikinosi**, jis ilgai spaudė man ranką. 5. Kai **atsisveikini**, dažnai pasidaro liūdna. 6. Kai **valgai**, negalima kalbėti. 7. Kai **pavalgai**, reikia padėkoti. 8. Kai **valgai**, geriau nekalbėk. 9. Kai **grįžome** namo, lietus liovėsi lijęs. 10. Kai **grįžome** atgal, visiškai sušlapome. 11. Kai **grįžome** namo, puolėme džiovinti drabužių.

Pavyzdys. Aš mėgstu būti pajūryje, kai **pučia** stiprus vėjas. Aš mėgstu būti pajūryje pučiant stipriam vėjui.

BŪDINIO REIKŠMĖ, DARYBA IR VARTOJIMAS

Būdinys – nekaitoma, prieveiksmiams artima veiksmažodžio forma, paryškinanti ir sustiprinanti tos pačios šaknies veiksmažodžių reikšmę.

Būdiniai daromi iš nepriešdėlinio veiksmažodžio bendraties kamieno, pridedant priesagą ***-te*** arba ***-tinai***: *nešte, neštinai, raute, rautinai*. Būdiniai atsako į klausimą *kaip?* ir sakinyje eina būdo aplinkybe.

Pvz.:

1. *Darbas virte verda.*
2. *Vieni eite ėjo, kiti bėgte bėgo.*
3. *Nuo dainų laukai skambėte skambėdavo.*
4. *Tuos žodžius ji ne ištarė, o dainuote išdainavo.*
5. *Jis viską neštinai parsinešė.*

Abi būdinio formos vartojamos vienodai, bet bendrinėje kalboje labiau paplitę būdiniai su priesaga *-te*. Jie raiškioje kalboje siejami su tos pačios šaknies nepriešdėliniais ir priešdėliniais veiksmažodžiais: *žmonės* ***grūste*** *grūdosi prie geležinkelio kasos*. Kartais jie pabrėžtinai nusako ir veiksmo pobūdį: *tėvas* ***nė girdėte*** *negirdėjo.*

Dažnesnis būdinys tautosakoje, vaizdingoje grožinės literatūros kalboje, pvz., ***jote*** *išjosiu,* ***grįžte*** *sugrįšiu*.

1 Įrašykite praleistas raides, pabraukite būdinius.

1. Miestas greit ėjo platyn, au*te augo. (Š. R.) 2. Nuo pat ryto miestelis jau knib*dėte knib*da. (V. K.) 3. Ta mintis traukt* traukė iš namų. (I. Š.) 4. Vieną ankstyvą rytą bė*tinai pabėgo Šimonikė nuo savo ponų. (I. S.) 5. Karštoji Didžiojo vandenyno sritis kaip s*te prisėta salų ir sal*lių. (P. M.) 6. S*siaurio vidurį aš briste perbridau. (J. Balč.) 7. Prisiklaus* senelių pa-

sakų apie šią nuostabią šalį, vos paūgėj* jų vaikaičiai ver*te veržėsi į gūdž*sias girias. (V. V. L.) 8. Širdis jauste jautė, kad vargu bus kas gera iš to sumanymo. (V.) 9. Įskaudintiems kariūnams rankos tiesiog nižte nyžta, akys d*gte dega noru atkeršyti kryžeiv*ms, pernai nusiaubusiems jų gyvenvietę. (V. V. L.)

2 Įrašykite tinkamus būdinius.

1. Būriai ▲ vilnija. 2. Darbas jai ▲ tirpsta rankose. 3. Gyvenimas kaip ▲ rieda. 4. Kupsčiai svečius ▲ grobstė. (Ž.) 5. Saulelė ▲ degina. 6. Visi pašaliai, rodos, ▲ žiba. 7. Viskas jiems kaip ▲ rūgsta. 8. Vaikas ▲ nubėgo prie upelio. 9. Maišas pats, regis, ▲ nuriedėjo į pakalnę. (E. M.) 10. Jonas ▲ šaukė, ▲ rėkė, bet jo nieks negirdėjo. 11. Paukščiai ▲ parskrido iš šiltųjų kraštų.

3 Parašykite po sakinį su šiais žodžių junginiais.

lėkte parlėkė, tempte tempė, šokte pašokau, vyte vijo, briste perbridau, laužte nulaužė, zyzte zyzė

4 Įrašykite praleistas priebalses, būdinius pabraukite.

1. Gira rū*te rū*sta – dūmai rū*te rū*sta. 2. Belaisvius ve*te nuvedė – viešnias ve*te išvežė. 3. Skylę grę*te grę*ė – į duris bel*te bel*davo. 4. Vaikas au*te augo – inkaras grim*te nugrim*do. 5. Gulbės skri*te skri*davusios – liga rie*te rie*davusi. 6. Ji meg*te me*gė – žodžiais ver*te verkė. 7. Pasaką se*te se*ė – paltą se*te užse*ė. 8. Sniegas sni*te sni*davo – strėlė smi*te įsmi*o.

5 Parašykite trumpą pasakojimą apie tai, kaip kartą pavėlavote į pamoką. Mokytojai paprastai būna labai nepatenkinti, kai mokiniai vėluoja. Vartokite, kur tinka, kuo daugiau būdinių.

NEASMENUOJAMOSIOS VEIKSMAŽODŽIO FORMOS – KARTOJIMAS

1 Remdamiesi schema, pasirenkite papasakoti apie neasmenuojamąsias veiksmažodžio formas.

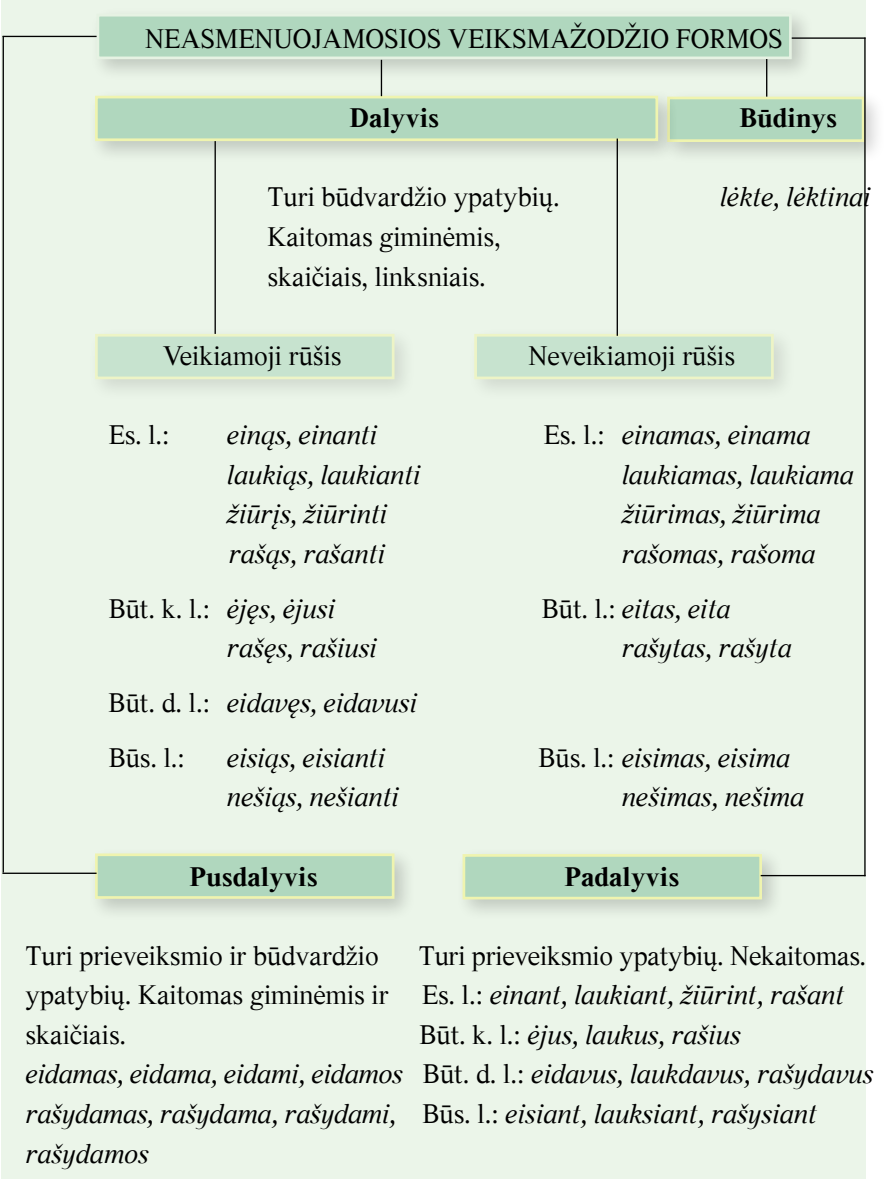

2 Skyrium nurašykite dalyvius, pusdalyvius, padalyvius ir būdinius.

1. Saulelė, slinkdama aukštyn, skleidė kaskart didžiau įkaitintus spindulius. (Ž.) 2. Lašai tiško ant degančio jo veido, suvilgydami džiūstančias lūpas. (R. L.) 3. Žemgulys, nuleidęs galvą, tylėjo. (J. Mk.) 4. Tramvajus buvo kimšte prikimštas žmonių. (A. Vc.) 5. Pamėgdžiojant pelės cypimą, galima privilioti pelėdą gana iš toli. (T. I.) 6. Šlamėjo liepelės, pageltusios rudenio vėjo tinkluos. (B. S.) 7. Visi pašaliai, rodos, žibėte žibėjo. (Ž.) 8. Sigutės brolis, karui pasibaigus, grįžo namo. (tts.) 9. Atšilus pavasariui, traukte traukė į gamtą, į parką, už miesto. (A. Vc.) 10. Malonus vakarų vėjelis, šlamėdamas medžių lapais, pūtė tiesiai man kakton, glostė plaukus ir veidą tartum manęs pasiilgęs, ištroškęs. (J. B.)

3 Raskite tekste dalyvius ir išnagrinėkite juos lentelėje.

Plaustas stovėjo išmetęs inkarą už kokių dviejų šimtų metrų nuo Didžiosios salos. Kai gerokai sutemo, kai buvo aptarti rytojaus darbai, draugai sulindo į palapinę. Čia jau buvo paruoštas guolis. Aistė išpureno susigulėjusias viksvas, kad patogiau būtų miegoti, po galvom padėjo kelis ryšelius išdžiūvusių nendrių. Visą dieną nardę ir gerokai išvargę, jaunieji jungos griuvo į guolį tiesiog su drabužiais ir bematant ėmė migdytis. Palapinėje buvo tvanku. Ta tvankuma brovėsi į palapinės vidų iš vis labiau tamsėjančio lauko. Net nakčiai atvėsęs ežeras negalėjo jos nugalėti. Tik Šarūno miegas kažkodėl neėmė. Berniukas girdėjo, kaip nosimi vis pašvilpauja Algis, kartais kažką sumurma Mindaugas.

V. Dautartas

Dalyvis	Rūšis	Laikas	Giminė	Skaičius	Linksnis

4 Pasakykite, kurios neasmenuojamosios veiksmažodžio formos vartojamos mįslėse. Nurašykite jas, pažymėkite priesagas ir galūnes.

1. Du galai aštriai nusmailinti, du galai žiedais nudailinti. 2. Šimtu vytas, šimtu pintas, šimtu pavijotas? 3. Saulei kepinant darbuojasi, lietui lyjant snaudžia. 4. Keturi balandžiai lėkdami vandenį geria: du švarų, du sudrumstą? 5. Dvylika broliukų viena juosta susijuosę. 6. Gyvulius šerdamas, žmones penėdamas, eina per lauką žvangėdamas. 7. Rudenį gimęs, žiemą miegojęs, vasarą augęs ir miręs. 8. Saldus – ne medus, pakabintas nevarva.

5 Įrašykite tinkamas neasmenuojamųjų veiksmažodžių formas.

Bendratis	Dalyvis būt. k. l.		Pusdalyvis	Padalyvis	
	vyr. g.	mot. g.		es. l.	būt. l.
gimti	gimęs	gimusi	gimdamas	gimstant	gimus
nuliūsti					
pažinti					
spręsti					
suklupti					
keliauti					
slysti					
kūrenti					
įtūžti					
plyšti					
siūti					

6 Nurašydami tekstą, paryškintus veiksmažodžius pakeiskite dalyviais.

Seniai seniai toje vietoje, kur dabar **dunkso** Vilniaus miestas, **ūžė**, **šlamėjo** tamsios girios. Į jas retai **įžengdavo** žmogaus koja, tai **buvo** paukščių ir žvėrių karalija. Kartą Lietuvos kunigaikštis Gediminas **susiruošė** medžioti šiose giriose. Su didžiuliu palydovų būriu jis **atvyko** iš savo sostinės Trakų. Šauni **buvo** medžioklė. Vaikydamas sužeistą taurą, Gedimi-

nas **atsidūrė** pačiame girios viduryje. **Artėjo** naktis, į Trakus grįžti buvo vėlu, ir Gediminas nutarė **nakvoti** aukšto kalno papėdėje, kur Vilnia **įteka** į Nerį. Tą naktį jis **sapnavo** keistą sapną. Sapne jam **pasirodė** didžiulis vilkas, kuris **stovėjo** ant aukšto kalno, **buvo** su geležiniais šarvais ir **staugė** taip, tarsi jo viduje būtų buvę šimtas vilkų. (tts.)

Pavyzdys. Seniai seniai toje vietoje, kur dabar dunksąs Vilniaus miestas, ūžusios, šlamėjusios tamsios girios.

7 Suskliaustąsias bendratis pakeiskite tinkamais dalyviais, pusdalyviais ar padalyviais.

Sugrįžimas

Autobusas gaudžia, (kilti) ▲ į kalną, kriokia, (buksuoti) ▲ ant (apledėti) ▲ kelio, ūžia vienodai, (nuslopinti) ▲ įniršį ir jėgą. (Bėgti) ▲ lygiu, nuobodžiu plentu jis savo žaliomis šviesėlėmis žiūri į tuščius laukus ir vis tolyn (nubėgti) ▲ kelią.

Priešais mane sėdi mergina, dažnai žiūri į laikrodį ir klausinėja, kiek laiko dar važiuosime. Ji, matyt, pirmąkart grįžta namo. Visi mes ieškome namų, surandame juos arba vėl prarandame, veltui stengiamės juos, amžinai (sugriauti) ▲, atstatyti.

Baltas autobusiukas gaudžia, lekia (virpėti) ▲, ir man gaila žmonių, jokiais autobusais (negalėti) ▲ grįžti namo...

S. Šaltenis

ŽODŽIŲ JUNGINYS. ŽODŽIŲ JUNGIMO BŪDAI

Žodžiai sakinyje yra vieni su kitais glaudžiai susiję. Jų tarpusavio ryšį padeda išryškinti klausimai, pvz.: *žaliųjų klonių* (kokių klonių?) – *žaliųjų*; *skaityti knygą* (ką skaityti?) – *knygą*; *ateisiu rytoj* (kada ateisiu?) – *rytoj* ir pan.

Klausimai parodo, kokį žodžių junginį sudaro žodžiai. Kiekviename tokiame junginyje yra **pagrindinis žodis**, kurį aiškina kitas, nuo jo priklausomas žodis. Žodžių junginyje *žaliųjų klonių*

pagrindinis žodis yra *klonių*, o žodis *žaliųjų* priklauso nuo pagrindinio žodžio ir jį paaiškina – tai **priklausomasis žodis**.

Yra trys pagrindiniai žodžių junginių sudarymo būdai: **derinimas**, **valdymas**, **šliejimas**.

Derinimas yra toks žodžių santykis junginyje, kai priklausomasis žodis derinamas su pagrindiniu žodžiu skaičiumi, gimine ir linksniu arba asmeniu. Pvz.: *geras mokinys*, *pirmojo mokinio*, *šitam mokiniui*, *skaitantį mokinį*.

Čia būdvardis (*geras*), skaitvardis (*pirmojo*), įvardis (*šitam*) ir dalyvis (*skaitantį*) sudaro žodžių junginius su daiktavardžiu, jie derinami su juo skaičiumi, gimine ir linksniu. Žodžių junginiuose *aš rašau*, *jūs einate*, *saulė šviečia* veiksmažodis su įvardžiu arba daiktavardžiu derinamas asmeniu ir skaičiumi.

Valdymas yra toks žodžių santykis junginyje, kai pagrindinis žodis reikalauja tam tikro linksnio. Pvz.: *laukiu pavasario*, *skaitau knygą*.

Žodžių junginyje *laukiu pavasario* pagrindinis žodis *laukiu* reikalauja, kad priklausomasis žodis būtų išreikštas kilmininku (ne galininku, naudininku ar kitu linksniu). Žodžių junginyje *skaitau knygą* veiksmažodis reikalauja kito linksnio – galininko.

Šliejimas yra toks žodžių santykis junginyje, kai priklausomasis žodis siejamas su pagrindiniu žodžiu tik pagal prasmę, jo galūnė nekinta. Pvz.: *gražiai rašau*.

Kokį imtume veiksmažodį, kaip keistume jo formas, su juo einantis prieveiksmis lieka nepakitęs: *gražiai rašau, rašome, rašyčiau, rašyti* ir pan.

Žodžių junginių ryšius sakinyje žymime sutartiniais ženklais: derinimas ⌊_____⌋, valdymas ⌊_____⌋, šliejimas ⌊.....⌋.

1 Derinimo ir valdymo būdu sudarykite žodžių junginius, keisdami skliausteliuose įrašytų žodžių galūnes.

(gražus) knyga, (mėlynasis) padangė, (aukštas) kalva, (antrasis) name, (tylus) naktis, (anas) sąsiuvinyje, (didelis) drąsai, (laukinis) žąsiai, (aukštasis) ąžuole, (kažin koks) sąraše, (skaitantis) mergaitei, valgyti (obuolys), bijoti (audra), atstovauti (klasė), grėbti (grėblys), eiti (mokslai), pavalgęs (vakarienė), žiūrėti į (akys), ląsti pro (tvora), mąstyti apie (kelionė), užminti (mįslė)

2 Iš pagrindinių žodžių *grįžti, pasiryžimas, drąsa, dainuoti, žaisti, spręsti, mokytis* ir priklausomųjų žodžių *dirbti, kovoti, gražiai, greitai, namo, garsiai, gerai* šliejimo būdu sudarykite junginius.

Pavyzdys. Grįžti namo.

3 Sakinio žodžius suskirstykite žodžių junginiais, parašykite juos, nurodydami, kokiu jungimo būdu jie sudaryti.

1. Visi ilgai žiūrėjo į degantį laužą. 2. Skambiai gurgėjo drumzlini dirvų grioveliai. 3. Liūdnai dejavo motinėlė. 4. Baltos kojos braukia šaltą pievų rasą. 5. Ne rasužė biro nuo baltų berželių. 6. Pro mokyklos sodą pilkas takelis vingiuoja į mišką.

Pavyzdys. Ilgai žiūrėjo (šliejimas), žiūrėjo į laužą (valdymas), degantį laužą (derinimas).

4 Skyrium nurašykite po keturis žodžių junginius, sudarytus a. valdymo būdu, b. derinimo būdu.

Daug žmonių, atsiminimų ir atsitikimų būta šioje senoje pirkioje. Čia gimė jo seneliai ir skambėjo daug dainų. Čia maželių akys su smalsumu žvelgė į pasaulį. Čia plėšikai tėčiui padus degino ir senelis knygnešys slėpdavo raštus kamine. Anose senose gadynėse, kai prieš carą kėlė maištus, čia sukilėliai buvo užėję, o per karą ant šių grindų miegojo rusai, o paskui vokiečiai ir galop mūsų savanoriai. Daug linksmų vakarynų ir šokių čia nuskambėjo, daug pasakų buvo pasekta ir giesmių sugiedota, – ir nūn tik tuščios sienos beliko, pilnos praeities kuždėjimų.

A. Vaičiulaitis

5 Perskaitykite tekstą ir jį aptarkite. Iš paskutinio sakinio išrašykite po 2 žodžių junginius, sudarytus derinimo, valdymo ir šliejimo būdu.

Išmokti rašyti žodžius yra viena. O kas kita – iš jų padaryti kalbą, ją įpūsti vaikams kaip dvasios gyvybę, atgauti amą, kalbėtis apie mažai žinomus arba brangius dalykus. Ar gerai žinome: kodėl žmogus kalba, kada žmogus kalba, kur žmogus kalba? Ėmėm domėtis tik vienu: kaip jis kalba. Ar ten, kur jis kalba, yra švaru, ar ten laukiama jo kalbos ir kokios kalbos? Didelis skirtumas: ar jis kalba šiukšlyne, ar šventovėj? Šiukšlyne jis keikiasi, o šventovėj – gieda. Toks žmogus, ilgai buvęs kalbos šiukšlyne, su „matais" pasitinka tekančią saulę, tuoj pat keikiasi net nusidaužęs pirštą, ir kas baisiausia – su tuo žodžiu miršta neprisišaukęs gailestingosios seselės ar mirtinai sužeistas...

M. Martinaitis

6 Nurašykite be skliaustelių, pakeiskite, kur reikia, suskliaustųjų žodžių galūnes, įrašykite prielinksnius. Nurodykite gautų žodžių junginių sintaksinius ryšius.

1. (Anksčiau) Simas kreipdavosi (draugai), kad šie jam paaiškintų (sunkesni) uždavinius. 2. (Kairė) akiai reikia (vaistai). 3. (Smulki) detalei pagaminti reikalingas (ypatingas) tikslumas. 4. (Dabar) suskaičiavau (dvylika) įpjovų. 5. Į darbą važiuosiu su (vyresnioji pusseserė). 6. Pasiskolinau (nauja) knygą (draugas). 7. (Šįryt) viską paaiškinau (jaunesnioji) seseriai. 8. Užleisk vietą (ana apysenė moteris). 9. Seniūnas paklausė (mokytojas), ar įvyks (numatyta) ekskursija.

7 Sudarykite ir parašykite sakinius su šiais žodžių junginiais.

atitikti (ką?) reikalavimus, atstovauti (kam?) mokyklai, vadovauti (kam?) bendrovei, kreiptis (į ką?) į mokytoją, nusimanyti (apie ką?) apie techniką, rūpintis (kuo?) vaikais, teisėjauti (kam?) rungtynėms, skolintis (iš ko?) iš draugų

VIENTISINIS SAKINYS

Sakinys, turintis tik vieną gramatinį centrą – veiksnį ir tarinį, yra **vientisinis sakinys**.

Pvz.:

1. *Vakaras kvepia eglių sakais ir sniegu.* (H. N.)
2. *Tu mamai grąžinai jėgas ir viltį.* (V. Ž.)
3. *Linksta sunkios varpos, pilnos nokstančių grūdų.* (R. K.)
4. *Tėvas krapšto, rausia mažus griovelius ir kažką niūniuoja sau po nosim.* (J. Mk.)
5. *Tolumoje dar tebegriaudėjo.* (B. Rdz.)
6. *Ežere nardė lydekos, kuojos, ešeriai.* (G. I.)

Jeigu sakinyje yra vienas veiksnys ir keli jį apibūdinantys tariniai arba atvirkščiai – keli veiksniai ir vienas tarinys, toks sakinys yra **vientisinis** (plg. 4 ir 6 sakinius).

Pagal tai, ar sakinys turi antrininkių sakinio dalių, ar neturi, sakiniai skirstomi į išplėstinius ir neišplėstinius.

Sakinys, turintis tik veiksnį ir tarinį, yra **neišplėstinis** (*Lyja lietus*). Sakinys, turintis veiksnį, tarinį ir nors vieną antrininkę sakinio dalį, vadinamas **išplėstiniu** (*Šiandien lyja lietus*).

1 Raskite vientisinius sakinius.

Stoviu ant didžiojo tilto ir žiūriu į plaukiantį vandenį. Nemunas kitais pavasariais užliedavo visus Kauno priemiesčius, bet šiemet plaukia labai pamažu. Nedidelės vilnys lipa viena ant kitos, skandinasi, pamėto sugriebusios kokį lentgalį. Siauresnėje vietoje išvarto akmenis. Bet kai saulė papila šviesulių, Nemunas atrodo kaip drebantis veidrodis. Jame atsispindi

kamuoliais susigrupavusių debesų virtinės. Kada ne kada ramumą sudrumsčia nuo Baltijos jūros atskridusi žuvėdra, kuri pamirko baltus sparnus vilnyse, paklykauja ir vėl nuskrenda kartu su debesiūkščiais.

S. Zobarskas

2 Nurašykite vientisinius sakinius ir pabraukite jų gramatinius centrus.

Saulė išdžiovino, išdegino kelmynus, karvės išėdė visas progymėles, avys ir ožkos nuskabė kiekvieną žalesnį lapelį. Liko tik paparčiai, viksvos ir apgraužti stagarai. Ganyti pasidarė sunkiau – užsižiopsojai, karvių jau nebėr. Jau ir nudrožė geresnės ganiavos ieškoti. O miške dabar pilna žemuogių, mėlynių. Greitai pradės raudonuoti avietės, ims dygti baravykai. Vasara atrišo pilnutėlį savo dovanų maišelį. Papučia vėjas iš vakarų – gardžiai pakvimpa obuoliais, pučia iš rytų – kvepia džiūstantis šienas. Iš pietų vos juntamai dvelkia jau brėstančiais rugiais. O šiaurės vėjus nuo mūsų užstoja sakais ir samanomis kvepiantis Trinkutis.

Pagal K. Sają

3 Palyginkite tekstus – kuo jie skiriasi, kuris aiškesnis, vaizdingesnis? Kodėl?

I. Buvo tylu. Sapnavo tėvai. Medžiai šlamėjo. Viskas nutilo. Kažkas sugirgždėjo. Prasivėrė durys. Jis atsisuko. Užsikniaubė. Kažkas ėmė kuždėtis.

II. Namuose buvo tylu. Ten, apačioje, sapnavo tėvai ir mažoji sesuo. Medžiai šlamėjo vis lėčiau ir lėčiau, paskui visai nutilo. Štai laiptuose kažkas sugirgždėjo. Prasivėrė durys. Jis atsisuko – nieko nematyti. Bet kai vėl užsikniaubė ant lovos, kambarėlio kampuose kažkas ėmė kuždėtis.

A. Vaičiulaitis

4 Išplėskite neišplėstinius sakinius. Pasistenkite, kad jie būtų vaizdingi ir prasmingi.

1. Pasirodė saulė. 2. Skamba dainos. 3. Širdis muša. 4. Bėgu namo. 5. Medžiai nesiūbuoja. 6. Pasitinka draugai. 7. Visi dirbome. 8. Išgirdau skambutį.

5 Įrašykite praleistas raides. Pabraukite vientisinius sakinius.

Kilo smarki audra. Miško medži*s laužė, griovė. Upės patvino. Žmogaus gyvenamąją viet* apsėmė, daug turto nuplukdė, nunešė.

Aptilo audra. Žmogus bail* dairėsi aplinkui. Atsiminė sutartį su Prot* ir tarė:

– Bijau. Nemoku.

Protas pamokė žmog* vandeniu plaukioti, vėją darbo dirbti pajungė.

Protas išmokė žmog* rasti žemės gilum* visokių reikalingų daikt*. Padrąsino į or* kilti, paukšč* skrajoti, žuv* nardyti. Parodė žvaigždž* kelius. Atvožė amžių knygas, parodė, kaip jas skait*ti, pasaulio praeit* pažinti.

Išmokė visa ko, ką š*ndien žmogus žino.

Pagal P. Mašiotą

PAGRINDINĖS SAKINIO DALYS. VEIKSNYS

Veiksnys yra pagrindinė sakinio dalis, kuri atsako į klausimą *kas?*

Veiksniu paprastai pasakomas asmuo arba daiktas, kuris ką nors veikia (veikdavo, veiks), koks nors ar kas nors yra (buvo, būdavo, bus). Pvz.:

1. *Saulė kaitina be jokio vėjelio.* (Ž.) Kas kaitina? – *saulė.*
2. *Baisus sprogimas sudrebino žemę.* (J. A.) Kas sudrebino? – *sprogimas.*
3. *Jie tuojau atplauks.* (M. Kt.) Kas atplauks? – *jie.*
4. *Leonas buvo išvažiavęs į Džiugus.* (R. K.) Kas buvo išvažiavęs? – *Leonas.*

5. *Vakare pradėjo rinktis žmonės.* (V. Rm.) Kas pradėjo rinktis? – *žmonės.*

6. *Šlapias ir ugny nedega.* (tts.) Kas nedega? – *šlapias.*

7. *Ąžuolas yra medis.* Kas yra medis? – *ąžuolas.*

8. *Šaltas šalto nesušaldys.* Kas nesušaldys? – *šaltas.*

Veiksniai *saulė, sprogimas, jie, Leonas, žmonės, šlapias, ąžuolas, šaltas* pateiktuose sakiniuose eina su tariniais *kaitina, sudrebino, atplauks, buvo išvažiavęs, pradėjo rinktis, nedega, yra, nesušaldys.* Be jų veiksniai negalėtų sudaryti sakinio gramatinio centro.

Veiksnys gali būti reiškiamas ne tik vienu savarankišku žodžiu, bet ir dviejų ar kelių žodžių junginiu, samplaika ar net posakiu:

1. *Prie tilto stovėjo žmonių būrelis.* (J. A.)
2. *Mes visi mokomės gyventi ir dirbti.* (r.)
3. *Mes su Stepuku sukom žilvičio švilpukus.* (J. Blt.)
4. *Buvo matyti liepsnos kylant.*
5. *Lietuvos žemės ūkio akademija buvo įkurta 1924 m.* (r.)
6. *Tarp kalnų tyvuliavo ežerai ežeriukai.* (K. B.)
7. *Netrukus pasigirdo „Atskrend sakalėlis per žalią girelę...”*

Pažyminys, apibūdinantis veiksnį, nėra jo sudėtinė dalis. Plg.: *Atėjo šalta žiema. Mažasis broliukas mėgsta piešti. Geroji Birutė visada tau padės.*

Pagrindiniai veiksnio reiškimo būdai

Kuo reiškiamas	Pavyzdžiai
1. Daiktavardžio vardininku.	*Pro šalį ėjo žmogus.* (J. A.)
2. Įvardžio vardininku.	*Visi ilgai žiūrėjo į degantį laužą.* (J. G.)
3. Kitų kalbos dalių vardininku:	
a. būdvardžio,	*Baltas balto nesuteps.* (tts.)

b. skaitvardžio,	*Du bėga, du veja.* (tts.)
c. dalyvio.	*Atėjusysis kreipėsi į mokytoją.*
4. Veiksmažodžio bendratimi.	*Delsti neišmintinga ir pavojinga.* (V. M.-P.)
5. Padalyviu.	*Buvo girdėti dainuojant.*
6. Žodžių junginiu.	*Daugumas gyventojų buvo plento darbininkai.* (P. C.)
7. Žodžių samplaika.	*Naujoji Akmenė – cementininkų miestas.*
8. Posakiu.	*Kaip pasiklosi, taip išsimiegosi – yra populiarus žmonių posakis.*

1 Nurašykite sakinius ir pabraukite veiksnius.

1. Toli stūksojo kalnai su sniego kepurėmis. (V. Ž.) 2. Nė viena šeimininkė nenori apsijuokti. (J. A.) 3. Parugėm gelsvom basa vasara prabėgs. (S. N.) 4. Tarpduryje stovi motina. (J. Mk.) 5. Petras niūriai žingsniavo kelio pašale. (V. M.-P.) 6. Be įnirtingo mūšio priešas neužleis nė pėdos žemės. (K. M.) 7. Sunkvežimis nurūko tuščia kaimo gatve. (V. B.) 8. Dešimtys metų praėjo... (J. B.) 9. Marius greitai sveiko. (J. A.) 10. Mano smalsumas dar labiau padidėjo. (J. Mk.) 11. Daugelis keleivių jau sėdėjo autobuse. 12. Mes skubame prie lentpjūvės. (V. D.) 13. Saldžiai skaudus nekantrumas bėginėjo jo kūnu. (A. P.)

2 Raskite veiksnius ir pasakykite, kuo jie išreikšti.

1. Aš Mindaugui buvau ir būsiu ištikimas. (V. K.) 2. Rogėse gulėjo sužeistieji. (A. Vc.) 3. Vaikai visada skaudžiau pajunta neteisybę. (K. S.) 4. Mintyse jai vėl iškyla sūnaus paveikslas. (J. Mk.) 5. Miesto gatvėse eisena greitai augo. (V. M.-P.) 6. Pykti negražu ir nesveika. (J. Ms.) 7. Mes tave vėl iškviesime. (J. Mk.) 8. Martynas paspartino žingsnį. (J. A.) 9. Veidelius vagoja ašara karšta. (S. N.) 10. Saulė jau leidosi. (V. M.-P.) 11. Katrei net rankos ėmė virpėti. (V. M.-P.) 12. Toli laukuose kažkas pradėjo dainuoti. (J. G.) 13. Miško pakrašty gyveno dailidė. (E. M.) 14. Ryt aš tau viską papasakosiu. (V. M.-P.)

15. Visi dirba skubius darbus. (I. S.) 16. Trenksmas išjudino kaimynus. (K. S.)

3 Pakeiskite veiksnio vietą sakinyje.

1. Kregždės skraido visai pažeme. (R. L.) 2. Į šlaitą lipa rugių laukas. (V. D.) 3. Sugriaudė sprogimas. (V. Rm.) 4. Šeimininkės kambary jau degė žiburys. (P. C.) 5. Aš negalėjau ramiai žiūrėti į draugo nelaimę. 6. Pro kiemą pravažiavo rogės. (A. V.) 7. Į vešlią žolę krenta obuoliai. (K. Br.) 8. Nejučiom ir aš ėmiau šypsotis. (Just. M.)

4 Išplėstinius sakinius paverskite neišplėstiniais. Pabraukite veiksnius.

1. Praretėjusioje medžių lapijoje akinamai švietė saulė. (J. Mk.) 2. Tėvas stovėjo prie lango ir, praskleidęs užuolaidą, žiūrėjo į gatvę. (B. Rdz.) 3. Vėjui papūtus, lapai suvirpėdavo ir, atitrūkę nuo šakų, nuskriedavo į fontaną. (B. Rdz.) 4. Stiprus, gerai išlaikytas juodbėris ėmė dribsėti pažliugusiu lauko keliuku. (J. Blt.) 5. Čia, prie telegrafo stulpo, gulėjo didelis šviesiai pilkas akmuo. (J. A.) 6. Iš baimės žmonės jūrą perbrenda. (J. G.) 7. Tėvynė yra mūsų antroji motina. (Š. R.) 8. Aklas aklą netoli tenuves. (tts.)

5 Sugalvokite ir parašykite sakinių, kurių veiksnys būtų šie žodžiai.

daug žmonių, Vincas Kudirka, Vilniaus universitetas, „Lietuvos rytas", keletas ašarų, aš su tėvais, Vygrių nacionalinis parkas, Grįžulo Ratai

6 Pagrindinis ištraukos veikėjas yra šuniukas Striukis. Įrašykite jį nusakančius veiksnius. Taip pat įrašykite praleistas raides.

Striukis buvo labai smalsus. ▲ visur k*šo savo ilgą, šiek tiek riestą nosį ir dėl to dažnai turėdavo nemalon*mų. Bet pati didž*usia šio šuni*ko aistra buvo k*lionės. ▲ iš akių supra*davo, jei kas iš namiškių ruo*davosi kur nors eiti ar važiuoti. ▲ tada suklu*davo, pakreip*s galvą, įdėm* žiūr*davo, kaip dėdė Petras velkasi paltą, kaip jis ieško kokio nors daikto ir, negal*damas surasti, vis barasi ant tetos Agotos. Iš nekantr*mo ▲ jau trindavosi apie duris ir ink*davo, praš*damas, kad kas atidaryt*.

A. Pocius

TARINYS. GRYNASIS IR SUVESTINIS TARINYS

Tarinys yra pagrindinė sakinio dalis, kuria teigiamas arba neigiamas tam tikras veiksmas, būsena ar ypatybė.

Tarinys rodo, ką veikia (veikė, veikdavo...) veiksniu žymimas asmuo ar daiktas, koks ar kas jis yra (buvo...), kas su juo vyksta (vyko...).

Pvz.:

1. *Darbas meistrą giria.* (tts.)
2. *Erelis išskėtė sparnus.* (A. Vč.)
3. *Pamoka buvo įpusėjusi.*
4. *Mūsų vaikai yra mūsų sparnai.* (Just. M.)
5. *Nuo karščio net jūros vanduo ėmė virti.* (M. S.)

Kaip matome, tarinys gali būti reiškiamas veiksmažodžiais (*giria, ėmė virti*), veiksmažodžiais kartu su linksniuojamosiomis kalbos dalimis (*buvo įpusėjusi, yra sparnai*). Pagal tai skiriami **grynieji**, **suvestiniai**, **sudurtiniai** ir **mišrieji tariniai**.

Tarinys, išreikštas veiksmažodžio vientisine forma, vadinamas **grynuoju tariniu**.

Pvz.:

1. *Kentėjimas brandina žmogų.* (J. Jn.)
2. *Krito pirmos vėlyvo rudens snaigės.* (V. K.)
3. *Į skaityklą eidavau kiekvieną dieną.* (J. Mk.)
4. *Rytas prašvis dar negreitai.* (V. M.-P.)
5. *Negirk dienos be vakaro.* (tts.)
6. *Aš važiuočiau į Klaipėdą.*

Grynasis tarinys taip pat gali būti reiškiamas dalyviu (*Senelis ėjęs per girią ir sutikęs lokį.*), bendratimi (*Aš bėgti, jie vytis.*), ištiktuku (*Tik šmakšt į trobą Antanas!* (Ž.), frazeologizmais (*Vaikas paleido gerklę.*).

Grynasis tarinys, išreikštas kaitomomis veiksmažodžio formomis, su veiksniu derinamas asmeniu ir skaičiumi (*Aš rašau straipsnelį į sienlaikraštį. Tėvas stovėjo tarpduryje. Mes atostogausime kaime. Jūs šiandien žaidėte gerai.*).

Tarinys, išreikštas veiksmažodžio vientisine forma su bendratimi, vadinamas **suvestiniu tariniu**.

Pirmąją suvestinio tarinio dalį dažniausiai sudaro veiksmažodžių *būti*, *imti*, *pradėti*, *reikėti*, *turėti*, *galėti* asmenuojamosios formos, kurios vienos negali baigtinai nusakyti sakinio minties. Tai padaryti padeda antroji suvestinio tarinio dalis – bendratis.

Pvz.:

1. *Pro medžius buvo matyti ežero įlanka.* (A. Vč.)
2. *Lietus ėmė pilti čiurkšle.* (J. Balč.)
3. *Koridoriuje pradėjo mušti laikrodis.* (J. G.)

1 Įrašykite praleistas raides ir pabraukite grynuosius tarinius.

1. Petras gal ten neįl∗s į kokią maišatį. (V. M.-P.) 2. Karas šird∗je pal∗ko gilų randą. (Alg. B.) 3. Žiog∗lių čirškimas tik tartum svaig∗no ir vasaros ilg∗sį žadino. (V.) 4. Namišk∗i dar nebuvo Mykoliuko tokio matę. (V.) 5. Mot∗na prikando lūpą. (J. B.) 6. Bičių zvimb∗mas maišėsi su avižų šiuren∗mu, švelnus kuždsys skl∗do žaliomis bangomis. (J. G.) 7. Kazy, stok čia šal∗ man∗s ir pūsk ragą. (V. M.-P.) 8. Poemos ir legendos tegu stiprina žmonių š∗rdis. (J. G.)

2 Sugalvokite sakinių, kurių tariniai būtų šie frazeologizmai: *laužiau galvą, pučia į akį, užrietė nosį, varnas gaudo, ausis ištempė, akis išpūtė, dantis griežė, rėžia sparną.*

3 Raskite sakinius su suvestiniais tariniais ir juos nurašykite. Tarinius pabraukite.

1. Tvarte pradėjo baubti galvijai. (V. Rm.) 2. Rokas nedrąsiai pasibeldė į duris. (R. L.) 3. Obuoliai nuo alksnių nekrinta.

(tts.) 4. Vaikinas norėjo nutverti girininkui už rankos, bet nespėjo. (G. I.) 5. Justei net akys ėmė ašaroti. (R. K.) 6. Pjovėjai pradėjo žvalgytis į savo šešėlius. (Ž.) 7. Ašaros mums nieko nepadės. (V. M.-P.) 8. Namelis ėmė braškėti, siūbuoti. (P. C.) 9. Liepk sniegui užkloti jaunus želmenis. (J. Balč.) 10. Rudenėlis per Tėvynę nužingsniavo šilo viržiais... (S. N.) 11. Vėjelis ėmė plazdenti pakeltą burę. (R. L.)

4 Sugalvokite sakinių, kurių suvestiniais tariniais eitų žodžių jungiai: *ėmė važiuoti, gali sustoti, mėgstu skaityti, privalai mokytis, negaliu suprasti, pradėjo ūžti, ėmė lyti*.

5 Parašykite, ką privalote padaryti, ką galite, sugebate, ką norite ir ko nedrįstate.

Pavyzdys. Tu privalai pasakyti mokytojai, kad neatlikai namų darbo.

6 Nurašykite tekstą. Pabraukite grynuosius ir suvestinius tarinius.

Vieną kartą gyveno tėvas su motina ir turėjo dukterį, dar visai mažą mergytę. Netrukus motina mirė. Tėvas negalėjo pats nei rūbų išsiskalbti, nei mergytės prižiūrėti, todėl parvedė kitą pačią. Ta jo pati irgi turėjo nedidelę mergytę.

Iš karto tos mergytės labai gerai sutarė, visur kartu vaikščiojo. Tačiau paskui pamotės duktė ėmė skriausti tėvo mergytę ir skųsti savo motinai. Tada pamotė pradėjo galvoti, kaip tos mergytės atsikratyti.

Lietuvių pasaka

7 Įrašykite praleistas raides. Pabraukite sakinių gramatinius centrus.

Saulėl*džio žarijos buvo matyti ir iš kiemo. Ka*kokiu skundu ir ilgesiu *žauja seni tėvo sodybos medžiai. Įtemp*s grandinę, pasistoj*s ant užpakalinių kojų, prie klėties ink*čia Sargis. Kaip įman*damas kviečia jį prieiti arčiau. Kiek pastovėj*s jis atžin*sniuoja, paglosto šuniui galvą ir, žiūr*damas į akis, pasako keletą žodžių, nuo kurių šuns akys keistai subli*ga.

B. Radzevičius

SUDURTINIS IR MIŠRUSIS TARINYS

Tarinys, išreikštas veiksmažodžio *būti* asmenuojamąja forma ir linksniuojamuoju žodžiu, vadinamas **sudurtiniu tariniu**.

Sudurtinis tarinys susideda iš dviejų dalių: jungties ir vardinės dalies. Jungtį sudaro veiksmažodžio *būti* asmenuojamoji forma, padedanti pasakyti, kad veiksniu žymimas asmuo ar daiktas turi (turėjo...) tą požymį, o vardinę dalį – sudurtinio tarinio linksniuojamasis žodis, reiškiantis asmens ar daikto požymį.

Pvz.:

1. *Abiejų vyrų kalba buvo trumpa.* (A. P.)
2. *Būk protingas ir nesikrimsk.* (J. A.)
3. *Antanas yra mano draugas.*
4. *Tarptautinėse varžybose mūsų rankininkai buvo ketvirti.*
5. *Mergaitė buvo geros širdies.* (J. Balč.)
6. *Sūkurys buvo čia įsisukęs.* (V. Rm.)

Pateiktuosiuose sakiniuose būdvardžiai *trumpa*, *protingas*, daiktavardis *draugas*, skaitvardis *ketvirti*, daiktavardinis žodžių junginys *geros širdies*, dalyvis *įsisukęs* yra tarinio vardinės dalys, o veiksmažodžio *būti* asmenuojamosios formos *buvo*, *būk*, *yra* – jungtys. Be veiksmažodžio *būti*, sudurtinio tarinio jungtimi gali eiti veiksmažodžiai *likti*, *tapti*, *pasidaryti*, *atrodyti*, *apsimesti*, *jaustis*, *virsti*... Yra sakinių, kur nėra pasakytos jungties. Plg.: *Diena saulėta, šilta.* ir *Diena yra saulėta, šilta.*

Tarinio vardinės dalies reiškimo būdai

Kuo reiškiama	Pavyzdžiai
1. Daiktavardžio, būdvardžio, skaitvardžio, įvardžio ir būdvardiškai vartojamo dalyvio vardininku.	*Punskas yra mano gimtinė.* *Mūsų krašto žemė yra dosni.* *Jie buvo pirmi.* *Ten papročiai buvo kitokie.* *Keleivis atrodė nusiminęs.*

2. Daiktavardžio kilmininku. *Berniukas buvo stiprios valios.*

3. Daiktavardžio įnagininku. *Aš tada buvau vartininku.*

Vietoj praleistos sudurtinio tarinio jungties visais atvejais gali būti stilistiškai rašomas brūkšnys (*Meilė – tikroji širdies būtis.*); taip pat gali nebūti jokio skyrybos ženklo (*Meilė tikroji širdies būtis.*).

Kartais tarinys būna mišrios sandaros. Jis vadinamas mišriuoju.

Mišrusis tarinys – tarinys, turintis ir suvestinio, ir sudurtinio tarinio ypatybių.

Pvz.:

1. *Ruduo šiemet gali būti lietingas.*
2. *Tu turi būti atidesnis.*
3. *Vidmantas nori būti pirmas.*
4. *Rita ketina būti gydytoja.*
5. *Visą gyvenimą norėjau būti kitoks.*

Kaip matyti iš pavyzdžių, tarinio pirmieji du dėmenys (*gali būti*, *turi būti*, *nori būti*, *ketina būti*) primena suvestinį tarinį, o antrasis su trečiuoju – sudurtinį (*būti lietingas*, *būti atidesnis*, *būti pirmas*, *būti gydytoja*). Dėl to tokie tariniai ir vadinami mišriaisiais.

ĮSIDĖMĖKITE:

Jei mišriųjų tarinių vardinė dalis yra būdvardis ar kita būdvardiška kalbos dalis, ji negali būti reiškiama įnagininku – tegali būti vartojamas tik vardininkas. Todėl sakoma: *Tu turi būti atidesnis* (o ne *atidesniu*). *Vidmantas nori būti pirmas* (o ne *pirmu*).

1 Išnagrinėkite paryškintuosius sudurtinius tarinius, nurodykite vardinę dalį ir jungtį.

1. Tavo balsas **buvo skambus**... (J. Jn.) 2. Kiekvieną dieną gyvulėlis **darėsi** vis **žvalesnis**. (P. C.) 3. Kiemo vartai **buvo atkelti** iki galo. (A. P.) 4. Visuose namuose **buvo tylu**. (A. V.) 5. Laukinės obelys iš kartos į kartą **buvo** žmonių **draugės**. (V. D.) 6. Rudenį kiekviena žūklės diena **brangi**. (V. D.) 7. Ketvirtoji sesuo **nebuvo** tokia **drąsi**... (J. Balč.) 8. Abu draugai **buvo ožiai ir pagyrūnai**. (P. C.)

2 Raskite sakinius su sudurtiniais tariniais, nurodykite tarinio vardinę dalį ir jungtį.

1. Salė buvo sausakimša. (I. S.) 2. Šnekutienė buvo tikra Pikčiurnienės sesuo. (I. S.) 3. Namuose mūsų nekantriai laukia. (V. D.) 4. Skaitykla buvo pustuštė. (J. A.) 5. Kelias vingiuoja tolyn. (V. Rm.) 6. Dabar Jonas jaučiasi šeimos galva. (P. C.) 7. Ne, žodžiai buvo ne tie. (K. S.) 8. Darbas buvo žmogaus pasididžiavimas, jo našta ir jo džiaugsmas. (Just. M.) 9. Sporto aikštelėje žėlė graži veja... (E. Mk.) 10. Mokykla buvo visų geriausi namai miestelyje.

3 Raskite sakinius, kurių tariniai nėra sudurtiniai.

1. Seniukai buvo darbštūs ir rūpestingi žmonės... (J. Balč.) 2. Sudėk knygas atgal į dėžę ir išnešk priemenėn. (V. B.) 3. Balsių Petras šitos dainos nebuvo girdėjęs. (V. M.-P.) 4. Visą dieną Adomas buvo niūrus. 5. Staiga Klemensas sustojo ir ėmė klausytis. (Just. M.) 6. Buvo ankštyje penki žirniai. (J. Balč.) 7. Navikas Jonas buvo bemokslis, beraštis Užuožerių sodžiaus žmogus. (A. V.) 8. Motina pasirodė atlaidesnė. (V. M.-P.) 9. Nauda mums iš to aiški. (V. M.-P.) 10. Pro atlapas gryčios duris įsiveržia nakties vėsa. (V. B.)

4 Nurašykite sakinius su sudurtiniais, suvestiniais ir mišriaisiais tariniais. Tuos tarinius pabraukite.

Ar gėda būti... mandagiam?

Pamėginkime įsivaizduoti, kad staiga vieną dieną išnyksta mandagumas. Manote, kad kam nors iš mūsų tada būtų gera gyventi? Kur ten! Net pro mokyklos duris sunkiai beprasi-

veržtume, valgydami vienas kitam nuotaiką gadintume... O gatvėse, autobusuose, troleibusuose kas dėtųsi!

Kodėl prakalbome apie mandagumą? Ogi pirmiausia todėl, kad moksleivių laiškuose daug nusiskundimų... savo draugais. Tas pastūmė, tas nuskriaudė silpnesnį, tas šiurkščiai elgėsi su mergaitėmis... Tačiau bene labiausiai įstrigo ne viename laiške išsakyta mintis, kad yra tokių vaikų, kurie gėdijasi būti mandagūs. Šiurkštumas, nesiskaitymas su kitais, deja, neretai laikomas šaunumo, drąsos ir vyriškumo požymiu.

Nepamirškime, kad mandagumo taisyklės yra visos žmonijos daugelio šimtmečių kūrinys. Atsižvelgiant į visuomenės poreikius, jos yra papildomos ir tobulinamos. (r.)

5 Įrašykite praleistas raides. Pabraukite tarinius, skliausteliuose pažymėkite jų rūšį.

Kodėl, žvejy, klausia man∗s kel∗ivis, ant mešk∗rės dažniaus∗i užk∗mba maž∗snės ir kur kas rečiau did∗snės žuv∗s? Kel∗ivi, sakau aš jam, argi tu nežinai, kad vyr∗snis visada būna labiau patyręs ir todėl atsarg∗snis? O jaunas labai nori būti savarankiškas ir nepriklausomas. Žvejy, sako man vėl kel∗ivis, o kodėl vyr∗snės žuv∗s negali savo patirties perduoti jaun∗snėms žuvims? Kodėl vyr∗snės negali patarti jaun∗snėms, kad tos saugot∗si meškerės? O todėl, sakau aš savo pašnekovui, kad jaun∗snės tos patirties iš vyr∗snių žuvų visai nenori imti. Ne tik nenori – netgi tyčioj∗si! Ar tu atsimeni, kad jaun∗snis būtų kada nors paklausęs vyr∗snio? Štai kodėl maž∗snė žuv∗lė dažniau ir užkimba ant mešk∗rės. Kel∗ivis kilsteli kepurę ir nupėdina savo keliu. O aš užmetu mešk∗rę ir vėl ištraukiu žuvį. Žinoma, nedidelę – labai dar jauną.

E. Mieželaitis

Pavyzdys. Kodėl, žvejy, klausia (gryn.) manęs keleivis, ant meškerės dažniausiai užkimba (gryn.) mažesnės ir kur kas rečiau didesnės žuvys?

6 Parinkite mišriajam tariniui trūkstamą dėmenį.

1. Tomas turi būti ▲. 2. Mums reikia būti ▲. 3. Jis turėtų būti ▲. 4. Jai reikės būti ▲. 5. Mindaugas stengiasi būti ▲. 6. Dalia galėtų būti ▲.

7 Nurašykite sakinius ir pabraukite jų gramatinius centrus.

1. Galinio liepa viso kaimo puošmena. (A. Š.) 2. Sava duona gardesnė už svetimus pyragus. (tts.) 3. Žmogiškumas tai mokėjimas pajusti, kas tikra. 4. Mano gyvenimas vėjas palaidas. (S. N.) 5. Svetimojo židinio ugnelė visą vakarą šalta ir nelinksma. (K. Br.) 6. Mūsų dienos kaip šventė, kaip žydėjimas vyšnios. (S. N.) 7. Senutės balsas panašus į uodo zirzimą. 8. Kai praeivis stabtelėjo ties mumis, pamačiau, jog jis elgeta. 9. Senutė Balsienė geriausia visoj parapijoj audėja. (V. M.-P.) 10. Trečioji literatūros rūšis drama.

ANTRININKĖS SAKINIO DALYS. PAPILDINYS

Antrininkės sakinio dalys yra **papildinys, aplinkybės** ir **pažyminys**.

Antrininkės sakinio dalys priklauso kuriai nors sakinio daliai (papildinys ir aplinkybės – tariniui, pažyminys – veiksniui, papildiniui ir t. t.).

Papildinys yra antrininkė sakinio dalis, kuri papildo tarinį ir atsako į klausimus *ko? kam? ką? kuo?*

Šie klausimai paprastai keliami iš tarinio. Pvz.:

1. *Negirk pradžios, girk pabaigą.* (tts.) Ko negirk? – *pradžios*; ką girk? – *pabaigą*.

2. *Lepinamam vaikui ragai dygsta.* (tts.) Kam ragai dygsta? – *vaikui*.

3. *Vaikas sakė teisybę.* Ką sakė? – *teisybę*.

4. *Tėvo žodžiai mus* džiugina. (V. D.) Ką džiugina? – *mus*.

5. *Paskui šalia išgirdau bekalbant.* (Ž.) Ką išgirdau? – *bekalbant*.

6. *Šaukštu proto neįkrėsi.* (tts.) Kuo neįkrėsi? – *šaukštu*; ko neįkrėsi? – *proto*.

Papildinys reiškiamas tomis pačiomis kalbos dalimis, kaip ir veiksnys: dažniausiai daiktavardžiu ir įvardžiu, taip pat daiktavardiškai vartojamu būdvardžiu ir dalyviu, veiksmažodžio bendratimi ir padalyviu.

Kaip ir veiksniai, papildiniai gali būti reiškiami ne vienu žodžiu. Pvz.:

1. *Prie garažo radome būrį žmonių.*
2. *Mergaitės pastebėjo laužą degant.*
3. *Mus visus pakvietė į svečių kambarį.*

Kai kalbama apie objekto dalį, vartojamas ne galininkas, o kilmininkas.

1. *Martynai, duok druskos* (ne *druską*).
2. *Mokiniai daro klaidų* (ne *klaidas*).
3. *Įpilk pieno* (ne *pieną*).

ĮSIDĖMĖKITE:

Po žodžių *kreiptis*, *skolintis*, *prašyti* nevartojami papildiniai su prielinksniu *pas*. Todėl reikia sakyti ir rašyti *Aš kreipiausi į mokytoją*, o ne: Aš kreipiausi pas mokytoją; *Rašalo pasiskolink iš draugo* (o ne: pas draugą); *Vaikai prašė trenerį kamuoliuko* (o ne: pas trenerį). Po žodžio *prašyti* galima vartoti ir kilmininką (*Vaikas prašė tėvo, kad leistų į kiemą*).

Pagrindiniai papildinio reiškimo būdai

Kuo reiškiamas	Pavyzdžiai
1. Daiktavardžio kilmininku, naudininku,	*Krūtinė prisipildė gervių klyksmo.* (Just. M.) *Dideliam laivui plačių vandenų reikia.* (tts.)

galininku,	*Petras suprato pavojų.* (V. M.-P.)
įnagininku.	*Pirštu duonos neatrieksi.* (tts.)
2. Linksniais su prielinksniais.	*Mokytojas papasakojo apie Vilnių.*
3. Įvardžio linksniais.	*Algirdas padės jums. Tu mane gąsdini savo kalba.* (V. K.)
4. Kitų kalbos dalių linksniais:	
a. būdvardžio,	*Saulė juk šviečia geriems ir piktiems.* (J. Balč.)
b. skaitvardžio,	*Penktajam liepė grįžti namo.*
c. dalyvio.	*Atėjusįjį visi pažino.* (V. M.-P.)
5. Veiksmažodžio bendratimi.	*Berniukui atnešė valgyti.*
6. Padalyviu.	*Niekas negirdėjo šaudant.*

1 Pasakykite, kurie paryškintieji žodžiai yra papildiniai.

1. Žmonės pjovė **rugius**. (V. Rm.) 2. **Vaiko** balsas sutrikdė **Ievą**. (P. D.) 3. Patiko ponui **tarno** sumanymas. (P. C.) 4. Prietemoj **manęs** nepažins. (K. S.) 5. **Dailininkui** į širdį brovėsi nerimas. (A. P.) 6. **Kopėčių** siuvėjas tyčia nejudina. (P. C.) 7. **Pušų** ir **eglių** šakos vos atlaiko **sniego** naštą. (V. D.) 8. Paskaityk šitą **laišką** ir pusbroliui **Petrui**. (V. M.-P.)

2 Suskliaustuosius žodžius parašykite reikiamu linksniu. Kurie šių žodžių bus papildiniai?

1. Bokšto laikrodis tikrai jau paskelbė (diena). (J. G.) 2. Tėvas nuo (viduvasaris) taip pat (kažkas) užsiėmęs. (P. C.) 3. Kažkas atidarė (durys) ir vėl uždarė. (I. S.) 4. Saulė (visi) šviečia. (tts.) 5. Kvepėjo sprogstančiais (berželiai, ievos ir pavasaris). (A. V.) 6. Atitiko kirvis (kotas). (tts.) 7. Jurgis (alkūnė) kumštelėjo Stasiuką. (Ž.)

8. (Laukas) siautėjo audra, žaibai skaldė (dangus). (K. B.)

3 Nurašydami įrašykite tinkamus papildinius.

1. Saulius atidarė klasės ▲. 2. Miškas buvo pilnas ▲. 3. Mes atstovavome ▲. 4. Brolis ateis su ▲. 5. Šiluma ▲ nelaužo. 6. Vaikai buvo susidomėję ▲. 7. Negirk ▲ be vakaro. 8. Piktos bitės saldų ▲ neša. 9. Atnešk man ▲.

4 Išrašykite papildinius ir parašykite klausimus, į kuriuos jie atsako.

1. Ruduo įvairiomis spalvomis nudažė lapus. 2. Vėjas pusto baltą smėlį. 3. Žiemą ilgimės saulutės. 4. Mamai smagu, kai aš gerai mokausi. 5. Aš didžiuojuosi savo tėveliais. 6. Mokiniai kreipėsi į mokytoją pagalbos. 7. Konkurse mokyklai atstovavo mūsų klasė. 8. Moki žodį – žinai kelią. 9. Karalius apipylė ją auksu sidabru. 10. Užsirašysiu, nes bijau pamiršti.

5 Išplėskite patarles tinkamais papildiniais.

1. ▲ visuomet blogi metai. 2. Ne laikas lakinti ▲, kai vilkas kieme. 3. Dėl kvailos ▲ kojos nepailsi. 4. Tinginys ▲ kalba, darbininkas ▲ baigia. 5. ▲ kailinių nepasiūsi. 6. Su ▲ gyvenimas linksmesnis ir darbas geriau sekas. 7. Diena ▲ mokina. 8. Žmogus be mokslo kaip namai be ▲. 9. Vanduo tykus, kai nėr ▲, gyvenimas mielas, kai nėr ▲. 10. Kas nemoka ▲, visą gyvenimą liks vaikas.

Pavyzdys. Tinginiui visuomet blogi metai.

*langai * šuo * galva * istorija * tinginys * kalba * žodžiai darbas * diena * vėjas * barniai * daina*

DALYVIŲ LINKSNIAVIMO PAVYZDŽIAI

VEIKIAMOJI RŪŠIS

Esamasis laikas dirbąs / dirbantis, tylįs / tylintis, dirbanti, tylinti

Vienaskaita

	Vyriškoji giminė		Moteriškoji giminė	
V.	dirbąs / dirbantis	tylįs / tylintis	dirbanti	tylinti
K.	dirbančio	tylinčio	dirbančios	tylinčios
N.	dirbančiam	tylinčiam	dirbančiai	tylinčiai
G.	dirbantį	tylintį	dirbančią	tylinčią
Įn.	dirbančiu	tylinčiu	dirbančia	tylinčia
Vt.	dirbančiame	tylinčiame	dirbančioje	tylinčioje

Daugiskaita

V.	dirbą / dirbantys	tylį / tylintys	dirbančios	tylinčios
K.	dirbančių	tylinčių	dirbančių	tylinčių
N.	dirbantiems	tylintiems	dirbančioms	tylinčioms
G.	dirbančius	tylinčius	dirbančias	tylinčias
Įn.	dirbančiais	tylinčiais	dirbančiomis	tylinčiomis
Vt.	dirbančiuose	tylinčiuose	dirbančiose	tylinčiose

Būtasis kartinis laikas dirbęs, tylėjęs, dirbusi, tylėjusi

Vienaskaita

	Vyriškoji giminė		Moteriškoji giminė	
V.	dirbęs	tylėjęs	dirbusi	tylėjusi
K.	dirbusio	tylėjusio	dirbusios	tylėjusios
N.	dirbusiam	tylėjusiam	dirbusiai	tylėjusiai
G.	dirbusį	tylėjusį	dirbusią	tylėjusią
Įn.	dirbusiu	tylėjusiu	dirbusia	tylėjusia
Vt.	dirbusiame	tylėjusiame	dirbusioje	tylėjusioje

Daugiskaita

V.	dirbę	tylėję	dirbusios	tylėjusios
K.	dirbusių	tylėjusių	dirbusių	tylėjusių
N.	dirbusiems	tylėjusiems	dirbusioms	tylėjusioms
G.	dirbusius	tylėjusius	dirbusias	tylėjusias
Įn.	dirbusiais	tylėjusiais	dirbusiomis	tylėjusiomis
Vt.	dirbusiuose	tylėjusiuose	dirbusiose	tylėjusiose

Būtasis dažninis laikas dirbdavęs, tylėdavęs, dirbdavusi, tylėdavusi

Vienaskaita

	Vyriškoji giminė		Moteriškoji giminė	
V.	dirbdavęs	tylėdavęs	dirbdavusi	tylėdavusi
K.	dirbdavusio	tylėdavusio	dirbdavusios	tylėdavusios
N.	dirbdavusiam	tylėdavusiam	dirbdavusiai	tylėdavusiai
G.	dirbdavusį	tylėdavusį	dirbdavusią	tylėdavusią
Įn.	dirbdavusiu	tylėdavusiu	dirbdavusia	tylėdavusia
Vt.	dirbdavusiame	tylėdavusiame	dirbdavusioje	tylėdavusioje

Daugiskaita

V.	dirbdavę	tylėdavę	dirbdavusios	tylėdavusios
K.	dirbdavusių	tylėdavusių	dirbdavusių	tylėdavusių
N.	dirbdavusiems	tylėdavusiems	dirbdavusioms	tylėdavusioms
G.	dirbdavusius	tylėdavusius	dirbdavusias	tylėdavusias
Įn.	dirbdavusiais	tylėdavusiais	dirbdavusiomis	tylėdavusiomis
Vt.	dirbdavusiuose	tylėdavusiuose	dirbdavusiose	tylėdavusiose

Būsimasis laikas dirbsiąs / dirbsiantis, tylėsiąs / tylėsiantis, dirbsianti, tylėsianti

Vienaskaita

	Vyriškoji giminė		Moteriškoji giminė	
V.	dirbsiąs / dirbsiantis	tylėsiąs / tylėsiantis	dirbsianti	tylėsianti
K.	dirbsiančio	tylėsiančio	dirbsiančios	tylėsiančios
N.	dirbsiančiam	tylėsiančiam	dirbsiančiai	tylėsiančiai
G.	dirbsiantį	tylėsiantį	dirbsiančią	tylėsiančią
Įn.	dirbsiančiu	tylėsiančiu	dirbsiančia	tylėsiančia
Vt.	dirbsiančiame	tylėsiančiame	dirbsiančioje	tylėsiančioje

Daugiskaita

V.	dirbsiantys	tylėsiantys	dirbsiančios	tylėsiančios
K.	dirbsiančių	tylėsiančių	dirbsiančių	tylėsiančių
N.	dirbsiantiems	tylėsiantiems	dirbsiančioms	tylėsiančioms
G.	dirbsiančius	tylėsiančius	dirbsiančias	tylėsiančias
Įn.	dirbsiančiais	tylėsiančiais	dirbsiančiomis	tylėsiančiomis
Vt.	dirbsiančiuose	tylėsiančiuose	dirbsiančiose	tylėsiančiose

NEVEIKIAMOJI RŪŠIS

Esamasis laikas dirbamas, mylimas, dirbama, mylima

Vienaskaita

	Vyriškoji giminė		Moteriškoji giminė	
V.	dirbamas	mylimas	dirbama	mylima
K.	dirbamo	mylimo	dirbamos	mylimos
N.	dirbamam	mylimam	dirbamai	mylimai
G.	dirbamą	mylimą	dirbamą	mylimą
Įn.	dirbamu	mylimu	dirbama	mylima
Vt.	dirbamame	mylimame	dirbamoje	mylimoje

Daugiskaita

V.	dirbami	mylimi	dirbamos	mylimos
K.	dirbamų	mylimų	dirbamų	mylimų
N.	dirbamiems	mylimiems	dirbamoms	mylimoms
G.	dirbamus	mylimus	dirbamas	mylimas
Įn.	dirbamais	mylimais	dirbamomis	mylimomis
Vt.	dirbamuose	mylimuose	dirbamose	mylimose

Būtasis laikas dirbtas, mylėtas, dirbta, mylėta

Vienaskaita

	Vyriškoji giminė		Moteriškoji giminė	
V.	dirbtas	mylėtas	dirbta	mylėta
K.	dirbto	mylėto	dirbtos	mylėtos
N.	dirbtam	mylėtam	dirbtai	mylėtai
G.	dirbtą	mylėtą	dirbtą	mylėtą
Įn.	dirbtu	mylėtu	dirbta	mylėta
Vt.	dirbtame	mylėtame	dirbtoje	mylėtoje

Daugiskaita

V.	dirbti	mylėti	dirbtos	mylėtos
K.	dirbtų	mylėtų	dirbtų	mylėtų
N.	dirbtiems	mylėtiems	dirbtoms	mylėtoms
G.	dirbtus	mylėtus	dirbtas	mylėtas
Įn.	dirbtais	mylėtais	dirbtomis	mylėtomis
Vt.	dirbtuose	mylėtuose	dirbtose	mylėtose

Pastaba. Neveikiamieji dalyviai turi tik vieno būtojo laiko formas.

Būsimasis laikas dirbsimas, mylėsimas, dirbsima, mylėsima

Vienaskaita

	Vyriškoji giminė		Moteriškoji giminė	
V.	dirbsimas	mylėsimas	dirbsima	mylėsima
K.	dirbsimo	mylėsimo	dirbsimos	mylėsimos
N.	dirbsimam	mylėsimam	dirbsimai	mylėsimai
G.	dirbsimą	mylėsimą	dirbsimą	mylėsimą
Įn.	dirbsimu	mylėsimu	dirbsima	mylėsima
Vt.	dirbsimame	mylėsimame	dirbsimoje	mylėsimoje

Daugiskaita

V.	dirbsimi	mylėsimi	dirbsimos	mylėsimos
K.	dirbsimų	mylėsimų	dirbsimų	mylėsimų
N.	dirbsimiems	mylėsimiems	dirbsimoms	mylėsimoms
G.	dirbsimus	mylėsimus	dirbsimas	mylėsimas
Įn.	dirbsimais	mylėsimais	dirbsimomis	mylėsimomis
Vt.	dirbsimuose	mylėsimuose	dirbsimose	mylėsimose

Pastaba. Būsimojo laiko formos yra labai retai vartojamos.

ĮVARDŽIUOTINIŲ DALYVIŲ LINKSNIAVIMO PAVYZDŽIAI

VEIKIAMOJI RŪŠIS

Esamasis laikas dirbantysis, dirbančioji

Vienaskaita

	Vyriškoji giminė	Moteriškoji giminė
V.	dirbantysis	dirbančioji
K.	dirbančiojo	dirbančiosios
N.	dirbančiajam	dirbančiajai
G.	dirbantįjį	dirbančiąją

Įn.	dirbančiuoju	dirbančiąja
Vt.	dirbančiajame	dirbančiojoje

Daugiskaita

V.	dirbantieji	dirbančiosios
K.	dirbančiųjų	dirbančiųjų
N.	dirbantiesiems	dirbančiosioms
G.	dirbančiuosius	dirbančiąsias
Įn.	dirbančiaisiais	dirbančiosiomis
Vt.	dirbančiuosiuose	dirbančiosiose

Būtasis kartinis laikas dirbusysis, dirbusioji

Vienaskaita

Vyriškoji giminė		Moteriškoji giminė
V.	dirbusysis	dirbusioji
K.	dirbusiojo	dirbusiosios
N.	dirbusiajam	dirbusiajai
G.	dirbusįjį	dirbusiąją
Įn.	dirbusiuoju	dirbusiąja
Vt.	dirbusiajame	dirbusiojoje

Daugiskaita

V.	dirbusieji	dirbusiosios
K.	dirbusiųjų	dirbusiųjų
N.	dirbusiesiems	dirbusiosioms
G.	dirbusiuosius	dirbusiąsias
Įn.	dirbusiaisiais	dirbusiosiomis
Vt.	dirbusiuosiuose	dirbusiosiose

Pastaba. Įvardžiuotiniai dalyviai panašiai linksniuojami ir būtajame dažniniame (*dirbdavusysis, dirbdavusiojo..., dirbdavusioji, dirbdavusiosios*) bei būsimajame laike (*dirbsiantysis, dirbsiančiojo..., dirbsiančioji, dirbsiančiosios*).

NEVEIKIAMOJI RŪŠIS

Esamasis laikas mylimasis, mylimoji

Vienaskaita

	Vyriškoji giminė	Moteriškoji giminė
V.	mylimasis	mylimoji
K.	mylimojo	mylimosios
N.	mylimajam	mylimajai
G.	mylimąjį	mylimąją
Įn.	mylimuoju	mylimąja
Vt.	mylimajame	mylimojoje

Daugiskaita

V.	mylimieji	mylimosios
K.	mylimųjų	mylimųjų
N.	mylimiesiems	mylimosioms
G.	mylimuosius	mylimąsias
Įn.	mylimaisiais	mylimosiomis
Vt.	mylimuosiuose	mylimosiose

Pastaba. Įvardžiuotiniai dalyviai panašiai linksniuojami ir būtajame laike (*mylėtasis, mylėtojo..., mylėtoji, mylėtosios*...). Būsimojo laiko formos iš viso vartojamos labai retai (dažnesnė yra tik formos *būsimasis, būsimojo..., būsimoji, būsimosios*...).

MĮSLIŲ ĮMINIMAI

179 psl., 4 užd.

1 – žirklės, 2 – kopūstas, 3 – laistytuvas, 4 – vežimo ratai, 5 – mėnesiai, 6 – dalgis, 7 – rugys, 8 – kriaušė

SANTRUMPOS

Alg. B. – Algimantas Baltakis
A. M. – Anelius Markevičius
A. P. – Algirdas Pocius
A. Š. – Arvydas Šliogeris
A. V. – Antanas Vienuolis
A. Vc. – Antanas Venclova
A. Vč. – Antanas Vaičiulaitis
A. Z. – Algimantas Zurba
B. K. – Benjaminas Kondratas
B. Rdz. – Bronius Radzevičius
B. S. – Balys Sruoga
E. M. – Eduardas Mieželaitis
E. Mk. – Emilija Mikulėnaitė
G. I. – Gediminas Isokas
H. N. – Henrikas Nagys
I. S. – Ieva Simonaitytė
I. Š. – Ignas Šeinius
J. – Jonas Jablonskis
J. A. – Jonas Avyžius
J. B. – Jonas Biliūnas
J. Balč. – Juozas Balčikonis
J. Blt. – Juozas Baltušis
J. D. – Jonas Dovydaitis
J. G. – Juozas Grušas
J. Jn. – Jurgis Jankus
Just. M. – Justinas Marcinkevičius
J. Mk. – Jonas Mikelinskas
J. Ms. – Juozas Masilionis
J. S. – Juozas Sokas
K. B. – Kazys Boruta
K. Br. – Kazys Bradūnas
K. M. – K. Marukas
K. S. – Kazys Saja

M. – Maironis
M. Kt. – Marius Katiliškis
M. S. – Mykolas Sluckis
P. C. – Petras Cvirka
P. D. – Petras Dirgėla
P. M. – Pranas Mašiotas
r. – raštai
R. K. – Raimondas Kašauskas
R. L. – Romualdas Lankauskas
S. N. – Salomėja Nėris
S. Z. – Stepas Zobarskas
Š. R. – Šatrijos Ragana
tts. – tautosaka
T. I. – Tadas Ivanauskas
V. – Vaižgantas
V. B. – Vytautas Bubnys
V. D. – Vladas Dautartas
V. K. – Vincas Krėvė
V. Rm. – Vacys Reimeris
V. V. L. – Vytautas V. Landsbergis
V. M.-P. – Vincas Mykolaitis-Putinas
V. P. – Vytautas Petkevičius
Vyt. R. – Vytautas Rimkevičius
V. Ž. – Vytautė Žilinskaitė
Ž. – Žemaitė

TURINYS

I. IŠ AMŽIŲ GLŪDUMOS

Juozas Pikčilingis *Pirmoji lietuviška knyga* 6
Martynas Mažvydas *Knygelės pačios bylo lietuvininkump ir žemaičiump* 9
Kęstutis Trečiakauskas *Skaičiai ir datos* 11
Mikalojus Daukša *Prakalba į malonųjį skaitytoją* 14
Motiejus Miškinis *Simonas Daukantas* 18
Simonas Daukantas *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* 20
Lietuvos girios 22
Kostas Doveika *Žmogus ir poetas* 26
Kristijonas Donelaitis *Metai. Pavasaris* 28
Ruduo 31
Hegzametras 34
Kristijonas Donelaitis *Metai. Tinginys Slunkius* 35
Dočio teismas 38
Pričkaus kelionė į Karaliaučių 40
Hiperbolė 43
Mokomės rašyti rašinį 44
Dionizas Poška *Baublio aprašymas* 48
Mužikas Žemaičių ir Lietuvos 50

Baltų kalbos 57
Lietuvių bendrinė kalba ir tarmės 60
Lietuvių kalbos žodynai 63
Daugiareikšmiai žodžiai. Sinonimai ir antonimai 66
Frazeologizmai 68
Leksikos klaidos 69
Dalyvių reikšmė ir gramatiniai požymiai 72
Dalyvių rūšys 75
Veikiamųjų dalyvių laikai, daryba ir vartojimas 78
Veikiamųjų dalyvių linksniavimas ir rašyba 81
Neveikiamosios rūšies dalyvių laikai ir daryba 85
Sangrąžiniai ir įvardžiuotiniai dalyviai 89
Dalyvio kartojimas 92

II. PROTĖVIŲ GODOS

Juozas Tonkūnas *Visuomenės veikėjas, rašytojas, istorikas, švietėjas* 97
Motiejus Valančius *Palangos Juzė. Prakalba* 100
Ketvirtas vakaras 105
Liudas Dovydėnas *Jaujos vakarai* 109
Genovaitė Raguotienė *Jurgis Bielinis* 116
Bronius Makauskas *Lietuvos gaivintojai* 117
Jonas Basanavičius *Priekalba* 121
Vincas Kudirka *Iš mano atsiminimų keletas žodelių*..... 125
Varpas 129
Labora 131
Ne tas yra didis 132
Gražu, gražiau ir gražiausia 133

Lietuvos tilto atsiminimai 135
Antanas Vienuolis *Mano kelionė į Seinus pas Antaną Baranauską* 146
Antano Baranausko dienoraštis 151
Antanas Baranauskas *Anykščių šilelis* 155
Žali ėgliai kaip kvietkai... 158
Ė kvėpimas, jau ką gi!.. 160
Onomatopėja 163
Personifikacija 164
Silabinė eilėdara 164

Pusdalyvio reikšmė, gramatiniai požymiai ir daryba 166
Padalyvio reikšmė, gramatiniai požymiai ir daryba 169
Pusdalyvio ir padalyvio vartojimas 173
Būdinio reikšmė, daryba ir vartojimas 176
Neasmenuojamosios veiksmažodžio formos – kartojimas 178
Žodžių junginys. Žodžių jungimo būdai 181
Vientisinis sakinys 185
Pagrindinės sakinio dalys. Veiksnys 187
Tarinys. Grynasis ir suvestinis tarinys 191
Sudurtinis ir mišrusis tarinys 194
Antrininkės sakinio dalys. Papildinys 198

Dalyvių linksniavimo pavyzdžiai 202
Įvardžiuotinių dalyvių linksniavimo pavyzdžiai 206
Mįslių įminimai 209
Santrumpos 210